

TARİHİ VE ÇEVRESİYLE YALOVA TERMAL KAPLICALARI

Nurhan Atasoy

Naci Görür

Celal Şengör

Sümer Atasoy

A. Çağrı Başkurt

Mehmet Burhan Topsöğüt

TARİHİ VE ÇEVRESİYLE

YALOVA

TERMAL

KAPLICALARI

Nurhan Atasoy

Naci Görür

Celal Şengör

Sümer Atasoy

A. Çağrı Başkurt

Mehmed Burhan Topsögüt

**T.C. TERMAL
KAYMAKLIĞI**

**T.C. YALOVA İL KÜLTÜR
VE TURİZM MÜDÜRLÜĞÜ**

Yalova Termal'in en büyük mimarı **Gazi Mustafa Kemal ATATÜRK**'ün aziz hatırasına arz-ı şükranla ithaf olunur.

**TARİHİ VE ÇEVRESİYLE
YALOVA TERMAL KAPLICALARI**

Proje Danışmanı ve Yürütücüsü
NURHAN ATASOY

Editör
A. ÇAĞRI BAŞKURT

Grafik Tasarım
SEZA ANET

Fotoğraflar
SERHAT GÖKÇAYLAR
ATATÜRK KİTAPLIĞI
SALT ARAŞTIRMA
İ.Ü. NADİR ESERLER KÜTÜPHANESİ
IRCICA
ALMAN ARKEOLOJİ ENSTİTÜSÜ-İSTANBUL

Kapak Görseli
Yalova kaplıcaları kaynak suyunun 1911'de Roma'da kazandığı nişan

Arka Kapak Görseli
Yalova kaplıcaları kaynak suyunun 1911'de Roma'da kazandığı altın madalya

Baskı-Cilt
Saner Basım Hizmetleri San. Tic. Ltd. Şti.
Maltepe Mahallesi, Litrosyolu Sokak,
2. Matbaacılar Sitesi No: 2/4, 2BC3/4
Zeytinburnu- İstanbul
T. 0212 674 10 51-52-53

Sertifika No: 35382

Tüm hakları T.C. DOĞU MARMARA KALKINMA
AJANSI'na aittir.

İÇİNDEKİLER

- 13 BAŞLARKEN**
NURHAN ATASOY
- 17 YALOVA TERMAL SAHASININ JEOLJİK ÖZELLİKLERİ**
NACİ GÖRÜR - CELAL ŞENGÖR
- 33 ROMA VE BİZANS DEVİRLERİNDE YALOVA TERMAL**
SÜMER ATASOY
- 63 OSMANLI İMPARATORLUĞU DEVRİNDE YALOVA DAĞ HAMAMLARI**
A. ÇAĞRI BAŞKURT
- 105 CUMHURİYET DEVRİNDE BİR YENİDEN DOĞUŞ HİKÂYESİ: “YALOVA DAĞ HAMAMLARI”NDAN “YALOVA TERMAL’E”**
A. ÇAĞRI BAŞKURT
- 167 YALOVA TERMAL KAPLICALARI’NIN BUGÜNÜ**
NURHAN ATASOY
- 197 MİLLETİMİZİN SADAKASI EBEMKUŞAĞI RENKLİ BİR BAHÇE: YALOVA TERMAL ATATÜRK ARBRETUMU**
A. ÇAĞRI BAŞKURT
- 213 TEDAVİ AMAÇLI YAPILAN İLK SEYAHATLER VE TERMAL TURİZM KAVRAMI**
MEHMED BURHAN TOPSÖĞÜT
- 221 DİZİN**

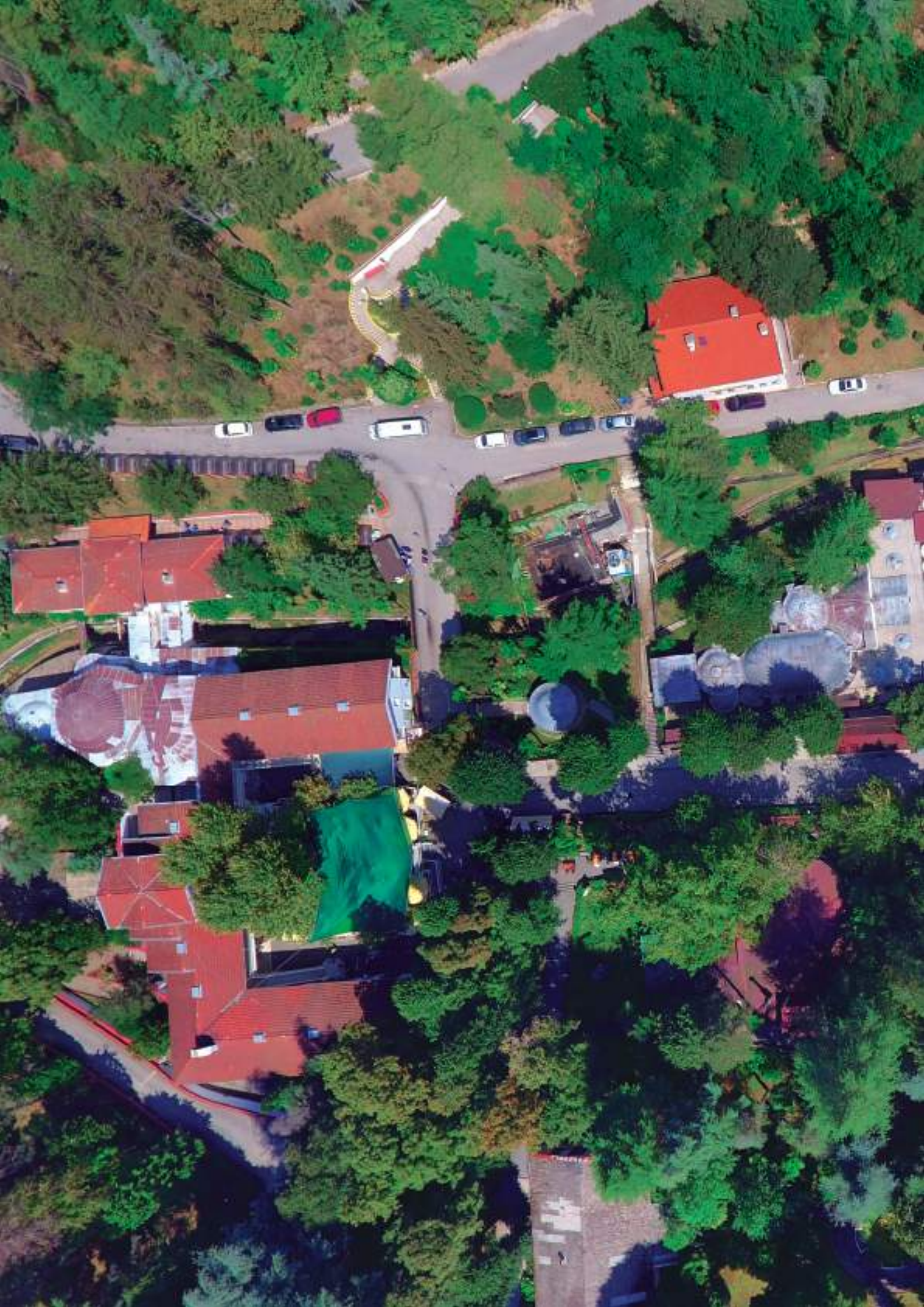

KISALTMALAR

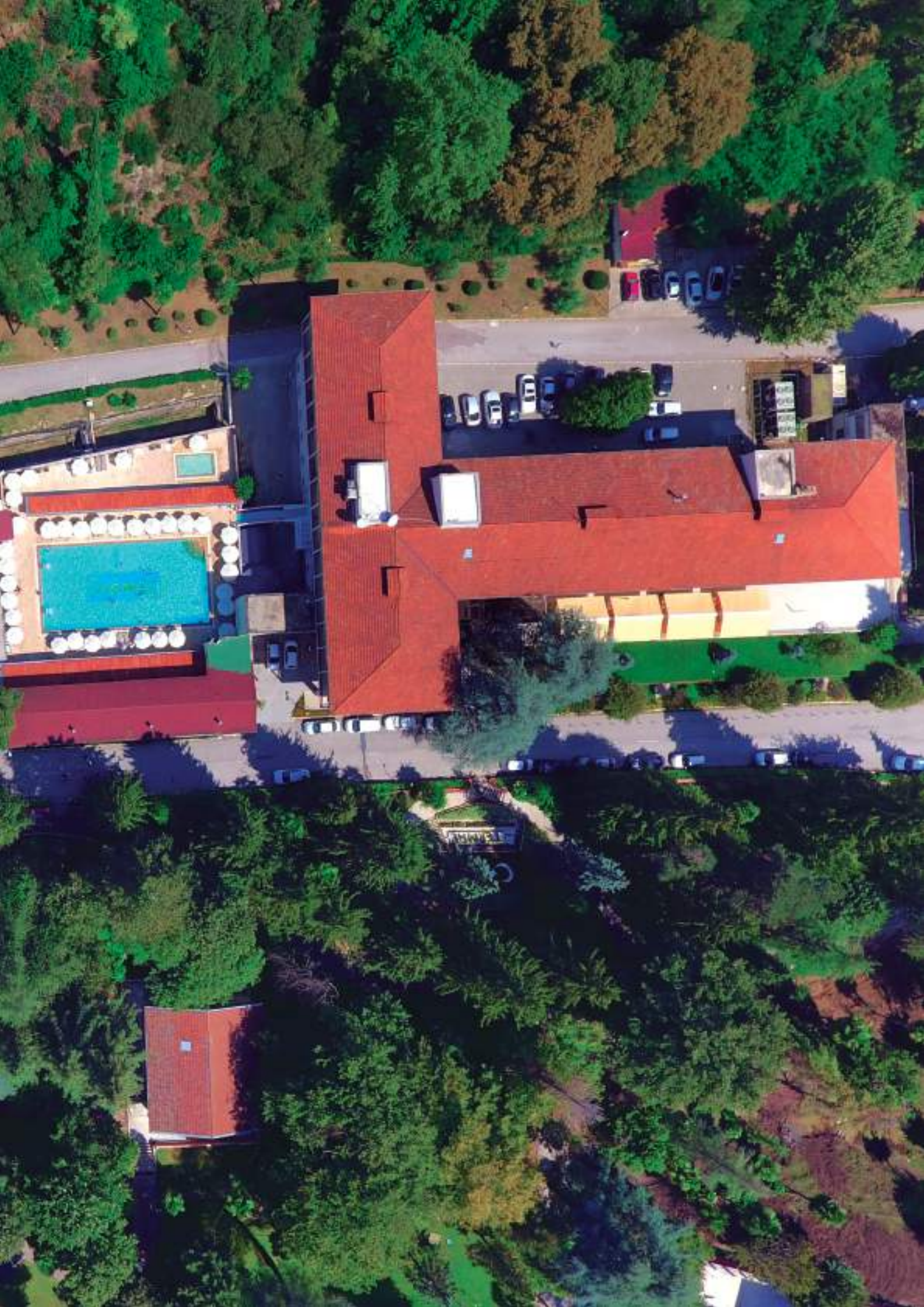
- a.g.e.* : Adı geçen eser
a.g.m. : Adı geçen makale
a.g.md. : Adı geçen madde
bkz. : Bakınız
BOA : T.C. Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri
(T.C. Başbakanlık Osmanlı Arşivleri)
DT : Doktora tezi
DİA : *Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*
Ed. : Editör
Haz. : Hazırlayan
İA : *MEB İslâm Ansiklopedisi*
M.Ö. : Milattan önce
M.S. : Milattan sonra
Nşr. : Neşreden
s. : Sayfa
vr. : Varak
YLT : Yüksek lisans tezi
yy : yüzyıl

BAŞLARKEN

Yalova Termal'e gelenler her yeri kaplayan yeşilin içinden pırıl pırıl bir suyun şırl şırl akışına hayran olurlar. Ama pek çoğu, bu suyun ne zamandan beri ve nasıl bir oluşum içinden çıktığını uzun zaman merak etmezler. Halbuki Termal'in tarihi elbette ki bir jeolojik oluşumla başlar. Bu sebeple jeoloji hocalarımızdan Prof. Dr. Naci Görür ve Prof. Dr. Celal Şengör'den bu konuda bizi aydınlatacak bir yazı kaleme almalarını istedim. Beni geri çevirmeyerek bir makale ile kitabımızı onurlandırdılar. Meslekten olmayanların anlamaları güç olacağı için jeolojik terimleri açıklamalarıyla verme zahmetine katlandılar. Böylelikle de bölgenin jeolojisi hem ilk defa hem de anlaşılır bir biçimde ele alınmış oldu. Vakitlerini bize ayırıp, değerli makaleyi lütfettikleri için teşekkürlerimi sunuyorum.

Yalova Termal kitabının bu ilk makalesinde, Termal çevresinin jeolojisi gözler önüne serilmiştir. Onların sözleriyle *"Termal'in ana akışkanı sudur ve önemli bir miktarda gaz veya buhar çıkışına rastlanmaz. Suyun sıcaklığı yüzeyde 65°dir", "Yalova Termal sahasında jeotermal kaynağın mevcudiyeti bu bölgede gelişmiş olan derin fay sistemlerinin sonucudur." ve "Kuşkusuz, bu birimler faylarla kesildiğinde rezervuarda bulunan sıcak su fay kırığını kullanmak suretiyle yeryüzüne ulaşır ve buralarda sıcak su kaynağı oluştururlar. Nitekim Yalova Termal de böyle bir oluşumdur."*

Kitabın ikinci makalesinde, saygıdeğer hocası olan merhum Ord. Prof. Arif Müfid Mansel'in Atatürk'ün isteği üzerine Yalova Termal'de ilk defa yaptığı kazılardan 87 sene sonra burasının Antik Çağ'daki varlığı Prof. Dr. Sümer Atasoy tarafından incelenmiştir. Böylelikle hem Prof. Mansel'in çalışması yeniden değerlendirilirken, diğer yandan eski fotoğraflar ve bazı belgelerle, Termal'in Antik Çağ ve Bizans devrine ait birçok yeni buluntu ve bilgilere erişilmiştir. Bu yazı da Prof. Dr. Sümer Atasoy'un rahat ve anlaşılır üslubu ile sizlere sunulmuştur.

Üçüncü makale Sayın Tarihçi A. Çağrı Başkurt tarafından hazırlanmıştır. Bu yazıda Yalova Termal'in henüz Yalova Dağ Hamamları ve Yalova Kaplıcaları olarak anıldığı zamanları, Osmanlı İmparatorluğu'ndaki tarihini oldukça geniş bir şekilde kaleme almıştır. Bu çalışma, tarihi kaynaklarda XIV. yüzyıldan XVII. yüzyıla erişen bilgileri içerdiği gibi, kaplıcaların ihya edildiği XIX. yüzyıldaki hikâyesini anlatmaktadır. Ancak bu hikâye bugüne kadar yazılmamış bir hikâye olup, Osmanlı Arşivi, yazma eserler, yabancı kaynaklar ve görsel malzemeler çerçevesinde hazırlanmıştır. Bu derin çalışmada bugüne kadar bilinen ve kabul gören yanlışlar tek tek tenkit edilmeksizin doğru olan tarihi bilgiler metnin içinde verilmiştir. Makale rivayetlerden arındırılmış bilimsel bir yazı olarak kitaptaki yerini almıştır.

Kitabın dördüncü makalesi yani Cumhuriyet devrinde Yalova Termal'in tarihi yine Sn. Başkurt tarafından kaleme almıştır. Bu makalesinde de Yalova Termal'in Cumhuriyet devrindeki hikâyesini yeniden yazan Sn. Başkurt gerek Cumhuriyet Arşivi'nden ve devrin gazetelerinden gerekse o dönemde yayınlanmış olan güvenilir nitelikteki eserlerden faydalanmıştır. Diğer makalesinde olduğu gibi burada da kronolojik bir sıra takip eden Sn. Başkurt'un çalışmasının Termal ve Atatürk ilişkisine daha başka bir gözle bakılmasını sağlayacağına şüphe yoktur.

Tarihçi A. Çağrı Başkurt, her iki makalesinde de bugüne kadar hem görülmeyen hem de bir araya getirilmeyen pek çok görseli büyük gayretlerle toplamayı başarmıştır. Bunların bir kısmı nadir eserler koleksiyonlarından bir kısmı ise Hanrı Benazus'un özel koleksiyonundan temin edilirken bazıları Prof. Dr. Edhem Eldem ve Sn. Başkurt'un özel kütüphanelerinden çıkarılmıştır.

Termal kitabındaki beşinci makale, bu satırların sahibine ait olup, kaplıca bölgesinin bugününü ele almaktadır. Termal'deki çok sayıda binanın ve bunların etrafa dağılışının yarattığı karmaşanın ne kadar açıklanmaya muhtaç olduğunu fark ederek hazırladığım "Yalova Termal Kaplıcaları'nın Bugünü" adlı yazım, burayı gezenlerin meraklarını gidermek için kitaptaki yerini almıştır. Okurlar yazımda etrafta dikkat çeken bina, merdiven, ağaç gibi çeşitli şeyler hakkında kısa bilgiler bulacaklardır. Bunlar hakkında güvenilir yazılı kaynak olmadığı için verilen bazı bilgiler arasındaki dengesizlik kolaylıkla fark edilecektir. Ancak özellikle Osmanlı devrinden kalma binaların sanat tarihi ve mimari açıdan özellikleri, farkları ve benzerlikleri bizzat yapılan bilimsel incelemeler neticesinde yazımın içinde yerini almıştır.

Sn. Başkurt'un üçüncü ve kitabın altıncı makalesinde Türkiye'de kurulan ilk arboretum olan Atatürk Arboretum'unun oluşturulma hikâyesi incelemiştir. Kimi zaman kaynaklara ve kimi zaman anlatılara dayanan bu çalışmada, arboretumda yer alan ağaçların botanik araştırmaları için kıymetli bir dökümüne de yer verilmiştir. Bununla birlikte bazı bitki ve ağaç türlerinin görselleriyle de arboretumun zenginliği sergilenmeye çalışılmıştır.

Kitabın yedinci ve son makalesi ise “Yalova Termal Kaplıcaları ve Sağlık Turizmi” başlığı altında, Sayın Mehmed Burhan Topsögüt tarafından hazırlanmıştır. Bu yazıda Termal’in ana fonksiyonu sorgulanmış, buraya verilecek yeni çehrede göz önüne alınması gereken özelliklere değinilmiştir. Kendisine hem kitapta yer alan yazısı ve hem de kitabın oluşmasının her aşamasında karşımıza çıkan tüm güçlüklerin çözüme kavuşturulmasında gösterdiği özveri sebebiyle teşekkür borçluyuz.

Sözlerimi bitirirken bu projenin ortaya çıkmasında en başta himayelerini esirgemeyen Sağlık Bakanlığı ile Sanayi ve Teknoloji Bakanlığı’na ardından da bizleri destekleyen ve pek çok kere Termal Otel’deki toplantılarımıza katılarak çalışmamıza verdikleri önemi ortaya koyarak maddi ve manevi desteklerini esirgemeyen başta Termal Kaymakamı Sn. Vehbi Bakır olmak üzere Yalova İl Kültür ve Turizm Müdürü Sn. Şeref Tali’ye, İl Özel İdaresi Genel Sekreteri Selim Karahan’a, Halil İnalçık Osmanlı Ekonomik ve Sosyal Tarih Arş. Enst. Der. Genel Sekreteri Sn. Hasan Soygüzel’e, Doğu Marmara Kalkınma Ajansı Genel Sekreteri Dr. Mustafa Çöpoğlu’na, Planlama, Programlama ve Koordinasyon Birim Başkanı Sn. Candan Umut Özden’e ve Yalova Koordinatörü Sn. Murat Özkan’a ne kadar teşekkür etsek azdır. Bazı müşkülleri süratle çözmemiz hususunda yardımlarını esirgemeyen Kocaeli Kültür Varlıklarını Koruma Bölge Kurulu Müdür Vekili ve aynı zamanda bir arkeolog olan Sn. Sevgi Yavuz’u da burada anmamız gerekir.

Sayın Ümit Gürbüzöğlü’na ve bu kitabın araştırmasını rahatça yapabileceğimiz ortamı bizlere sağladığı için Sayın Levent Karanlık’a da ayrıca teşekkürlerimizi bir borç biliriz.

Ve son olarak da Sümer Atasoy’un makalesinde bahsi geçen Mikael Kilisesi’nin daha iyi anlaşılabilmesi adına mimari çizimlerini hazırlayan Sayın Yüksek Mimar Hüseyin Başçetinçelik’e ve aynı makalede yeralan Antik Çağ’a ait yazıtları tekrar okuyup düzeltmeler yapmış olan Doç. Dr. Bülent Öztürk’e (MSGSÜ) teşekkürlerimizi sunarız. Kitapta yer alan nefis fotoğraflara gelince onlar bu kitap projesine katılanlardan birisi olan Sayın Serhat Gökçaylar tarafından çekilmiştir. Kendisine müteşekkirimiz.

Nurhan Atasoy

YALOVA TERMAL

—

JEOLJİK ÖZELLİKLERİ

YALOVA TERMAL SAHASININ JEOLOJİK ÖZELLİKLERİ

NACİ GÖRÜR
CELAL ŞENGÖR

GİRİŞ

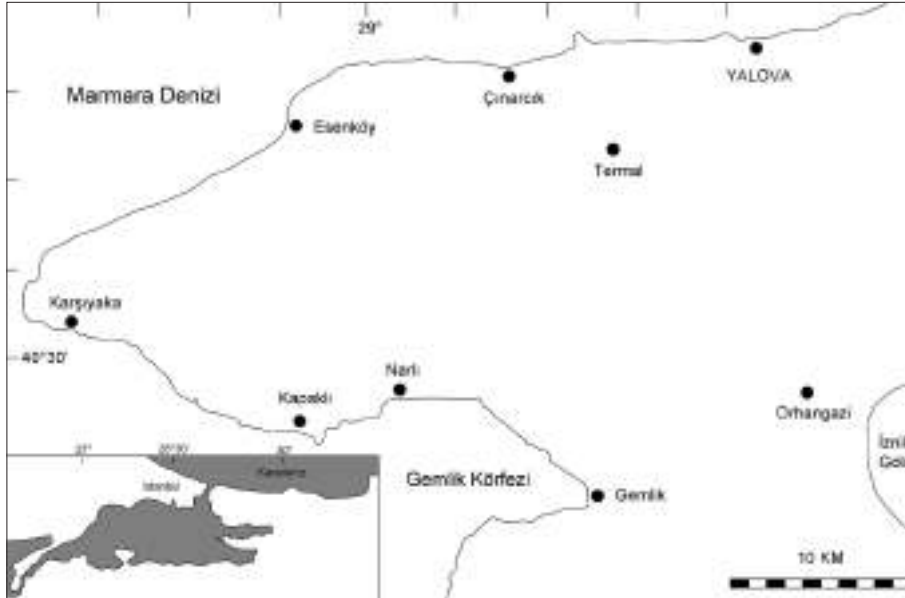
Yalova Termal alanı Yalova ilinin yaklaşık 12 km güneyinde, bir vadi içerisinde görülen sıcak su çıkışları ile (kaplıca) karakterize edilir (Şekil 1). Bu kaplıca suları Antik dönemde *Pythia Therma* adıyla bilinmekte ve M.Ö. VI. yüzyıldan beri Yunan, Roma, Bizans ve Osmanlılar tarafından kullanılmaktadır. Burada hamam ve hastane gibi ilk termal tesisler Roma İmparatoru Konstantin (M.S. 306-337) tarafından yaptırılmış ve uzun yıllar Roma ve Bizanslılar tarafından kullanılmıştır.

Bu alan daha sonra Osmanlı döneminde de rağbet görmüş ve özellikle Sultan Abdülmecid (1839-1861) ve II. Abdülhamid (1876-1909) dönemlerinde etkin olarak kullanılmıştır. Sultan Abdülmecid annesi Bezm-i âlem Valide Sultan'ın Termal kaplıcalarında romatizma hastalığına şifa bulması üzerine kaplıcanın yollarını açmış, burada köşk ve banyolar yaptırmıştır. Benzer yatırımlar II. Abdülhamid döneminde de gözlenmiştir. Balkan (1912-1913), I. Dünya (1914-1918) ve Kurtuluş savaşları (1919-1922) sırasında bakımsızlığa terk edilen Yalova Termal alanı, 1929 yılında Gazi Mustafa Kemal Atatürk'ün buraya ilgi göstermesiyle yeniden ünlenmiştir. Atatürk Yalova Termal sahasını geleceğin su şehri olarak görmüş ve buranın yeniden imar ve ihyasını sağlamıştır.

Bu makalede Yalova Termal alanının termal jeolojisi üzerinde durulmuş ve çeşitli yayınlardan yararlanılarak buranın ne zaman ve nasıl oluştuğu kısaca anlatılmıştır. Yararlanılan belli başlı eserler makalenin referanslar bölümünde belirtilmiştir.

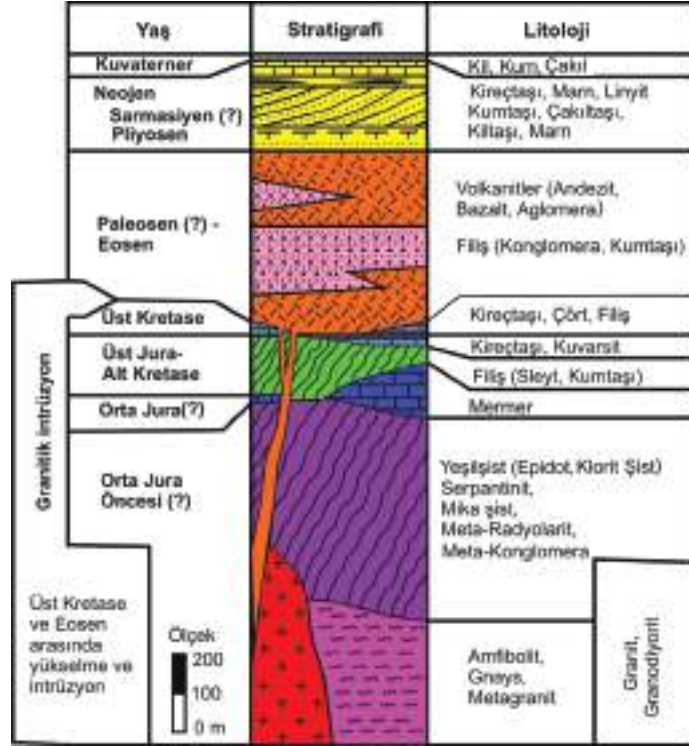

1

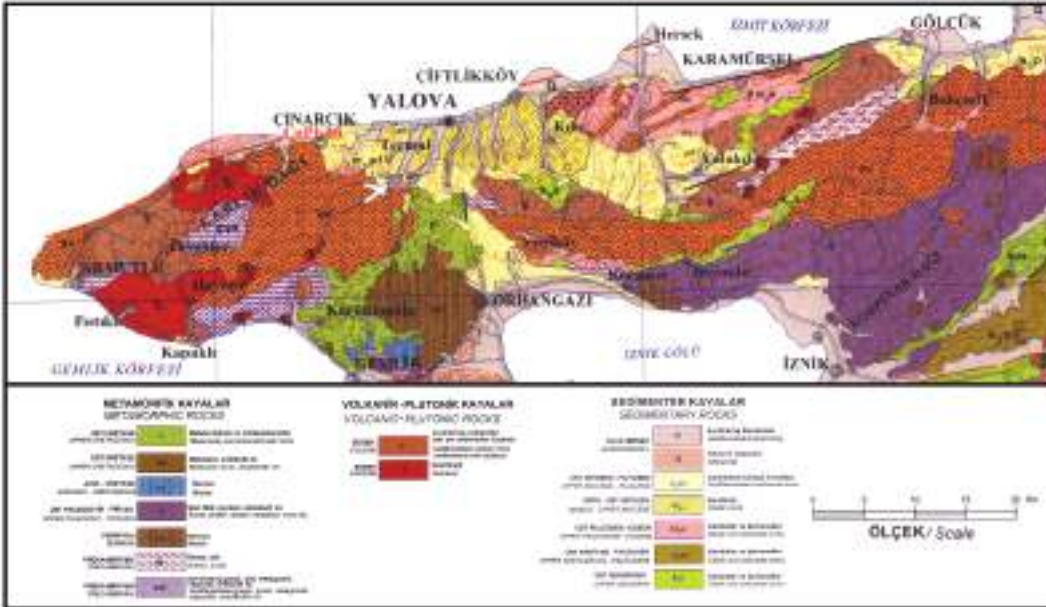

1. Termal kaynağı. Yalova Termal Otel Arşivi

Şekil 1.
Yalova Termal bölgesinin
bulduru haritası

Şekil 2. Armutlu Yarımadası'nın genelleştirilmiş dikme kesiti (Eisenlohr, 1997'den değiştirilerek alınmıştır)

Şekil 3. Armutlu Yarımadası'nın jeoloji haritası (MTA, 2002'den alınmıştır)

2

GENEL JEOLJİ

Stratigrafi¹

Armutlu Yarımadası'nın jeolojisi oldukça karmaşıktır. Bunda yarımadanın tektonik konumunun da payı vardır. Yarımada İstanbul ve Sakarya paleotektonik² üniteleri arasında bir sınır oluşturur ve dolayısıyla da her iki üniteye ait kayalar ile bunların arasındaki suture zonunun birimlerini kapsar. Bu makalede bu birimlerin formasyon isimlerinden, ayrıntılı litolojilerinden ve hangi paleotektonik üyeye ait olduklarından bahsedilmeyecektir. Sadece stratigrafik sütundaki sıralanmalarından söz edilecektir.

Armutlu Yarımadası'nda stratigrafik sütunun en altını amfibolit, gnays ve mikaşistlerden meydana gelmiş meta³morfik kayalar oluşturur (Şekil 2 ve 3). Bu kayaların yaşı bilinmemektedir. Ancak Orta Jura'dan⁴ daha yaşlı

2. Termal kaynağının aktığı dere.
Yalova Termal Oteli Arşivi

1 Yer kabuğundaki tabakalı ya da tabakasız (masif) tüm magmatik, metamorfik ve bilhassa sedimanter (tortul) kayaç topluluklarının yer ve zaman belirlenerek oluş sırasını çıkaran ve onların birbirleriyle olan ilişkilerini inceleyen bir bilim dalıdır.

2 Türkiye için son beş milyon önce oluşan tektonik

3 Başkalaşmış

4 Günümüzden önceki 201-145 milyon yılları arasında kapsayan jeolojik zaman

3

3. Kaynağın bulunduğu ormanlık alan. Yalova Termal Otel Arşivi

oldukları kesindir (muhtemelen Prekambriyen⁵ yaşındadırlar). Bu kayaların üzerine belirgin bir uyumsuzlukla yeşil şist fasiyesindeki meta-volkanik⁶ ve meta-sedimanlardan ibaret bir istif gelir (Üst Paleozoyik-Jura ?). İstifte en yaygın kayalar epidot-klorit şistler, aktinolit-klorit şistler ve mikaşistlerdir. Bunlar içerisinde yer yer yastık (pillow) yapılarına ve meta-radyolaritlere rastlanır. Bu kayaların Gemlik kuzeyinde serpantinize olmuş ultramafik kayaları örttüğü gözlenir. İstifte meta-sedimanların⁷ çoğunlukla meta-konglomeralardan oluşmuş olduğu görülür. Yarımada'nın doğusuna doğru yeşil şist fasiyesindeki kayalar uyumsuz olarak kırmızı-pembe renkli, kısmen dolomitik ve Orta Jura yaşlı mermerler tarafından örtülürler. Bu mermerlerden sonra istif metamorfize olmayan Üst Jura-Alt Kretase çökelleriyle devam eder. Bu çökeller genellikle filiş, rekristalize kireçtaşı ve kuvarsitler-

5 541 milyon öncesindeki jeolojik zamanların tamamı bu adla bilinir. 541 milyon öncesindeki jeolojik zamanların tamamı bu adla bilinir.

6 Volkanit, volkanik kaya: Volkan püskürmesi ve lav şeklinde akmasıyla oluşan kayaların genel adıdır (Andezit, bazalt, aglomera).

7 Sediman, çökel, sedimanter kaya, çökel kaya: Fiziksel veya kimyasal yollarla oluşan tortul kayaların genel adıdır (Çakıltası, kumtaşı, kiltası, filiş, kireçtaşı, marn, çört, kuvarsit, evaporit, kömür).

den oluşmuştur. Filiş içerisinde bulunan radiolaria⁸ içerikli ince çört tabakalarından Üst Jura-Alt Kretase yaşı alınmıştır. Üst-Jura-Alt Kretase istifinin üzerine benzer fasiyeslerde Üst Kretase kayaları gelir. Bu kayalara bir granit intrüzyonu⁹ eşlik eder. Üst Kretase birimleri erozyonel bir dokanakla üstteki Eosen¹⁰, birimlerine geçer. Eosen birimleri volkanik ara katkılar içeren filiş çökellerinden oluşur. Filiş tabakaları yer yer zengin Nummilites¹¹ fosilleri içerir. Volkanik ara katkılar andezit, bazalt ve aglomeralardan ibarettir. Armutlu Yarımadası'nda Eosen çökelleri üzerinde normal bir dokanakla Oligosen¹² birimleri bulunur. Bu birimler daha çok marnlardan oluşmuştur ve yer yer evaporit mineralleri içerirler. Yarımada stratigrafik istifin en üstünde Neojen ve Kuvaterner¹³ çökelleri görülür. Neojen çökelleri yer yer kömürlü, kırıntılı ve karbonatlı kayalardan oluşurlar. Kuvaterner çökelleri ise daha çok tutturulmamış güncel kil, kum ve çakılardan ibarettirler (Şekil 2).

Yapısal Jeoloji

Armutlu Yarımadası'ndaki metamorfik¹⁴ kayalar daha çok sünek (ductile) deformasyon, metamorfik olmayan Üst Kretase¹⁵ ve daha genç yaşlı kayalar ise kırılmalı (brittle) deformasyon özellikleri gösterirler. Sünek deformasyon yapıları arasında kıvrımları, lineasyonları¹⁶, klivajları¹⁷ ve bazı gerilme yapılarını (stretching) saymak mümkündür; kıvrım eksenleri genellikle KD-GB, lineasyonlar ise çoğunlukla GD yönlüdür. Kırılmalı deformasyon yapıları ise fay ve çatlaklarla temsil edilir. Bu yapıların büyük bir kısmı Orta Miyosen'den sonra, Neotektonik¹⁸ dönemde, tüm Marmara Bölgesinde egemen olan Kuzey Anadolu Makaslama Zonu (KAMZ) içerisinde gelişen Kuzey Anadolu Fayı'nın (KAF) güney koluna ait yanal ve düşey atımlı faylardır (Şekil 3). Yanal atımlı faylar hem sağ hem de sol yönlü doğrultu atımlı faylardır. Sağ yönlü olanları D-B ve KB-GD uzanımlı, sol yönlü olanları ise K-G ve KD-GB uzanımlıdır. Eğim atımlı normal faylar ise çoğunlukla KB-GD gidişlidir (Şekil 4).

8 Tek hücreli bir organizma çeşididir

9 Sokulum (Magma kayalarının yerleşimi)

10 Günümüzden önceki 56-34 milyon yılları arasında kapsayan jeolojik zaman

11 Bir mikro fosil adı

12 Günümüzden önceki 34-23 milyon yılları arasında kapsayan jeolojik zaman

13 2.58 milyon yıl önce başlamış ve günümüzde de devam eden jeolojik zaman

14 Metamorfik metamorfik kaya: Isı ve basınç etkisinde kalarak ilksel görünümünü kaybetmiş, başkalaşmış kayalardır (Amfibolit, mikaşist, gnays, yeşil şist, epidot-klorit şist, mermer, aktinolit-klorit şist). Metaısı ve basınç etkisiyle başkalaşmasıdır.

15 Günümüzden önceki 145-66 milyon yılları arasında kapsayan jeolojik zaman

16 Çizgisellik.

17 Deformasyon geçirmiş kayaların ince plaka ve dilimlere ayrılması

18 Türkiye için son beş milyon yıldan oluşan ve günümüzde de devam eden tektoniktir.

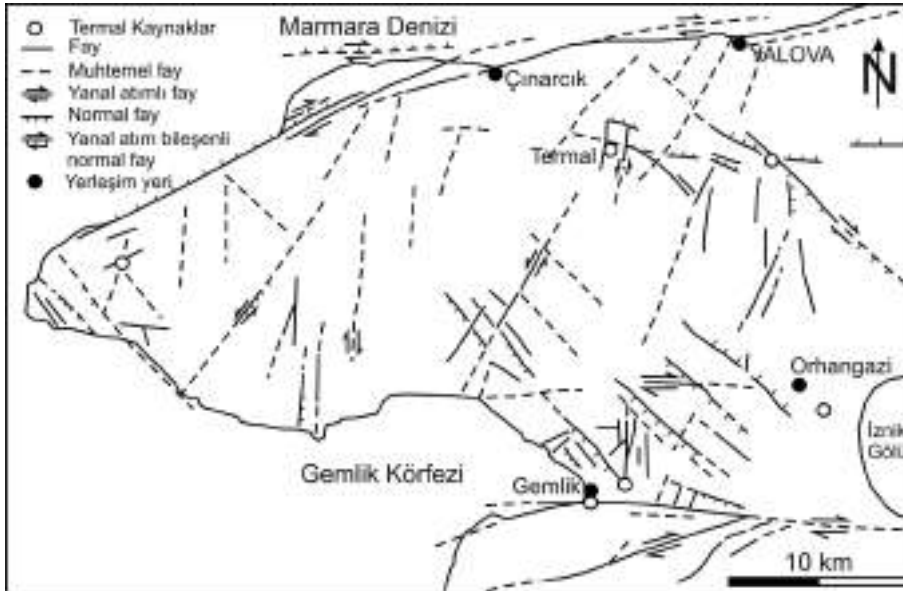

JEOTERMAL JEOLJİ

Jeotermal Sistemin Niteliği

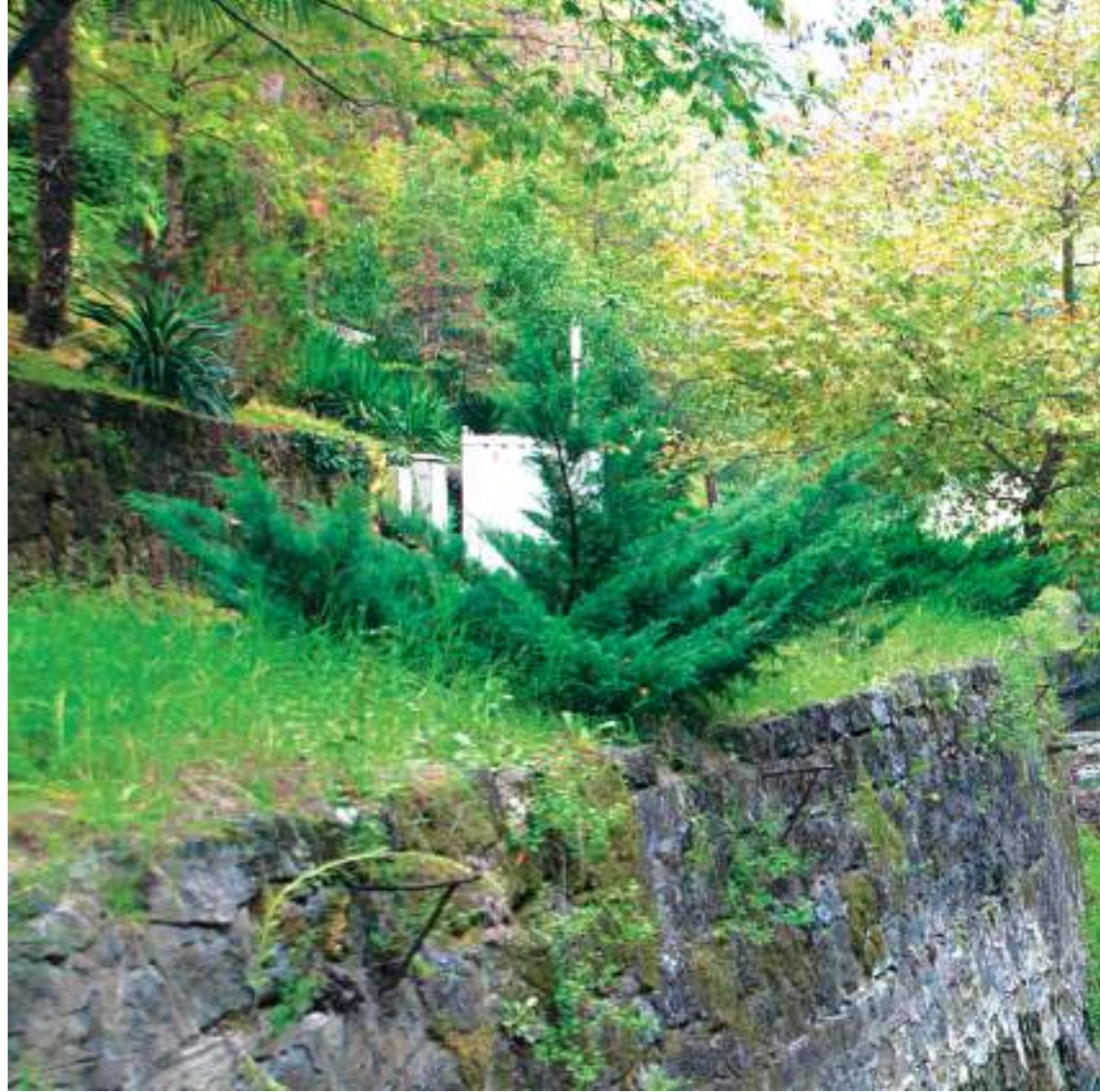
Herhangi bir yerde bir jeotermal sistemin gelişebilmesi için oradaki jeotermal gradyanın normal kıtasal jeotermal gradyandan fazla olması gerekir. Bilindiği gibi, yeryüzünde normal jeotermal gradyan $2.5-3\text{ }^{\circ}\text{C}/100\text{ m}$ 'dir. Yani, yerin merkezine doğru gidildikçe sıcaklık her 100 m'de yaklaşık $2.5\text{ }^{\circ}\text{C}$ veya $3.0\text{ }^{\circ}\text{C}$ artar. Jeotermal gradyanın bu mertebelerde olduğu yerler jeotermal alanlar değildir. Diğer bir deyişle, buralarda ekonomik olabilecek derinliklerde sıcak jeotermal su bulma olanağı yoktur. Ortalama yüzey sıcaklığı $15\text{ }^{\circ}\text{C}$ alınırsa, bu tür yerlerde 3000 m derinlikte dahi kayaların sıcaklığı $105\text{ }^{\circ}\text{C}$ 'yi geçmeyecektir. Buralarda sondaj yapıp suyun bulunması durumunda bile bu su yeryüzüne daha düşük sıcaklıklarda ulaşacağı için kullanımı pek ekonomik olmayacaktır. Bu nedenle, herhangi bir yerin jeotermal alan olarak tanımlanabilmesi için oradaki jeotermal gradyanın normal kıtasal jeotermal gradyandan çok daha fazla olması gerekir. Kimi jeotermal bölgelerde bu fazlalık yukarıda sözü edilen derinliklerde normal gradyanın 10 katına kadar çıkabilmektedir.

4. Yalova Termal'den bir görüntü.
Foto: Serhat Gökçaylar

Şekil 4.
Armutlu Yarımadası'nın yapısal haritası (Eisenlohr, 1997'den değiştirilerek alınmıştır)

Bir jeotermal sistem esas itibariyle 4 bileşenden oluşur. Bu bileşenler ısı kaynağı, rezervuar kaya¹⁹, örtü kaya ve akışkandır. Isı kaynağı jeotermal alanın yeraltındaki kayalarının ve içerisindeki akışkanların sıcak olmasını sağlar. Rezervuar kaya porozite²⁰ ve permeabilitesi çevresindeki diğer kayalara nazaran daha yüksek kayadır. Bu özelliği nedeniyle de yeraltındaki akışkanı depolar. Örtü kaya geçirimsiz nitelikli kayalardır. Rezervuar kayanın üzerinde yer aldıkları takdirde sıcak akışkanın yeraltında birikip depolanmasını sağlarlar. Akışkan ise su, buhar ve gazlarla temsil edilir. Yalova Termal gibi çok düşük ısılı jeotermal sistemlerde egemen akışkan tipi sudur. Su

19 İçerisinde akışkan bulunduran kayadır.

20 Gözeneklilik.

5. Termal kaynağının aktığı dere ve solda TÜBİTAK Sismik Araştırma İstasyonu. Foto: Serhat Gökçaylar

5

arzin derinliklerdeki kayalar içerisinde bulunan ısının yeryüzüne taşınmasına, dolayısıyla da kullanılmasına aracılık eder. Aşağıda bu bileşenler Yalova Termal sistemi özelinde incelenmiştir:

Isı Kaynağı

Jeotermal sahalarda ısı kaynağını genellikle ya mantodan sığ derinliklere kadar (5-10 km) yükselmiş olan mağmatik²¹ intrüzyonlar ya da jeotermal gradyan ısı oluşturur. Armutlu Yarımadası'nda granitik intrüzyon-

21 Mağmatit, mağmatik kaya: Yer kabuğunun derinliklerinde, magmanın kristallenerek oluşturduğu kayaların genel adıdır (Granit, granodiyorit)

6

6. Termal kaynağının aktığı dere.
Yalova Termal Oteli Arşivi

lar vardır ama bunlar hem yaşlıdır (Üst Kretase-Paleosen²²) hem de Yalova Termal sahasında mevcut değildir. Mağmatik intrüzyonlar genellikle yüksek sıcaklıklı ($\geq 200^{\circ}\text{C}$) jeotermal sistemler oluştururlar. Yalova Termal'de ısı kaynağı jeotermal gradyan ısısıdır. Esasen Armutlu bölgesinde ölçülen ısı akısı normal kıtasal alanlardaki ortalama ısı akısı değerlerinden daha düşüktür (1. 0-2. 5 $^{\circ}\text{C}/100\text{m}$) ama Yalova'daki faylar sıcaklık ve akışkanı daha derinlerden yüzeye doğru taşımaktadır. Başka bir deyişle, Yalova Termal sahasında jeotermal kaynağın mevcudiyeti bu bölgede gelişmiş olan derin fay sistemlerinin sonucudur.

22 Günümüzden önceki 66-56 milyon yılları arasında kapsayan jeolojik zaman

Rezervuar Kaya

Yalova Termal'de rezervuar kayaları muhtemelen çoğunlukla Orta Jura²³ öncesi amfibolit, gnays ve üzerlerinde yer alan yeşil şist fasiyesindeki şist ve mermerler oluştururlar. 1998 yılında açılan 673 m derinliğindeki bir jeotermal kuyusunda üstteki Eosen yaşlı birimlerin de bazı düzeylerde rezervuar kaya özelliği gösterdiği gözlenmiştir. Esasen hem Jura öncesi hem de Eosen kayalarının porozite ve permeabilitelerinin²⁴ çok düşük olmasına rağmen rezervuar kaya özelliği kazanmaları bölgedeki KAF'ın güney kolunun aktif hareketleri sonucudur. Bu tektonik²⁵ hareketler tüm Armutlu Yarımadası'nda çok derinlere inen faylanmalara ve bunlarla ilişkin çatlak ve kırık sistemlerinin gelişmesine neden olmuştur (Şekil 4). Doğal olarak bu deformasyonlar da metamorfik²⁶ kayalar ile üzerlerindeki volkano-tortul birimler içerisinde yoğun bir çatlak porozite ve permeabilitesi oluşturmuştur.

Örtü Kaya

Yalova Termal'de örtü kayaları genellikle Üst Kretase-Neojen²⁷ yaşlı volkano-sedimanter istif oluşturur (Şekil 2). Bu istif içerisinde yer alan porozite ve permeabilitesi düşük kayalar, özellikle killi ve şeylli birimler alttaki rezervuar kayalarda tutulan ısı ve akışkanın yeryüzüne çıkmasını engellerler. Kuşkusuz, bu birimler faylarla kesildiğinde rezervuarda bulunan sıcak su fay kırığını kullanmak suretiyle yeryüzüne ulaşır ve buralarda sıcak su kaynağı oluştururlar. Nitekim Yalova Termal de böyle bir oluşumdur.

Akışkan

Termal'in ana akışkanı sudur ve önemli bir miktarda gaz veya buhar çıkışına rastlanmaz. Suyun sıcaklığı yüzeyde 65⁰ dir. Kuvars, kalsedon ve ¹⁸O su/sülfat jeotermometrelerine göre derinde rezervuar sıcaklığı 70⁰-100⁰ derece arasında değişmektedir. Elektrik iletkenliği 1920 µS/cm'dir. Bu kaynakta suyun deşarj miktarı 13-19 l/sn olarak değişmektedir. Ana kaynağın dışında birkaç daha küçük kaynak da vardır. Bunlardan açığa çıkan su da toplam olarak yaklaşık 15 l/sn'dir. Yani termal alandaki toplam deşarj yaklaşık olarak 25-30 l/sn arasında değişmektedir. Burada bu sıcak su çıkışlarının dışında, çok sayıda düşük sıcaklıklı veya soğuk su kaynakları da mevcuttur. Bunların deşarj miktarlarının az olmasına rağmen bazılarının mineral içeriği oldukça fazladır (1300 mh/l). Yalova Termal'de önemli bir gaz çıkışı söz konusu değildir.

23 Günümüzden önceki 201-145 milyon yılları arasında kapsayan jeolojik zamandır.

24 Geçirgenlik.

25 Parçalanarak dağılmış yer katmanlarının birbirleriyle olan ilişkilerini, durumlarını, biçim değiştirmelerini araştıran yerbilim dalıdır

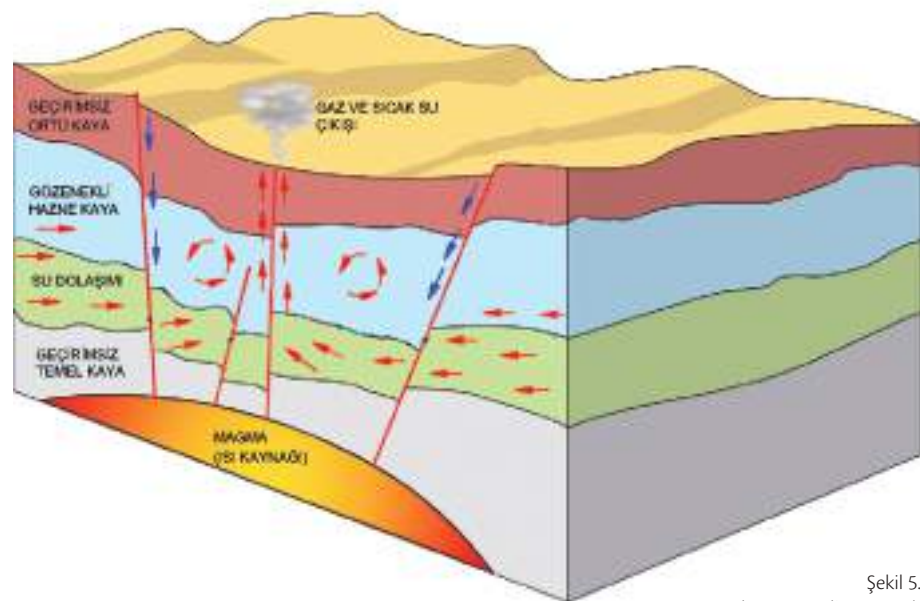
26 Isı ve basınç etkisinde kalarak ilksel görünümünü kaybetmiş, başkalaşmış kayalardır (Amfibolit, mikaşist, gnays, yeşil şist, epidot-klorit şist, mermer, aktinolit-klorit şist).metası ve basınç etkisiyle başkalaşmasıdır.

27 Günümüzden önceki 23-2.58 milyon yılları arasında gelişmiş jeolojik zamandır.

Yalova termal suları NaCaSO_4 - tipi sular olarak sınıflandırılır. Kimyasal özellikleri Termal'in jeolojik yapısıyla uyum gösterir. Suların HCO_3 ve Mg^{2+} konsantrasyonları çok düşüktür. Yörede ağırlıklı olarak metamorfik kayaların mevcudiyeti düşünülürse bu da normaldir. Diğer bir deyişle, Yalova Termal suları derinlerdeki metamorfik kayalardan gelen yeraltı sularıdır. Duraylı izotop çalışmalarına göre bu sular atmosferik niteliklidir ve daha çok güncel yağmur ve kar sularından beslenmektedir.

Jeotermal Sistemin Oluşumu

Yalova Termal'in jeolojik yapısı ile termal akışkanının jeokimyasal ve izotopik özellikleri bu sistemin Şekil 5'de şematik olarak gösterildiği şekilde oluşmuş olabileceğini ortaya koyar: kaplıca çevresinde (özellikle kuzey kesimleri) yer alan yüksek topoğrafik alanlara düşen yağmur ve erimiş kar suları yörede mevcut fay, çatlak ve kırıklardan derinlere doğru sızarlar. Bu sızma sırasında örtü ve rezervuar kayalarla etkileşime girerek kimyasal bileşimlerini değiştirir ve NaCaSO_4 tipi suya dönüşürler. Muhtemelen 3000-3500 m derinliğe indiklerinde yaklaşık olarak 100-105 °C kadar ısınırlar. Isınınca hafifler ve tekrar yüzeye doğru hareketlenirler. Ancak bölgedeki Üst-Kretase-Neojen yaşlı örtü kayaların varlığı nedeniyle önemli bir kısmı bunu başaramaz ve Jura öncesi metamorfik rezervuar kayalar içerisinde depolanırlar. Jeotermal suların sadece bir kısmı yörede gelişen K-G yönlü faylar boyunca yeryüzüne ulaşır ve bugünkü Termal'i meydana getirirler.

Şekil 5.
Yalova Termal'in şematik
oluşum modeli.

BİBLİYOGRAFYA

- AKARTUNA, M., *Armutlu Yarımadasının jeolojisi. İ.Ü.F.F. Monografileri (Tabii ilimler kısmı)*, 20, 1968, s. 105
- AKKUŞ, İ., H. Akıllı, S. Ceyhan, A. Dilemre, Z. Tekin, *Türkiye Jeotermal Kaynakları Envanteri*, MTA Genel Müdürlüğü, 2005, s. 849
- BALDERER, W., *Mechanisms and processes of groundwater circulation in tectonically active areas*. In: Schindler, C. and Pfister, M. (eds.), *Active tectonics of Northwestern Anatolia-The MARMARA Poly Project: A multidisciplinary approach by space geodesy, geology, hydrology, geothermics and seismology*, 1997, p. 375-417
- BARKA, A., *Neotectonics of the Marmara Region*. In: Schindler, C. and Pfister, M. (eds.), *Active tectonics of Northwestern Anatolia-The MARMARA Poly Project: A multidisciplinary approach by space geodesy, geology, hydrology, geothermics and seismology*, 1997, p. 375-417
- EISENLOHR, T., *The thermal springs of the Armutlu Peninsula (NW Turkey) and their relationships to geology and tectonics*. In: Schindler, C. and Pfister, M. (eds.), *Active tectonics of Northwestern Anatolia-The MARMARA Poly Project: A multidisciplinary approach by space geodesy, geology, hydrology, geothermics and seismology*, 1997, p. 197-229
- EISENLOHR, T., Jeckelmann, C., Balderer, W., Bernasconi, S., Reuert, W. and Trimborn, P., *Regional investigation of cold groundwater for the determination of recharge conditions in geothermal areas of Northwestern Turkey*. In: Schindler, C. and Pfister, M. (eds.), *Active tectonics of Northwestern Anatolia-The MARMARA Poly Project: A multidisciplinary approach by space geodesy, geology, hydrology, geothermics and seismology*, 1997, p. 321-327
- EISENLOHR, T., M. Pfister, and W. Balderer, *Environmental isotope study and 2-D modeling of cold and thermal karst within the Gemlik (Bursa) area of Northwestern Turkey*. In: Schindler, C. and Pfister, M. (eds.), *Active tectonics of Northwestern Anatolia-The MARMARA Poly Project: A multidisciplinary approach by space geodesy, geology, hydrology, geothermics and seismology*, 1997, p. 229-239
- ERENDİL, M., M.C. Göncüoğlu, O. Tekeli, A. Aksay, I. Kuşçu, M.B. Ürgün, A. Temren and G. Tunay, *Armutlu Yarımadasının jeolojisi*, 1991, MTA Rap. No: 9165
- GÖRÜR, N. and Ş. Elbek, "Tectonic events responsible for shaping the Sea of Marmara and its surrounding region." *Geodinamica Acta*, 2014, p. 1-11
- KAYA, O. and H. Kozur, "A new and different Jurassic to early Cretaceous sedimentary assemblage in Northwestern Turkey (Gemlik, Bursa): implications for pre-Jurassic to early Cretaceous evolution." *Hacettepe Yerbilimleri*, 14, 1987, p. 253-268
- MIZUTANI, Y. and T.A. Rafter, *Oxygen isotopic composition of Sulphates-Part 3. Oxygen isotopic fractionation in the Bisulphate ion-water system*, New Zealand. Jour. Sci. 12, 1969
- MTA Genel müdürlüğü, 2002, 1/500.000 ölçekli İstanbul jeoloji haritası
- ŞENGÖR, A.M.C. and Y. Yılmaz, "Tethyan evolution of Turkey: a plate tectonic approach." *Tectonophysics*, 75, p. 181-241
- NOYAN, M., "İstanbul'un sayfiye yeri Yalova kaplıcaları", *Z Dergisi*, İstanbul 2019
- Zeytinburnu Belediyesi: (<https://www.zdergisi.istanbul/makale/istanbulun-sayfiye-yeri-yalovakapliclari-121>)
- YILMAZ, Y., *Geology of western Anatolia*. In: Schindler, C. and Pfister, M. (eds.), *Active tectonics of Northwestern Anatolia-The MARMARA Poly Project: A multidisciplinary approach by space geodesy, geology, hydrology, geothermics and seismology*, 1997, p. 31-55

YALOVA TERMAL

—
ROMA VE BİZANS
DEVİRLERİ

02

ROMA VE BİZANS DEVİRLERİNDE YALOVA TERMAL

SÜMER ATASOY

Bugünkü Yalova kentinin ne zaman kurulduğu veya bu bölgenin ilk kimler tarafından iskan edildiği kesin olarak bilinmiyor. Fakat Friglerin M.Ö. 1.200'den itibaren bu yöreye geldikleri ve Trakya kökenli Bitin (Bithyn) halkının buraya yerleştiğine dair görüşler vardır.¹

Bilinen genel tarihi bilgiler ışığında Yalova ve çevresi sırasıyla Hellen, Pers, Büyük İskender ve Bitinya (Bithynia) Krallığı'nın egemenliği ve kültür etkisi altına girmiştir.

Anadolu'daki Pers egemenliği döneminde kuvvetlenen Bitinya (Bithynia) asilzadeleri, M.Ö. III. yüzyılın başlarına doğru Bitinya Krallığı adıyla bağımsız bir krallık kurduğunda Yalova yöresi bu krallığın sınırları içinde kalmıştır. M.Ö. 74 yılında Bitinya toprakları Kral IV. Nikomedes tarafından Romalılar'a bırakılınca Yalova çevresi de Roma hâkimiyetine geçmiş oldu. Kaplıcaların yöresinde kazı yapan Mansel, bu çevrede Roma dönemine tanıklık eden mezar taşlarına rastladığını yazmaktadır². Bununla birlikte Helenistik ve Roma dönemlerinde Yalova Kaplıcaları'nın henüz üne kavuşmadığı, sadece yakın çevre halkı tarafından kullanıldığı sanılmaktadır. Bu dönemi anlatan antik tarihçilerin Bitinya bölgesindeki Yalova Kaplıcaları'ndan hiç bahsetmemesi bu durumu kanıtlar. Ayrıca Bursa Çekirge Kaplıcaları da Yalova Kaplıcaları'nın ün kazanmasını engellemiştir denilebilir³.

1 Stephanos Byzantios, *Ethnika*, Ed. A. Meineke, Berolini 1849, s. 100

2 Arif Müfid Mansel, *Yalova ve Civarı. Yalova und Umgebung*, İstanbul 1936, s. 25 vd.

3 M. Tuncel, "Yalova", *DİA*, XLIII (2013), s. 306; Pliny, *Natural History V*, Çev.H.Rackham, London 1956-66, s. 32

M.Ö. 63'den itibaren Romalı Komutan Pompeius'un düzenlemesine göre Yalova ve çevresi, "Pontus ve Bithynia" adlı eyaletin içinde yer almıştır. Bu bölgede bulunmuş Roma devri mezar taşları ve yazıtlardan, Yalova'nın Roma devrinde Nikomedeia (İzmit) kentinin egemenlik alanında kaldığını düşünebiliriz⁴. Bu yöre, Konstantinopolis (İstanbul) ile Nikaia (İzmit) arasındaki yol ağı üzerinde bulunduğu için Bizans döneminde önem kazanır. Konumu açısından önemli bir geçiş noktasıdır. Kara yoluyla körfezi dolaşmak yerine, deniz yoluyla önce Helenapolis (Hersek) veya Prainetos'a (Karamürsel) geçerek oradan kara yoluyla İzmit'e ulaşılmıştır. Bu yol ticari, sivil ve askeri ulaşım olarak Doğu Roma ordusu tarafından uzun yıllar kullanılmıştır.

İmparator I. Konstantinos'un (M.S. 306-337) annesi Helena'nın, Kudüs seyahati sonrası Yalova Kaplıcaları'nda onarım yaptırdığı, bugünkü Hersek civarında saraya ait dini bir misafirhane inşa ettirdiği, din uğruna ölen Aziz Lucianus adına bir kilise yaptırdığı ve burada büyük bir şehir inşa et-

1. Yalova Kaplıcaları genel görünümü (1930-1936).
Atatürk Kitaplığı,
nr. Krt.026830.01

4 B. Öztürk, "Karamürsel'de (Bithynia) Bir Antik Kıyı Yerleşimi: Prainetos/Preietos", *Uluslararası Karamürsel Alp ve Kocaeli Tarihi Sempozyumu II Bildirileri*, I, Ed. H.Selvi, B.Çeli, A.Yeşildal, Kocaeli 2016, s. 64, 70-71; Strabon, *Geographika, Antik Anadolu Coğrafyası*, Çev. A. Pekman, İstanbul 2000, s. 3.1-3.2

tirdiği bilinmektedir. İmparator, annesinin adına ithafen şehre Helenapolis adını vermiştir. Şehir kurulurken etrafı sur duvarı ile çevrilmiş ve civardaki köylerden halk buraya getirilerek iskân edilmiştir. İmparator I.Konstantinos ömrünün son dönemlerinde Helenapolis'i ziyaret etmiş ve Termal kaplıcalarında tedavi görmüştür.

Doğu Roma İmparatorluğu için Helenapolis önemli bir askeri garnizondur. Ordular savaşa giderken konakladıklarından diğer kıyı şehirlerine göre daha da fazla gelişme göstermiştir. Yaşanan depremlerle zarar gören şehir, VI. yüzyılda I. Justinianos (527-565) döneminde, Helena'nın doğduğu şehir olduğuna da inanılarak saygı gösterildiğinden, yeniden yapılarca imar edilmiştir. Bu dönemde hamamlar, yeni binalar ve bir su kemeri yapılarak şehre su getirilmiştir. Ayrıca I. Justinianos'un eşi Theodora'da 525 yılında 4.000 kişilik bir alayla kaplıcalara giderken yol üzerindeki kilise, manastır ve düşkünler evine yardımlarda bulunmuş ve burada da konaklamıştır. Kaplıcalarda I. Justinianos'un onardığı kilise ve hastane, I. Konstantinos döneminde yapılmış olmalıdır⁵. Şehir daha sonra özellikle bataklık alanlar sebebiyle deniz geçişi için tercih edilmemiş, Prainetos ve Pylai önem kazanmıştır⁶.

Yalova Termal Kaplıcaları, yaklaşık 4 bin yıl önce bir deprem sonucu oluşmuştur. Yalova il merkezinden 12 km. uzaklıkta, iki dağ arasında, Üvezpınar ve Gökçedere köyleri arasındaki bir vadinin içindedir. (R. 1) Kaplıca suları vadinin iki yanındaki kaynaklardan elde edilir. Temiz havası ve doğası, sıcak ve soğuk su kaynakları ile bir sağlık merkezi için uygun bir coğrafyaya sahiptir. Yalova termalde çıkan sıcak su, özellikle kalp, damar, sinir sistemi hastalıkları, cilt, romatizma, bağırsak, sindirim sistemi, karaciğer, safra kesesi, psikolojik rahatsızlıklar ve kadın hastalıklarına iyi geldiği için tarih boyunca çok rağbet görmüştür.

HELLENİSTİK DEVİR (M.Ö. 330-30)

Sıcak ve soğuk mineral suların kullanımı, Hellenistik devirden itibaren gittikçe artış gösterir. Yalova Kaplıcaları'nın Hellenistik devirde yöre halkı tarafından kullanıldığı bilinmesine karşı, antik kaynaklarda bahsi geçmez. Yakın çevresinde de Hellenistik mimari bulunmamıştır.

5 Arif Müfid Mansel, *Yalova Kılavuzu*, İstanbul 1936, s. 10 ; Mansel, *Yalova ve Civarı, Yalova und Umgebung*, s. 8, 10

6 Karamürsel civarında iki yerleşme için bkz: S. Seçkin, "Tarihsel Süreçte Yalova / Altınova", *Cedrus VI* (2018), s. 535

ROMA DEVRİ (M.Ö. I.yy-M.S. IV. yy)

Romalılar su kaynaklarını devamlı geliştirirler. Bu su kaynakları, çoğu zaman bir yerel tanrı veya kutsal ruhun yakınında bulunuyordu⁷. Roma imparatoru Hadrian döneminde (117-138), Anadolu'nun pek çok yöresinde yoğun bayındırlık çalışmaları yapılmıştır. Bu dönemde Yalova Termal kaplıcalarında da binalar, su yolları, çeşmeler yapılması büyük bir olasılıktır. Fakat yörenin Roma devri arkeolojik kalıntıları yok olmuştur.

Yalova Termal kaplıcalarında Roma devrine ait sadece mezar taşları ile adak taşları (M.S. I.-II. yy) vardır. Bu eserlerin özgün buluntu yerleri bilinmemektedir.

TBMM Sosyal Tesisleri'nin 1994-98 yılları arasındaki inşaatı sırasında, o alanda bazı Roma dönemi mezarlarının ortaya çıktığı, inşaatta çalışmış kişiler tarafından söylenmektedir. Ancak bu mezarlara ait yazılı ve görsel belge bulunamamıştır. Eğer bu alanı Roma dönemi mezarlığı kabul edersek, Mansel tarafından tanıtımı yapılmış mezar taşlarının da bu mezarlıktan geldiği büyük bir olasılıktır. Kurşunlu Hamam kubbe kasnaklarında yer alan adak taşları ise herhalde hamam yakınlarındaki bir **adak evi** içinde saklanmaktaydı.

BİZANS DEVRİ (M.S. IV. yy-1453)

Bölgede bugüne kadar yapılmış sistemli yüzey araştırmaları ve kazılar çok azdır⁸. Yalova Termal kaplıcalarında tek arkeolojik kazı 1932 yılında Mansel tarafından yapılmış ve M.S. VI. yüzyıla ait bir yapı kalıntısı ortaya çıkarılmıştır⁹.

Baş Melek Mikael Kilisesi

Bugün Sinema Kafe olarak adlandırılan bina, II. Abdülhamid tarafından yaptırılmış ve önce Park Lokantası olarak hizmet vermiştir. Daha sonra itfaiye ve sinema olmuş, bugün ise kafe olarak kullanılmaktadır. Binanın arkasında görülen yarım daire (eksedra) şeklinde duvar kalıntısının yüksekliği 4.30 m. olup, duvar örgüsü sekiz sıra kalker taş bloklardan meydana gelmiştir. Taşların yükseklikleri; 0.50 m., 0.55 m., 0.75 m., genişlikleri ise 0.56 m., 0.82 m. ve 0.90 m. arasında değişir. Yarım daire duvarın çapı 15.90 m'dir. (R. 2, 3 - Çiz. 1)

7 G. Dinç, "Korunması Gerekli Bir Antik Sağlık Merkezi: Alliano", *Sağlık Düşüncesi ve Tıp Kültürü Dergisi*, 16 (2010), s. 101

8 Arif Müfid Mansel, "Yalova'da Bulunan İki Mezar Taşı", *TTAED*, I (1933); Mansel, *Yalova Kılavuzu*; Mansel, *Yalova ve Civarı. Yalova und Umgebung*; M. İ. Tunay, "Yalovanın Tarih ve Arkeolojisi", *IX. Türk Tarih Kongresi*, Ankara 1986, s. 507-511; N. Fıratlı, "Yalova'da 1952 Yılında Yapılan Araştırma", *İstanbul Arkeoloji Müzeleri Yıllığı*, 6 (1953), 28-30

9 Mansel, *Yalova Kılavuzu*, s. 13-14

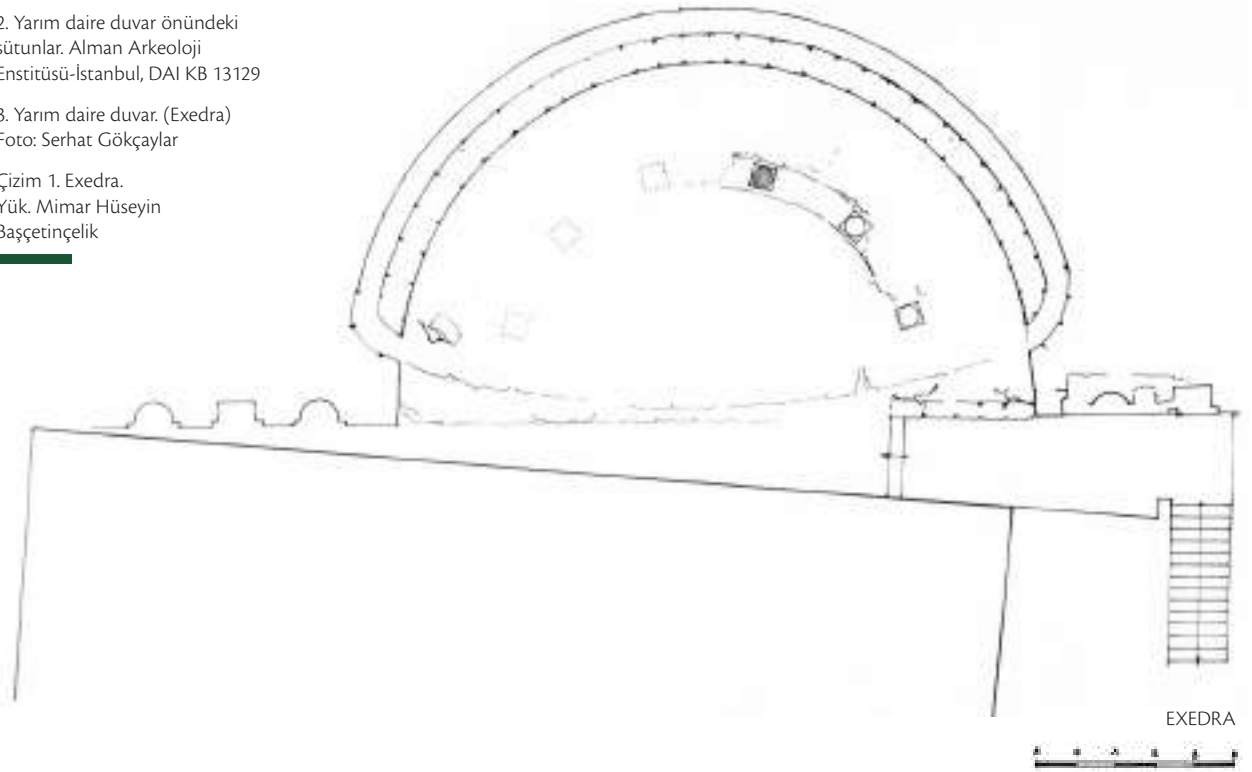

3

2. Yarım daire duvar önündeki
sütunlar. Alman Arkeoloji
Enstitüsü-İstanbul, DAI KB 13129

3. Yarım daire duvar. (Exedra)
Foto: Serhat Gökçaylar

Çizim 1. Exedra.
Yük. Mimar Hüseyin
Başçetinçelik

Çizim 1.

4. İmparator II. Justinos monogramlı sütun başlığı. Alman Arkeoloji Enstitüsü-İstanbul, DAI KB 17369

5. İmparator II. Justinos monogramlı sütun başlığı. Foto: Serhat Gökçaylar

6. Dehlizin doğu girişi/Kapısı. Foto: Serhat Gökçaylar

7. Dehlizin batı girişi/Kapısı. Foto: Serhat Gökçaylar

Kazılar sırasında yarım daire duvarın önünde altı adet sütun yıkılmış olarak bulunmuştur. Bunların üç adedi kazılardan sonra yerine dikilmiş ise de bugün sadece bir sütun kalmıştır. Bu sütunun yüksekliği kaide, sütun gövdesi ve başlık ile birlikte 4.10 m.'dir. Sütun başlıkları üzerinde İmparator II. Justinos (565- 578) ve eşi Sofia'nın monogramlarını vardır. (R . 3, 4, 5)

Duvarın içinde yarım daire şeklinde devam eden ve dağdan gelen suları aktarmak için yapıldığı söylenen üstü tonozlu dar bir dehliz bulunmaktadır. Duvarın her iki yanında yer alan kapılardan bu dehlize girilir. (R. 6, 7 - Çiz. 2, 3) Kapıların yükseklikleri 1.41 m. ve 1.25 m., genişlikleri 0.61 m.'dir. Kapı girişinden 1.17 m. sonra tonoz yüksekliği 2.37 m. olarak devam eder. Tonozlu bu dehlizin su aktarmak için değil, yamacın toprak basıncını azaltmak için yapıldığı kanısındayım.

4

5

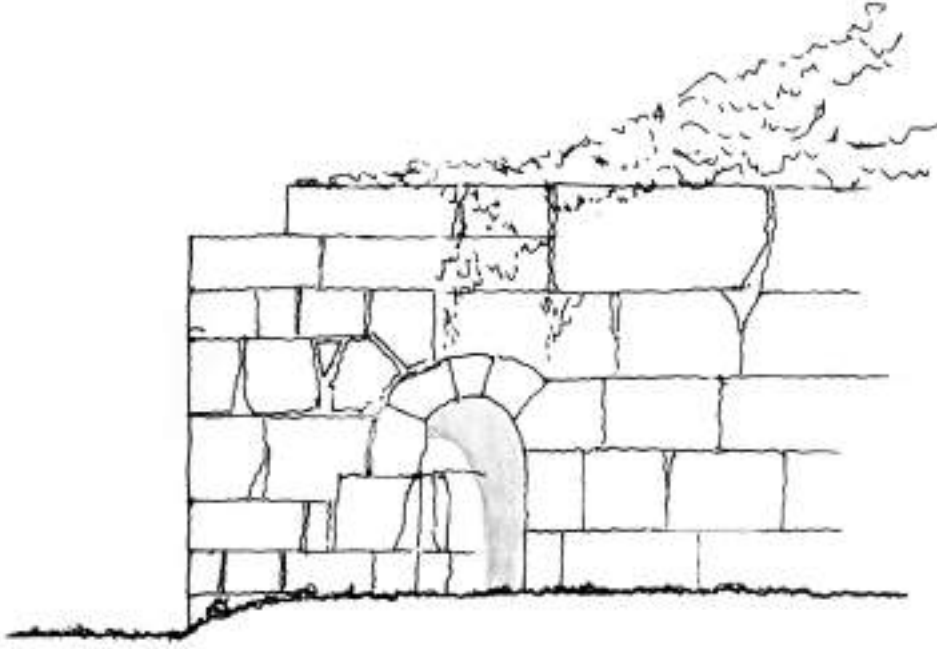

6

7

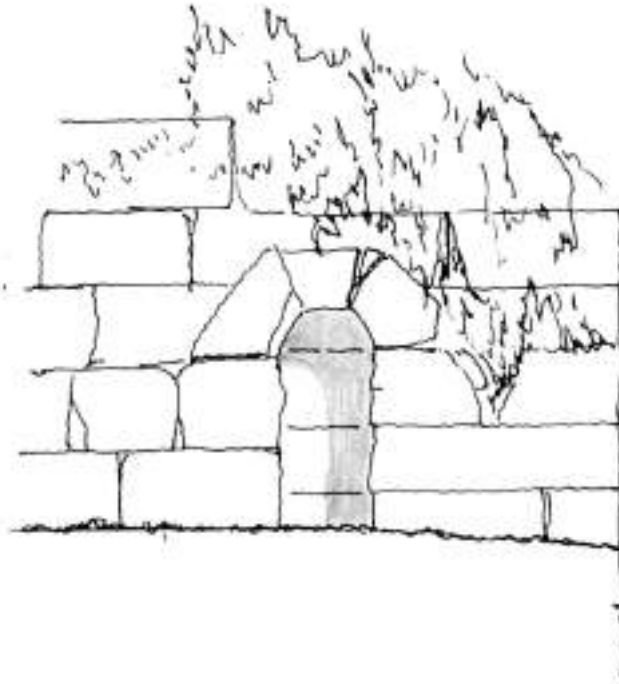
Çizim 2, 3. Dehliz Kapıları.
Yük. Mimar Hüseyin
Başçetinçelik

DEHLİZ DOĞU KAPISI

Çizim 2.

DEHLİZ BATI KAPISI

Çizim 3.

8. Batı nişleri (2019).
Foto: Serhat Gökçaylar

9. Batı nişlerinden biri
(1960'lar). SALT Araştırma,
Ali Saim Ülgen Koleksiyonu,
nr. TASUDOC0673028

8

9

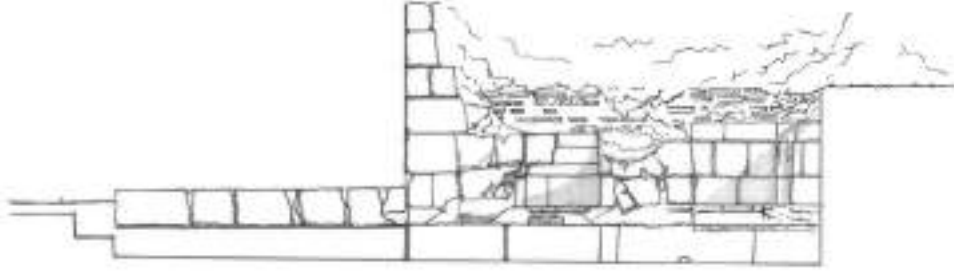
Mansel'in yazdığına göre yarım daire duvarın ön tarafında açık bir alan yer almaktadır. Bugün mevcut olmayan üç basamaklı taş merdivenler ile Sinema Kafe'nin altında kalan ve mermer levhalarla döşeli bu alana inilmekte imiş. Yine Mansel'in görüşüne göre, kazı sırasında ortaya çıkan tuğla tonoz kalıntıları, sütunlar ile arkadaki yarım daire duvar arasındaki alanın tonoz ile, orta bölümdeki alanın ise yarım daire bir kubbe ile örtülü olduğunu göstermektedir. Bu yapı hem yamaçları örtmek, hem de hastaların oturup istirahat etmeleri için yapılmıştır¹⁰.

Yapının her iki tarafında yarım daire ve kare şeklinde nişler bulunan duvar kalıntıları vardır (R. 8, 9 - çiz. 4, 5). Duvar dokusunda taş ve tuğla kullanımı V. - VI. yüzyıl duvar tekniğine uymaktadır. Beş sıra kesme taş ve beş sıra tuğla örgü yapılmıştır. Tuğla uzunlukları 0.33-0.34 m., kalınlıkları ise 0.035 - 0.04 m.'dir.

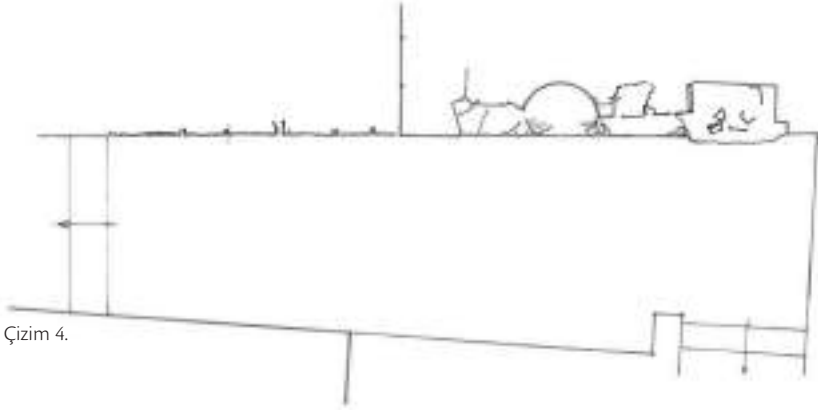
10 Mansel, *Yalova Kılavuzu*, s. 14

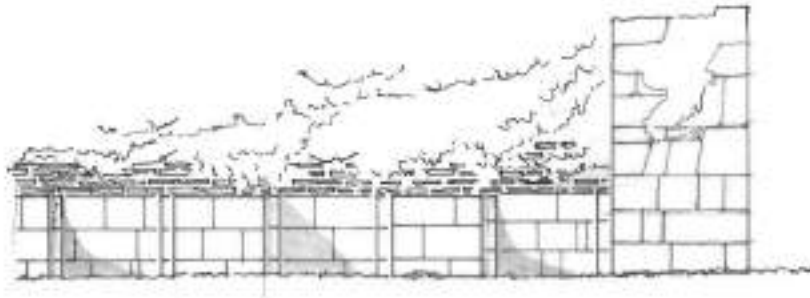
Çizim 4, 5. Nişler.
Yük. Mimar Hüseyin
Başçetinçelik

Çizim 4.

BATI NİŞLERİ

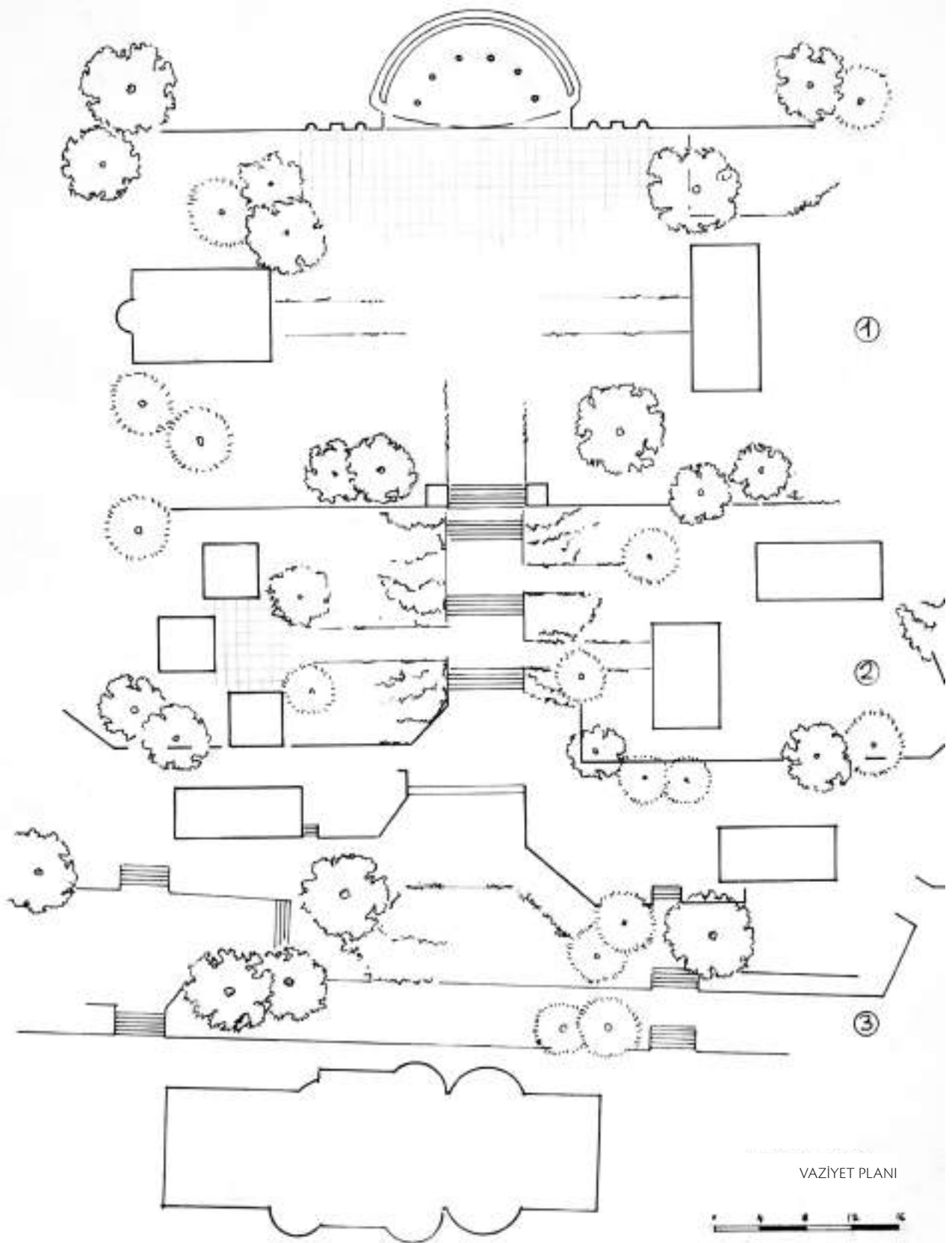
Çizim 5.

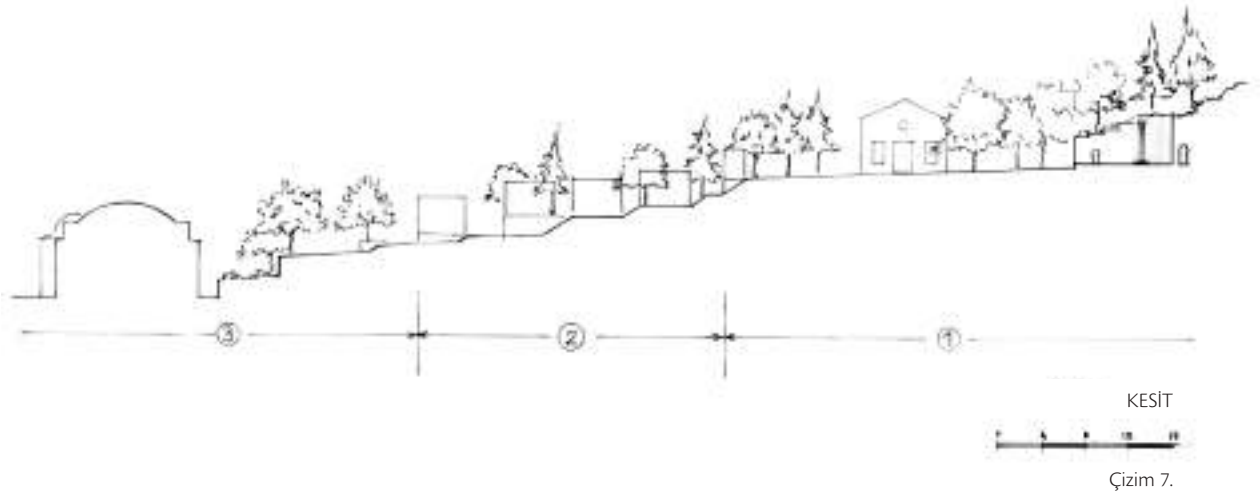
DOĞU NİŞLERİ

Çizim 6.

Yalova Termal kaplıcalarında tarih boyunca oluşan yerleşim/vaziyet planını bulmak için Y. Mim. H. Başçetinçelik ile yaptığımız araştırmalar sonucunda şunları söyleyebiliriz: (Çiz. 6-7)¹¹

1. Hamam Dere'nin güney yamaçları dik eğimli ve ağaçlarla kaplıdır. Burada inşa edilmiş tesisler, Kurşunlu Hamam ile Sinema Kafe arasında yapılmış üç teras üzerinde yer almaktadır.
2. Önceleri, Hellenistik Devirde, Hamam Dere'nin üzerinde (terras 3) sadece basit bir hamam yapılmış olmalıdır.
3. Roma Devri içinde Teras 3'de Kurşunlu Hamam'ın altında yer aldığı düşünülen ilk hamam yapısı, Teras 2'de adak taşlarının saklandığı adak odaları, hastane ve hizmetli binaları, Teras 1'de Baş Melek Mikael Kilisesi, hizmetli binaları ve yarım daire yapının yer aldığı dinlenme ve havalanma avlusu vardı. Doğu yönünde ise dere boyunca uzanan ahırlar ve hizmetliler için barınaklar vardı. Roma döneminde Yalova Termal'de yapılan sıcak su hamamlarının kutsal bir ibadet yeri ve hastane olarak işlev gördüğü anlaşılmaktadır.
4. Bizans devrinde ise ziyaretçiler yoğunlaşınca tesisler onarılmış, yenilenmiş ve ek yapılar inşa edilmiştir.

Bugün Sinema Kafe'nin yan bahçesinde, buluntu yerleri bilinmeyen sütun gövdeleri, sütun başlıkları, korkuluk payeleri, ambon (kürsü) balkon parçası (1.10 m. x 0.57 m. x 0.31 m.) (R. 10), mimari parçalar ve yazıtlı mezar taşları (steller) koruma altına alınmıştır.

Mermer sütun başlıkları arasında bitki kabartmalı olan başlığın yüksekliği 0.39 m., çapı 0.34 m.; yaprak kabartmalı ve bir kısmı kırık ve noksan olan başlığın yüksekliği 0.57 m., çapı 0.30 m.'dir. İki mermer sütun kaidesinin ölçüleri ise 0.36 m. x 0.20 m. ve 0.48 m. x 0.20 m.'dir. (R. 11) Ayrıca Temmuz

¹¹ Yamacın eğimi ile ağaç ve bitkilerin durumu gözönüne alınarak, teraslar tahmini yapılmış ve yapılar şematik gösterilmiştir. Çizimleri yapan Y. Mim. Hüseyin Başçetinçelik'e teşekkür ederim.

10. Ambon balkonu parçası.
Foto: Serhat Gökçaylar

11. Sütun gövdeleri, kaideler ve korkuluk payeleri. Foto: Serhat Gökçaylar

10

11

2019 içinde, sıcak su kaynağının batısında, eski düğün ve mesire alanı yakınında haç biçimli bir mermer vaftiz teknesi parçası (0.50 m. x 0.65 m. x 0.46 m.) bulunmuş ve Sinema Kafe bahçesine getirilmiştir. (R.12)

Gerek bu mimari parçalar ve gerekse 1960'lı yıllarda çekilmiş fotoğraflarda yer alan, üzerinde haç ve II. Justinos monogramı bulunan mermer korkuluk levhası (R. 13, 14), yine II. Justinos monogramlı sütun başlıkları ve Mikael kabartması büyük bir olasılıkla M.S. VI. yüzyıla tarihlenen bir kiliseye aittir. Besim Ömer Paşa, kaplıcalar mevkiinde bir kilisenin varlığından bah-

seder¹². Bunlara dayanarak Sinema Kafe'nin bulunduğu alanda Baş Melek Mikael adına yapılmış bir kilise olduğunu düşünebiliriz.

I. Konstantinos (324-337) döneminde yapılan kiliseler genellikle bazilika tipidir. Burada da bazilika tipi ve ahşap çatılı bir kilise yapılmış olmalıdır.

Yalova Kaplıcaları'nın tanınması I. Konstantinos döneminde gerçekleşir. Annesi Helena, tedavi amacıyla Termal kaplıcalarına gidince, buradaki tesisler yenilenmiş ve yeni ekler yapılmıştır.

Tarihçi Prokopios'un yazdığına göre, İmparator I. Justinianos (527-565) ise mevcut Baş Melek Kilisesi'ni ve hastaneyi tamir ettirmiş, yeni bir saray ile hamam yaptırmış ve kanallar ile soğuk su getirmiştir. I. Konstantinos'un, Konstantinopolis'de Baş Melek onuruna bir kilise yaptırdığı gözönüne alınırsa, kaplıcalarda da bir Baş Melek Kilisesi yaptırdığı büyük bir olasılıktır¹³. Kısacası kiliseyi I. Konstantinos yaptırmış ve I. Justinianos ile II. Justinos (565-578) kilisede çeşitli onarımlar yaptırmıştır diyebiliriz.

12. Vaftiz teknesi parçası. Foto: Serhat Gökçaylar

13. Korkuluk levhası (ön yüz) SALT Araştırma, Ali Saim Ülgen Koleksiyonu, nr. TASUDOC0673020

14. Korkuluk levhası (arka yüz) SALT Araştırma, Ali Saim Ülgen Koleksiyonu, nr. TASUDOC0673021

12

13

14

12 Besim Ömer, *Yalova Kaplıcası*, İstanbul 1317, s. 11; Sütun başlıkları için bkz. Hülya Tezcan, *Topkapı Sarayı ve Çevresinin Bizans Devri Arkeolojisi*, İstanbul 1989, s. 157, res.196; 300-301, res. 420-436; korkuluk levhaları ve payeleri için bkz. Tezcan, *a.g.e.* s. 357-362, res. 515-526 (M.S. 5.-6.yy); Ambon balkonu parçası için bkz. M. Çavdar, *Kırklareli Vize'den Geç Antik-Bizans Dönemi Mimari Plastik Eserler*, İTÜ Fenbilimleri Enstitüsü Mimarlık Anabilim Dalı YLT, İstanbul 2014, s. 62 (Vize Ayasofya kilisesine ait ambon parçası, Kırklareli Müzesi)

13 Mansel, *Yalova Kılavuzu*, s. 7-9

15. Termal Otel'de koruma altında olan Baş Melek Mikael Kabartması.
Foto: Serhat Gökçaylar

15

Baş Melek Mikael Kabartması

Termal Otel'in girişinde vitrin içinde, Mikael kabartması sergilenmektedir (R. 15). Buluntu yeri bilinmeyen bu kabartma eski fotoğraflarda yedi havuzların üst başında yer alır (R.16). Daha sonra otel girişine getirilen kabartmada kısa etek ve pelerin giymiş olan Mikael, kılıcı, kalkanı, mızrağı (kayıp) ve miğferi ile bir ejderha üzerinde ayakta durmaktadır. Sağ eliyle ejderhanın kuyruğunu tutar. Sol elinde kalkanı ve sol omuzu üstünde de bir aslan başı vardır. Erken Bizans dönemine tarihlenen bu kabartmanın, Baş Melek Kilisesi'ne ait olduğu düşünülebilir¹⁴.

M.S. IV. - V. yüzyıllarda Baş Melek Mikael ve onun mucizelerine inanç, Doğu ve Batı Hristiyan dünyasında yaygındır. Konstantinopolis'te M.S. VI. yüzyılda birçok kilisenin Mikael'e ithaf edildiği bilinmektedir¹⁵.

16 a, b. Baş Melek Mikael kabartması ve kabartmanın yer aldığı Yedi Havuzlar. SALT Araştırma, Ali Saim Ülgen Koleksiyonu, nr. TASUH4844006, TASUH4844005

16 a

16 b

14 G. Sevcen, "Geç Antik Dönemde Yalova: Pythia Thermae'de Bir Baş Melek", *YTSO Dergisi*, 226-8 (2012), s. 74-77; Kabartmanın ölçüleri; yük.1.23m, gen.0.85m, kal .0.105m, kabartma yük .0.12 m

15 E. Parman, *Ortaçağda Bizans Döneminde Frigya (Phrygia) ve Bölge Müzelerindeki Bizans Taş Eserleri*, Eskişehir 2002, s. 27-28

17

18

17. Ayak suyu tonozu'nun girişi (1912). Atatürk Kitaplığı, nr. Krt.013364.01

18. Ayak suyu tonozu'nun girişi (1960'lar). SALT Araştırma, Ali Saim Ülgen Koleksiyonu, nr. TASUDOC0673008

Ayak Suyu Tonoz'u

Hamam Dere'nin Ayak Suyu denilen bölümünde, derenin üzerini kısmen örten bir beşik tonoz yer alır (R. 17-18). Bu tonoz üzerinde görülen ve Bizans dönemine tarihlenen tuğla duvar kalıntıları, tonozun üstünde bugün mevcut olmayan bir yapı olduğunu göstermektedir.

Tonoz'un mimari işçiliği, Sinema Kafe arkasındaki yapıya benzemektedir (M.S. VI. yy)¹⁶. Büyük kalker taş bloklardan yapılmış tonoz, derenin akışına göre kıvrılarak doğuya doğru devam eder. Tonoz'un yüksekliği 3.68 m., genişliği 4.35 m., uzunluğu 28.92 m'dir. Zaman içinde çeşitli onarımlar gören tonozda, tuğla ve sıva kullanıldığı için özgün durumu bozulmuştur. Yapılış tarihini tespit etmek oldukça zordur. (R. 19)

Tonoz'un içinde güney ve kuzey yönlerinde tuğladan yapılmış dar su kanalları görülmektedir. Doğu-batı doğrultusunda uzanan bu kanalların içinde bugün sıcak ve soğuk su akmaya devam etmektedir. Ayrıca tonozun tepesinde havalandırma bacaları yer almaktadır (R. 20)

Ayak Suyu'nun kuzey yönünde, tonoz girişinin yanında ikinci bir tonoz yer alır. Bu tonoz içinde tuğladan yapılmış dar su kanalları bulunmaktadır. Tonoz girişi demir parmaklıkla kapatılmış olup, günümüzde buraya bezler bağlanarak adak yapılmaktadır. Bu nedenle halk arasında *Niyet Kemer*i adıyla anılmaktadır. (R. 21)

Bitinya'da bulunan ve birbirine yakın olan Bursa-Çekirge ve Yalova-Termal kaplıcaları, antik yazarlar tarafından sürekli karıştırılmıştır. Mansel, bu yanlışlığın çeviri hatasından kaynaklandığını belirtir¹⁷. M.S. IV. - V. yüzyıl tarihçileri, Helenapolis (Hersek) civarında bulunan kaplıcalardan, Sıcak Su Hamamları / Kudret Hamamları / Suyu Fışkıran Hamamlar diye bahseder¹⁸.

Antik Çağ'da sağlık amaçlı olarak doğal sıcak su kaynakları (ılıca) ve bunlar için yapılan yapılar (kaplıca) çok kullanılmıştır. Depremler sonucu ortaya çıkan sıcak su ve buharın, yer altı tanrılarının işi olduğuna inanılırdı. Daha sonraları sıcak suların koruyucusu olarak Herakles kabul edilmiştir. Zamanla Herakles'in yerini sağlık tanrısı Asklepios almıştır. Kaplıcalara gelip,

16 Mansel, *Yalova Kılavuzu*, s. 15; Mansel, *Yalova ve Civarı, Yalova und Umgebung*, s. 11

17 Mansel, *Yalova ve Civarı, Yalova und Umgebung*, s. 12

18 Mansel, *Yalova Kılavuzu*, s. 6

19. Ayak suyu tonozu'nun içinden görünüş. Foto: Serhat Gökçaylar

20. Tonoz içindeki tuğla kanallar. Foto: Serhat Gökçaylar

sağlığına kavuşanlar, Herakles ve Asklepios'a adaklar adayarak şükranlarını ifade etmişlerdir.

Nympheler (su perileri), sıcak su ve sağlık perileri olarak mitolojide yer alırlar. Kırarda ve ormanlarda yaşarlar. Efsaneye göre Roma devrinde kaplıcalar civarında yaşayan üç kız kardeş, kaplıcalarda tedavi gören hastaları iyileştirmiş ve bölge halkının Hristiyan olması için çalışmışlardır. Bu nedenle bölge valisi tarafından idam edilirler. Sonraları üç kızkardeş azize ilan edilmiş ve mezarları kutsal sayılmıştır.

Metrodora (Mater), Menodora (Men), Nimfadora (Nymphe) olarak anılan üç azizenin adları Anadolu'da tapım gören tanrıları çağrıştırır. Böylece bu yörede Hristiyanlık öncesi Anadolu tanrı ve tanrıçalarına ibadet edildiği anlaşılmaktadır.¹⁹

Türkler yöreye geldikten sonra bir derviş efsanesi ortaya çıkar. Elinde tahta bir kılıç ile çıplak olarak ortada dolaşan derviş, çevresindeki insanları İslamiyet'e davet eder. Kendisi ile alay eden bir Hristiyanı tahta kılıcı ile ikiye böler. Bu olay üzerine birçok kişi Müslümanlığı tercih etmiştir.

XVI. yüzyılda Bineva Baba, Abapuş, Abdal Derviş adlarıyla anılan dervişin, Herakles'in yerine geçtiği düşünülebilir. Dervişin mezarı ile azizelerin mezarlarının sıcak su kaynağının yakınlarında oldukları söylenmektedir.²⁰

20

19 Minsel, *Yalova ve Civarı, Yalova und Umgebung*, s. 35 vd.

20 Minsel, *Yalova Kılavuzu*, s. 16

21

21. Niyet kemeri.
Foto: Serhat Gökçaylar

Roma Dönemi'nde Sağlık Tanrısı Asklepios'un evi olarak tanımlanan Asklepieion'da hastalara psikoterapi, hidroterapi ve fizik tedavi yöntemleri uygulanırdı. Bunun için rüya odaları, hamam, spor ve güneşlenme alanları vardı²¹.

Anadolu'da Bergama Asklepieion ve Alliano, Knidos, Pamukkale (Hierapolis) önemli kaplıca tedavi merkezleriydi.

Hidroterapide şifalı olduğuna inanılan su, vücudun yaralı yerine kompres yapılır yahut hastaya içirilirdi. Ürolojik ve romatizmal rahatsızlıklarda hasta suya daldırılıyordu.

Psikoterapi ve telkin ağırlıklı tedavi merkezlerinde rüya odaları önemli idi. Hastaların gördüğü rüyalar hekimler tarafından yorumlanır ve ona göre tedavisi yapılırdı.

Yunanistan'daki Delphi Kehanet Merkezi'nde yapılan araştırmalar sonucu, deprem nedeniyle fay kırıklarından etilen ve metan gazlarının ortaya çıktığı ve etilen koklayan insanların halüsinasyon gördüğü ve uyduğu anlaşılmıştır. Etilen gazı, sinir sistemini etkileyen tatlı kokulu bir gazdır. Uyuşturucu özelliği olduğundan anestezi için de kullanılmıştır.

Doğal sıcak su kaynakları, zamanla kutsal sayılmaya başlanan tedavi mekanları haline gelmiştir. Antik Çağ'da sıklıkla sağlık amaçlı olarak doğal sıcak su kaynaklarından yararlanılmıştır. Özellikle Roma Dönemi'nde sıcak su kaynakları daha çok değer kazanmıştır ve askeri kamp yerleri için tercih nedeni olmuştur. Ordu, ele geçirdiği yerlerdeki sıcak su kaynaklarına yeni kaplıcalar inşa etmiştir. Doğal sıcak su kaynakları ve yapıları, tedavinin yanı sıra, yorgun ve yaralı askerlerin dinlence, moral ve eğlence merkezi haline de gelmiştir. Roma Dönemi'nde halk sağlığına verilen önem nedeniyle su yolu, kaplıca, lağım ve kanalların periyodik denetimleri kurallara bağlanmıştır. Hamam ve kaplıcalarda her zaman olmasa da muayene ve müdahale amaçlı özel sağlık mekanları da yapılmıştır²².

Kaplıcalara önem verilmesi ile Bizans halkı Yalova Kaplıcaları'na tedavi amacıyla rağbet etmiştir. M.S. VI. yüzyıldan sonra kaplıcalar, Pythia Therma / Pythion Therma adıyla meşhur olmuştur. I. Manuel Komnenos (1143-1180), 1146 yılında bu bölgeye Hristiyan göçmenleri (Sırplar) yerleştirdiği için yerli halk başka bölgelere dağılmıştır²³.

1325 yılından sonra da Yalova ve civarı Türklerin egemenliği altına girmiştir.

21 D. Baykan, "Roma Dönemi Tedavi Mekanları", *İsmail Fazlıoğlu Anı Kitabı*, Ed. I. Şahin, Edirne 2012, s. 44-45

22 Baykan, a.g.m., s. 45

23 Mansel, *Yalova ve Civarı, Yalova und Umgebung*, s. 12-13

A. Yalova Termal Mezar Taşları (Steller)

A. M. Mansel tarafından tanıtılan, Roma imparatorluk devrine ait Yalova Termal Kaplıcaları civarında bulunmuş mezar stelleri¹:

1. Yük. 1.68 m. / Gen. 0.58 m. / Kal. 0.35 m. M.S. 2. yy (R. 1)
İstanbul Arkeoloji Müzesi bahçesinde korunmaktadır. (env. no. 4458, bahçe 3).

Kabartma olarak ölü yemeği sahnesi (symposium) gösterilmiştir. Stelin üst bölümünde iki erkek bir yatağın üzerinde yatmakta, yatağın iki yanında ise başları örtülü birer kadın koltukta oturmaktadır. Kadınların önünde üç ayaklı bir masa bulunmaktadır. Alt bölümde iki akroter arasında Medusa başı ve bunların altında altı satırlık bir eski Yunanca yazıt vardır:

Σόφιλος Ἀρίστωνος καὶ Χοιρ[ίλη]
[γυνή] αὐτοῦ ζῶντες ἐ[αυτοῖς κ]-
αὶ Δομετία τῆ [α]ὑτοῦ μ[ητρι καὶ]
Παπία vacat ζησάση ἔτη
κγ' τὸ μνημεῖον ἀνέστησαν.
Χαῖρε.

Yazıtta, "Ariston oğlu Sophilos ve onun eşi Khoirile, henüz yaşarlarken kendilerine, (Sophilos'un) annesi Dometia'ya ve 23 yıl yaşamış olan Papi'a'ya bu mezar anıtını diktiler. Sağlıcakla kalın/ Elveda!" yazılıdır.²

1

2. Yük. 1.50 m. / Gen. 0.45 - 0.55 m. / Kal. 0.25 m. M.S. 200 - 250 (R. 2)

Sinema Kafe'nin bahçesinde korunmaktadır.

Üst bölümde, kabartma olarak ölü yemeği (symposium) sahnesinde (bugün mevcut değil) iki erkek bir yatağın (kline) üzerinde yatmakta, yatağın sol ucunda bir kadın oturmaktadır. Alt bölümde iki akroter arasında bir Medusa başı ve bunların altında yedi satırlık bir eski Yunanca yazıt vardır:

Αὔρη(λία) Ματροδώρα Θεοφίλου ζῶ-
σα ἑαυτῆ καὶ τῷ ἑαυτῆς ἀνδρὶ Διο-
δώρῳ Δωρίωνος ζήσανται ἔτη
ο' καὶ ὁ υεῖὸς αὐτῆς Δωρίων

2 a

1 Yazıtlar, Doç. Dr. Bülent Öztürk (MSGSÜ) tarafından yeniden incelenmiş ve gerekli düzeltmeler yapılmıştır. Kendisine teşekkür ederim.

2 Mansel, *Yalova ve Civarı, Yalova und Umgebung*, s. 31-32, lev. 7

2 b

3

ζήσας ἔτη λ' τὸ δὲ μνημεῖον
ἀνέστησα μετὰ τῶν τέκνων
Μητροδώρου καὶ Ἑρμῆ. Χαίρει.

Yazıtta, “Teophilos’un kızı Aure(lia) Metrodora, henüz hayatta iken kendisine ve yetmiş yıl yaşamış kocası Dorion oğlu Diodoros’a ve otuz yıl yaşamış oğlu Dorion’a, bu mezar anıtını (hayatta olan), çocukları Metrodoros ve Hermes ile birlikte dikti. Sağlıcakla kalın/Elveda” yazılıdır.³

3. Yük. 1.20 m Gen. 0.60 m Kal. 0.27 m M.S. 250 - 300 (R. 3)

Sinema Kafé'nin bahçesinde korunmaktadır.

Kabartma olarak ölü yemeği (*symposium*) sahnesi gösterilmiştir. Stelin üst bölümünde sağda bir erkek bir yatağın (*kline*) üzerinde yatmakta, yatağın sol ucuna doğru bir kadın arkalıklı bir sandalyede oturmaktadır. Yatağın ortasında çocuk olduğu düşünülen iki betim, önünde ise üzerinde kaplar bulunan bir masa bulunmaktadır. Bölümün üst tarafında yarım daire şeklinde bir kemer yapılmıştır. Alt bölümde iki akroter arasında Medusa başı ve bunların altında da sekiz satırlık bir eski Yunanca yazıt okunmaktadır:

Ὀλυμπᾶς Ἀρίστωνος ζῶν
αὐτῷ κὲ τῆ ἑαυτοῦ γυνεκί
Μαρκιανῆδι ζησάση
ἔτη εἰκοσιπέντε μνή-
μης χάριν· κὲ τὰ τέκνα
μου συνανέστησαν
Μάγνος κὲ Νεμέριος.
Χῆρει.

Yazıtta, “Ariston’un oğlu Olympas henüz hayatta iken kendisinin ve yirmibeş yıl yaşamış eşi Markianes’in anısına, çocukları Magnos ve Nemerios ile birlikte (bu taşı) dikti. Sağlıcakla kalın/Elveda” yazılıdır. Yazıtın altında bir çift öküz, saban, orak ve aletler kazıma çizgilerle gösterilmiştir.⁴

2 b. Yazıtlı alt bölüm. Alman Arkeoloji Enstitüsü-Istanbul, DAI KB 17376

3. Ölü yemeği sahnesi ve yazıtı. Foto: Serhat Gökçaylar

3 Mansel, “Yalova’da bulunan iki mezar Taşı”, TTAED 1 (1933), s. 113, res. 1; Mansel, *Yalova ve Civarı, Yalova und Umgebung*, s. 32, no. 3, lev. 8

4 Mansel, a.g.m. s. 115-117, res. 2; Mansel, *Yalova Kılavuzu*, s. 33, lev. 9; Mansel, *Yalova Kılavuzu*, s. 13, 19, res. 3

1

B. Kurşunlu Hamam Adak Taşları (Steller)

Kurşunlu Hamam / Büyük Hamam / Despot Hamamı adlarıyla anılan hamam, bugünkü şekli ile 1898-1900 yıllarında II. Abdülhamid tarafından, tahta çıkışının 25. yıldönümü şerefine onarılmış ve kubbeleri kurşunla kaplı olduğundan Kurşunlu Hamam adını almıştır. Güney cephesinde Osmanlıca kitabesi vardır.

Doğu-batı doğrultusunda inşa edilmiş hamamın doğu yönünde, dikdörtgen bir açık hava havuzu yer alır. Bu binanın altında, M.S. VI. yüzyıla ait ilk hamam kalıntısının olması büyük olasılıktır.

Hamamın güney ve doğu kubbe kasnaklarında dokuz adet mermer adak steli mevcuttur. Bunların beş adedi Mansel tarafından yayınlanmıştır. Buluntu yerleri bilinmeyen bu steller, Kurşunlu Hamam'ın 1900 yılındaki onarımı sırasında bugünkü yerlerine konmuştur.¹

2

1. Kurşunlu Hamamı Osmanlıca kitabe ve adak stelleri. Foto: Serhat Gökçaylar

2. Mermer adak stelleri genel görünüm. Foto: Serhat Gökçaylar

1 Besim Ömer, *age.* s. 10

Adak taşlarının (steller), batıdan doğuya sırasıyla tanımı²:

1. Yük. 0.32 m. / Gen. 0.37 m. M.S. I. - II. yy. (R. 3)

Stel, kabartma figürlerin yer aldığı alt alta iki bölümden meydana gelmiştir.

Üst bölümde ayakta Herakles ve Asklepios yanyana ayakta gösterilmiştir. Asklepios'un sol omuzuna atılmış bir manto vardır. Sağ eliyle ise yılan sarılmış bir sopaya dayanmıştır. Alt bölümde, ayakta giyimli üç peri elele tutuşmuşlardır. Yazıt yoktur.³

2. Yük. 0.185 m. / Gen. 0.21 m. M.S. I. - II. yy. (R. 4)

Hamamın Osmanlıca kitabesinin üst tarafında yer alır. Herakles ayakta durmakta, sağ elinde sopası, sol kolunda aslan postu vardır. Altta bir satır eski Yunanca yazıt, çok silik olduğundan okunamamaktadır.

3. Stel 1. Herakles, Asklepios ve üç peri. Foto: Serhat Gökçaylar

4. Stel 2. Herakles. Foto: Serhat Gökçaylar

3 - Stel 1

4 - Stel 2

² Yazıtlar, Doç. Dr. Bülent Öztürk (MSGSÜ) tarafından yeniden incelenmiş ve gerekli düzeltmeler yapılmıştır. Kendisine teşekkür ederim.

³ Mansel, *Yalova ve Civarı, Yalova und Umgebung*, s. 26, lev. 5; Mansel, *Yalova Kılavuzu*, s. 18, res. 2

5 - Stel 3

6 - Stel 4

3. Yük. 0.28 m. / Gen. 0.27 m. M.S. I. - II. yy. (R. 5)

Ayakta giyimli üç peri elele tutuşmuşlardır. Yazıt yoktur.

4. Yük. 0.60 m. / Gen. 0.41 m. M.. I. yy - M.S. I. - II. yy. (R. 6)

Stel, kabartma figürlerin yer aldđđı alt alta iki bölümden meydana gelmiştir.

Üst bölümde ayakta, çıplak Herakles yer alır. Sağ elindeki sopasını yere dayamış, sol kolu üstünde aslan postu taşımaktadır. Alt bölümde ayakta giyimli, elele tutuşmuş üç peri (Nymphe) vardır. Periler kolsuz uzun bir elbise (khiton) ile üzerine bir manto (himation) giymişlerdir.

Stelin st kısmında bir satırlık eski Yunanca yazıt vardır.

θεϞϞ Ηρακλει και Νμφραις.

Yazıtta, "Tanrı Herakles'e ve Nymphe'lere (adadı)" yazılıdır.⁴

5. Stel 3. Üç peri. Foto: Serhat Gökçaylar

6. Stel 4. Herakles ve üç peri.
Foto: Serhat Gökçaylar

4 Mansel, *Yalova ve Civarı, Yalova und Umgebung*, s. 25, lev. 1; Mansel, *Yalova Kılavuzu*, s. 12, 17, res. 1

7 - Stel 5

8 - Stel 6

7, 8. Stel 5, 6. Herakles ve üç peri.
Foto: Serhat Gökçaylar

5. Yük. 0.50 m. / Gen. 0.39 m. M.Ö. I. yy. (R. 7)

4 no'lu stel gibi aynı kompozisyona sahiptir. Alt bölümdeki üç peri, ayakta, giyimli ve birbirlerinin mantolarından tutmuşlardır. Yazıt yoktur.⁵

6. Yük. 0.50 m. / Gen. 0.35 m. M.S. I. - II. yy. (R. 8)

4 ve 5 no'lu stellerdeki gibi aynı kompozisyon vardır. Alt bölümdeki periler elele tutuşmuşlardır. Yazıt yoktur.⁶

5 Mansel, *Yalova ve Civarı, Yalova und Umgebung*, s. 26, lev. 2; Mansel, *Yalova Kılavuzu*, s. 18, res. 2

6 Mansel, *Yalova ve Civarı, Yalova und Umgebung*, s. 26, lev. 3

7. Yük. 0.58 m., Gen. 0.36 m. M.S. I. - II. yy. (R. 9)

4, 5 ve 6 no'lu stellerdeki aynı kompozisyon görülür. Periler elele tutuşmuşlardır. Herakles ile perilerin yer aldığı bölümlerin altında birer satır eski Yunanca yazıt vardır.

Ἀλέξανδρος Ἀλεξάνδρου
[θεῶ Ἡρακλεῖ] καὶ Νύμφαις.

Yazıtta, "Aleksandros'un oğlu Aleksandros, Tanrı Herakles'e ve Nymphe'lere (adadı)" yazılıdır.⁷

8. Yük. 0.24 m. (kol) / Gen. 0.05 m.(kol) Taşın ls: 0.50 m. x 0.22 m. Roma (R. 10)

Sağ eli yumruk şeklinde olan bir kol parçası yer alır . Büyük bir olasılıkla kaplıcada tedavi gören bir hasta, iyileşen kolunun mermer modelini adak olarak Herakles / Asklepios'a sunmuştur.Yazıt yoktur.

9. Stel 7. Herakles ve  peri.
Foto: Serhat Gökçaylar

10. Stel 8. Sağ eli yumruk şeklinde kol. Foto: Serhat Gökçaylar

9 - Stel 7

10 - Stel 8

7 Mansel, *Yalova ve Civarı, Yalova und Umgebung*, s. 26, no. 4, lev. 4

11. Sağ eli yukarda, yatakta bir erkek. Foto: Serhat Gökçaylar

11 - Stel 9

9. Yük. 0.60 m. / Gen. 0.22 m. M.S. II. yy (R. 11)

Mezar taşı parçasıdır. Kabartma olarak ölü yemeği sahnesi gösterilmiştir. Yatakta uzanmış bir erkek yatmaktadır. Sağ elini yukarı doğru uzatmıştır ve muhtemelen bir çelenk tutmaktadır. Yatağın önünde üç ayaklı bir masa ve köle yer almaktadır. Taşın yarısı kırık ve noksandır. Yazıt yoktur.⁸

⁸ Mansel, *Yalova ve Civarı, Yalova und Umgebung*, s. 31, no. 1, lev. 6; Karamürsel civarında bulunmuş benzer mezar stelleri için bkz.; Öztürk, a.g.m., s. 65-67, res. 8, 10 -12, 17

BİBLİYOGRAFYA**Kaynaklar**

BESİM ÖMER, *Yalova Kaplıcası*, İstanbul 1317

PLİNİY, *Natural History*, Çev..H.Rackham, London 1956-66

PROCOPIUS, *De Aedificiis. The Buildings of Procopius*, V, Çev. H. B. Dewing, Loeb Classical Library, 1940

STEPHANOS BYZANTİOS, *Ethnika*, Ed. A. Meineke, Berolini 1849

STRABON, XII Strabon, *Geographika, Antik Anadolu Coğrafyası*, Çev. A. Pekman, İstanbul 2000

Yeni Yayınlar

BAYKAN, D., "Roma Dönemi Tedavi Mekanları", *İsmail Fazlıoğlu Anı Kitabı*, Ed. I. Şahin, Edirne 2012, s. 43-50

ÇAVDAR, M., *Kırklareli Vize'den Geç Antik-Bizans Dönemi Mimari Plastik Eserler*, İTÜ, Fenbilimleri Enstitüsü Mimarlık Anabilim Dalı YLT, İstanbul 2014

DİNÇ, G., "Korunması Gerekli Bir Antik Sağlık Merkezi: Alliano", *Sağlık Düşüncesi ve Tıp Kültürü Dergisi*, 16 (2010), s. 101-102

FIRATLI, N., "Yalova'da 1952 Yılında Yapılan Araştırma", *İstanbul Arkeoloji Müzeleri Yıllığı*, 6 (1953), 28-30

MANSEL, A. M., "Yalova'da Bulunan İki Mezar Taşı", *TTAED*, I (1933), s. 113-120

_____, *Yalova Kılavuzu*, İstanbul 1936

_____, *Yalova ve Civarı. Yalova und Umgebung*, İstanbul 1936

ÖZTÜRK, B., "Karamürsel'de (Bithynia) Bir Antik Kıyı Yerleşimi: Prainetos/Preietos", *Uluslararası Karamürsel Alp ve Kocaeli Tarihi Sempozyumu II Bildirileri*, I, Ed. H.Selvi, B.Çeli, A.Yeşildal, Kocaeli 2016, s. 61-82

PARMAN, E., *Ortaçağda Bizans Döneminde Frigya (Phrygia) ve Bölge Müzelerindeki Bizans Taş Eserleri*, Eskişehir 2002

SEÇKİN, S., "Tarihsel Süreçte Yalova / Altınova", *Cedrus*, VI (2018), s. 535-553

SEVENCAN, G., "Geç Antik Dönemde Yalova: Pythia Thermae'de Bir Baş Melek", *YTSO Dergisi*, 226-8 (2012), s. 74-77

TEZCAN, H., *Topkapı Sarayı ve Çevresinin Bizans Devri Arkeolojisi*, İstanbul 1989

TUNAY, M. İ., "1970 Yılında Yalova'da Yapılan Araştırma", *Türk Arkeoloji Dergisi* 20/1 (1973), 185-187

_____, "Yalovanın Tarih ve Arkeolojisi", *IX. Türk Tarih Kongresi*, Ankara 1986, s. 507-511

TUNCCEL, M., "Yalova", *DİA*, XLIII (2013), s. 306-308

YALOVA TERMAL

OSMANLI
İMPARATORLUĞU
DEVİRİ

OSMANLI İMPARATORLUĞU DEVRİNDE YALOVA DAĞ HAMAMLARI*

A. ÇAĞRI BAŞKURT

Kaplıca kelimesinin, “kapalı ılıca”dan geldiği söylenmekle birlikte, Evliya Çelebi bu ılıçalara Anadolu’nun genelinde “kaynarca”, Bursa’da “kaplıca” ve Rumeli’de ise “bana” denildiğini kaydetmektedir¹. Ayrıca “ılı su”, “ısı su”, “germâbe”, “kudret hamamı”, “hudaî hamam” ve “âb-ı zenne” gibi isimlerle de anıldıkları da bilinmektedir².

Anadolu’da yer alan en eski Türk-İslâm dönemi kaplıcaları, Anadolu Selçuklu ile Beylikler Devri’ne ait olduğu görülmektedir. Bu devirlerde Roma-Bizans kaplıcaları ya Türk hamamı formuna sokulmuş veyahut da eski planları üzerine kendi malzemeleri de kullanılarak yeniden inşa edilmişlerdir. Bunların bir kısmı yeniden inşa sürecinin ardından Roma-Bizans devrinde olduğu gibi büyük rağbet görmüş ise de bir kısmı âtil bir hâlde kalmaya devam etmiştir. İşte çalışmamıza konu olan ve “Yalova Dağ Hamamları” adıyla meşhur olan kaplıcalarda yüzyıllar boyunca Anadolu’daki bu âtil kaplıcalardan birisi olarak yerini sükûnet içerisinde muhafaza etmiş, XIX. yüzyıla kadar herhangi bir sergileniştten uzak olarak ancak kendi çevresinde rağbet

* Bu makalede mevzu bahis olan kaplıcalar, bugün “Yalova Termal Kaplıcaları” diye meşhur olan kaplıcalardır. Ancak makalemizin ele aldığı devirde Termal şeklinde bir adlandırma söz konusu olmadığı için metin içinde zikredilen kaplıcaların Yalova’daki “Termal Kaplıcaları” olduğu hatırdan çıkarılmamalıdır.

1 Evliya Çelebi, *Günümüz Türkçesiyle Evliya Çelebi Seyahatnamesi*, II/1, Haz. Yücel Dağlı, Seyit Ali Kahraman, İstanbul 2008, s. 23

2 Enis Karakaya, “Kaplıca”, *DİA*, XXIV (2001), s. 351

gören bir yer olmuştur.

Osmanlı İmparatorluğu'ndan önce Yalova civarında hüküm süren diğer Türk devlet ve beyliklerinin bölgedeki kaplıcalar ile olan ilişkilerine dair ne yazık ki elimizde herhangi bir bilgi bulunmamaktadır. Bununla birlikte Osmanlı İmparatorluğu'nun Bizans İmparatorluğu ile savaştığı kuruluş döneminde ise Yalova Kaplıcaları ile ne Bizans'ın ve ne de Osmanlıların ilgilenmeleri için uygun bir ortamın söz konusu olmadığı açıktır. Kaynaklardan hareketle Yalova ve civarının bu dönemde sadece savaşlarla birlikte el değiştirmelerin yaşandığı önemli bir bölgeden ibaret olduğu anlaşılmaktadır.

Bugün Yalova olarak bildiğimiz şehir, tarihi süreçte Osmanlı hâkimiyetinde bulunduğu devirlerde "Yalakâbâd", "Yalak-ova", "Yaliova" adlarıyla anılmıştır. Bu bölge, XVI. yüzyıldan günümüze ulaşan tahrir defterlerinde Anadolu Eyaleti'nin Hudâvendigâr Livâsı'na bağlı önemli bir kaza merkezi olarak karşımıza çıkmaktadır.

Yalova Kaplıcaları, Bursa gibi eski bir başkentten hamam ve kaplıcalarının gölgesinde kaldığı için tarih boyunca bölgeden geçen seyyahlar asla ilgi çekici bir yer olmamıştır. Bu sebeptendir ki yerli ve yabancı tarihi kaynaklar Bursa suları hakkında pek çok bilgiyi ihtiva ederken Yalova sularına dair bilgiler yüzyıllar boyunca neredeyse yok yerindedir.

Osmanlı kaynaklarında Yalova Kaplıcaları hakkındaki en erken tarihli bilgiye Sultan Süleyman'ın (1520-1566) meşhur veziriazamlarından Lutfî Paşa'nın³ *Tevârih-i Âl-i Osman* (1553) adlı eserinde tesadüf ediyoruz. Lutfî Paşa, İznik'in teslim alınmasının ardından Yalova'ya gelen bir kısım İznik halkı hakkında şu hikâyeyi rivâyet etmektedir⁴:

"Zîra ki ol vakit bu Yalak-ovası dağları sarp ve hisarları çok, eli günü mâmur idi. Gazilerden ürküp gelen halk çoğalıp ziyâde oldular. Yalak-ovasına toplanan kâfirler birbiri ile boş lakırdı edip, 'Türk'ü şöyle edelim, böyle edelim' deyip dururken, bir gün ansızın bir üryân ışıık çıka geldi. Kâfiri İslâm'a dâvet edip ve elinde bir ağaçdan kılıcı var idi. Kâfirler onu görüp gülüştüler. Dervîşi maskaralığa aldılar. Bir gün dervîş bunları yine İslâm'a dâvet edip, kâfirler sarhoş olup, dervîşin yanına toplandılar. Dervîşi maskaralığa alıp dediler ki 'Eğer senin dediğini biz demezsek bizimle nice edersin ve hem silahın yok?'. Dervîş dedi ki 'Niçin silahım yok. İşte kılıç elimde. İslâm'a gelmezseniz bu kılıç ile kovarım.' Kâfirler yine gülüştüler. Ve içlerinden sarhoş bir kâfir gelip dervîşin önünde durdu ve dedi ki 'Gel şimdi o kılıçla vur bakalım keser mi?'. Dervîş dahi Allah u Teâlâ Hazretlerine sığınıp, tekbir getirip kılıcını vurdu. Hak Teâlâ'nın inâyetinden o ağaç kılıç kâfiri ikiye böldü. Ve kâfir canını cehenneme ismarladı. Kalan kâfirler gülüştüler ve 'Kılıcın gerçekten keskinmiş. Bizimle

3 Mehmet İpşirli, "Lutfî Paşa", *DİA*, XXVII (2003), s. 234-236

4 İlk Osmanlı kronikleri Orhan Gazi'nin Bizans hâkimiyetindeki İznik'i kuşatmasından, kale muhafızının, "isteyenlerin kale içinde kalmaları ve istemeyenlerin de gidebilmesi şartıyla" Osmanlılar'a tesliminin gerçekleştiğinden bahsetmektedirler (1331). Bkz. Ahmet Güneş, "İznik", *DİA*, XXIII (2001), s. 545

dahi böyle mi ceng edersin?’ dediler. Derviş de ‘Yoldaşınızı görün, yerinden kaldırın.’ dedi. Yanına kâfirler gelip gördüler ki, kâfir kendinden geçmiş, kaldırırsınız sandılar, ancak kâfir iki parça olup düştü. Toplanmış olan kâfirler o hâli görüp nicesi İslâm’a geldiler ve nicesi kaçıp dağıldılar. Hâsıl-ı kelâm derviş orayı feth etti. Âkıbet, orada vefât edip ziyaretgâh oldu. Şimdiki hâlde dahi o hamam yanında olup, mezâr-ı şerîfi meşhurdur. O hamama varanlar o mezarı ziyaret ederler.”⁵

Osmanlı dünyasının renkli simalarından olan Gelibolulu Mustafa Âli ise 1599 senesinde tamamladığı *Künhü’l-Ahbâr* adlı eserinde, Bizans İmparatorluğu’ndan hikâye edilerek kendisine erişen bilgilerden hareketle, Lütü Paşa’dan çok daha farklı bir anlatıma yer vermiştir. Bu anlatım aynı zamanda kaplıcalarda inşa edilen ilk hamamın da hikâyesini bizlere ulaştırmaktadır:

“Tarih kitaplarında kayıtlı olduğu üzere İstanbul tekfurunun⁶ kızı günün birinde bir rahatsızlığa müptela olmuştur. Hekimlerin uyguladıkları tedavilere rağmen bu rahatsızlık gün geçtikçe ilerlemiş ve hekimleri aciz bir hâle düşürmüştür. Bunun üzerine hekimler, prensesin suyu ve havası ile meşhur olan Yalakâbâd’a gitmesi tavsiyesinde bulunurlar. Bu teklif üzerine Yalakâbâd’da bulunan menbaın ve hamamın yakınında bir kasır inşa ettirilir. Prens, hizmetkârları, nedimeleri ve rütbe sahibi bazı saraylılarla birlikte yani oldukça kalabalık bir maiyetle kendisi için inşa edilen kasra gelir. Prens kasrına yerleştikten sonra, Yalakâbâd’ın temiz havası içinde sazendeler eşliğinde gönlünü eğlendirir. Günlerden bir gün kasırdan etrafı seyredip, derdine deva bulmak ile meşgul iken yaralarına deva arayan bir hayvan geliverir⁷. Oradaki çamurun içine gâh yatıp gâh çıkararak nice zaman eğlenip, ardından yuvasına döner. Aynı hayvan bu hâl üzere bir hafta kadar çamura gelip giderek vakit geçirir. Günden güne rahatsızlıkları gidip, sıhhati yerine gelmeye başlar. Prens, bu hâli bir hafta kadar gözlemesinin ardından dâyesine danışıp “Bu bize talimdir.” diyerek buraya bir hamamın yapılmasına karar verir. Hamamda yaptırdığı havuza girip eğlenmeyi uygun görür. İki aya varmadan da sağlığını kavuşur. Rahatsızlıklarından asla eser kalmaz. Derhâl bu durumu tekfura haber verirler. Tekfur devlet adamlarıyla Yalakâbâd’a, kızını görmeye gelir. Onun sıhhat

5 Lütü Paşa, *Tevârihi-i Âl-i Osman*, Haz. Kayhan Atik, Ankara 2001, s. 156-157; Lütü Paşa’nın kaydettiği bu bilgilerin kendisinin de yazdığı üzere bir rivâyet olduğu, Prof. Dr. Sümer Atasoy’un makalesinde okuduğunuz üzere Yalova Termal Kaplıcaları’nın bulunduğu bölgenin çok daha eski bir tarihe dayanan Üç Azizeler’in hayatına ve kutsal kabul edilen bir mekâna ev sahipliği yaptığı hatırlanmalıdır.

6 Tekfur unvanı esasında Bizans İmparatorluğu’nda valilik derecesindeki idâri hizmetlerde bulunanlara verilmekteydi. Fakat Osmanlı kaynaklarında geçen “İstanbul Tekfuru” kullanımı Bizans İmparatoru’na işaret etmektedir. Evliya Çelebi’nin verdiği bilgiden anlaşılacağına göre bu hükümdar İmparator I. Konstantin’dir (306-337).

7 Goltz Paşa, Ekim 1895 senesinde ziyaret ettiği kaplıcalardan bahsederken bu hikâyeyi nakleder ve çamura giren hayvanın ayı olduğunu söyler. Hatta o gün bile çok sayıda ayının kaplıca civarında yaşadığına vurgu yapar. Çamurdan ise “Sol kıyıda küçük bir dağ yamacındaki termal banyoların yakınında, ağaçların altında ve kayalık alanlar arasında, orada yaşayan insanların inancına göre, aynı zamanda iyileştirici olan ancak henüz yeni tesislere dahil olmayan bir çamur banyosu bulunmaktadır.” şeklinde bahseder. Colmar von der Goltz, *Anatolische Ausflüge*, Berlin 1896, s. 14; Goltz Paşa hakkında tafsilat için ayrıca bkz. Necmettin Alkan, “Goltz, Wilhelm Colmar von der”, *DİA*, Ek-1 (2016), s. 478-480

bulduğunu gözleriyle görür. Burada nice binalar inşa edip, buranın faydalarını dünyaya ilan eder. İşte Hamam-ı Yalakâbâd o zamandan beri mamur ve hastaların rahatsızlıkları için gidip gelmeye mutadır.”⁸

Gelibolulu Mustafa Âli'nin yer verdiği bu hikâye, bazı küçük farklılıklarla seyyah-ı âlem Evliya Çelebi'nin XVII. yüzyılda kaleme aldığı *Seyahatname* adlı eserinde de yer bulmuştur. Evliya Çelebi, “*İlahi Kudret Kaplıcaları*” adını verdiği ve tafsilat vermeden bahsettiği Yalova Kaplıcaları hakkında şöyle demektedir:

“Kaplıca Menzili:

Bir ıssız dağlık içinde asla güneş tesir etmez bir ağaçlık yerdir ki her tarafında birer köşe ibadethane hüznün kulübeleri vardır. İki yüzden fazla çadır var. Biz de çadırımızı bir köşede kurup sohbe başladık. Daha önce yazılmış olan Dil İçmesi’nde⁹ müşhil su içenler elbette buradaki sıcak su ılıcalarına Yanko bin Madyan¹⁰ zamanında yapılmıştır.

Kaplıca’nın Yapılmasının Sebebi:

Yanko kızı Aline adındaki kadın uyuz hastalığına yakalanarak kaş ve kırpikleri dökülünce cascavlak tıraşlı eşeğe dönüp cüzzam ve miskin olur. Başvurulan bütün eski hekimler kıza ilaç bulmakta aciz olup sonunda hava değişimi için o kıza İstanbul’dan bu dağlara bırakırlar. O kız da bu yüksek dağlar içinde başıboş gezerken bu ılıca suyuna rast gelip ondan içer. Birkaç günde uyuzları kara kara yanıp söner. Kıza malum olur ki o suda özellik vardır deyip her gün sudan içerek suya girip kırk günde vücudu inci tanesine döner. Babası Yanko’dan adamlar gelip kıızı bu halde görünce İstanbul’da Yanko’ya müjde ederler. Kıızı görmeye bu şifa yurduna gelip kızını görünce Tanrı’ya şükreder. Bu ılıca üzerine altı adet büyük kubbeler yapıp daha nice hayır eserleri inşa eder. Hâlâ iki kubbesi bellidir. Bir kubbe içinde büyük bir havuz vardır. Suyu gayet sıcaktır. Ama soğuk su karıştırınca ılık olur. Gayet faydalı ılıcadır. Her sene kiraz mevsiminde¹¹ bu dağlar insanoğulları ile bu ılıcaların hatırı için mamur olur. Dinlenip eğlenecek yerdir.”¹²

XVIII. yüzyılı 1719 ve 1741 depremlerinin yarattığı büyük hasarların gölgesinde geçiren Yalova Kaplıcaları, bu yüzyılda da daha önceki yüzyıllarda olduğu gibi fazlaca rağbet görmemiştir. Ancak XIX. yüzyıl, geçmiş yüzyılların aksine Yalova Kaplıcaları adının başta saray olmak üzere yerli ve

8 Gelibolulu Mustafa Âli, *Künhü’l-Ahbâr* (IV. Rükün-Tıpkıbasım), Ankara 2009, vr.13a-13b

9 Dil İçmesi = Gebze

10 Yanko b. Madyan, İstanbul’un Hz. Süleyman’dan sonra ve İmparator I. Konstantin’den önce kurucusu olduğuna inanılan efsanevi hükümdar.

11 Kiraz mevsimi: Mayıs-Eylül

12 Evliya Çelebi, *a.g.e.*, II/1, s. 81-82

1. Joseph von Hammer
(1774-1856)

1

yabancı kaynaklarda anılmaya başlayarak bugüne değin uzanan sürece ışık tutan yepyeni bir dönemin kapısını aralamıştır. Mesela Joseph von Hammer Purgstall¹³ (R. 1), İstanbulluların bu yüzyılda şifa bulmak için Yalova'ya gittiklerini, Charles Texier¹⁴ ise İstanbulluların Bursa kaplıcası yerine Yalova Kaplıcaları'nı tercih ettiklerini yazmıştır. Diğer bir meşhur isim olan Rus Jeolog P. de Tchihatcheff¹⁵ de bu yüzyılda Yalova Kaplıcaları ve buradaki dokuz su kaynağını doğrudan incelemiş, kaplıca sularının son derece bakımlı yollarla taşındığını söyledikten başka, bizzat yaptığı tahlil raporu neticesinde kaplıca sularının sıcaklıklarının 61-65 derece arasında¹⁶ olduğunu kaydetmiştir¹⁷.

13 Joseph von Hammer Purgstall (1774-1856), Osmanlı İmparatorluğu tarihine dair eserleriyle tanınan Avusturyalı şarkiyatçı. On cilt olarak kaleme aldığı Osmanlı Tarihi Ansiklopedisi meşhurdur. Bkz. İlber Ortaylı, "Hammer-Purgstall, Joseph Freiherr von", *DİA*, XV (1997), s. 491-494

14 Charles Felix Marie Texier (1802-1871), Fransız arkeolog ve gezgin. Paris Güzel Sanatlar Yüksek Okulu'ndan (École des Beaux-Arts) mezun olduktan sonra Fransız Bilimler Akademisi ve Paris Arkeoloji Enstitüsü üyelikleri yapmıştır. Bayındırlık İşleri Müfettişliği görevi esnasında Fransız Hükümeti tarafından Anadolu'ya gönderilmiştir. 1833 ve 1843 senelerinde Anadolu'yu gezmiş, kazılar yapmış, araştırmalarda bulunmuş ve bütün bu çalışmalarının sonuçlarını da *Asie Mineure* adıyla yayınlamıştır.

15 P. A. Tchihatchef (1808-1890) St. Petersburg'da özel öğrenim görmüş ve Avrupa'da dönemin en ünlü coğrafya ve jeoloji bilginleri ile çalışmıştır. 1847-1863 seneleri arasında Osmanlı İmparatorluğu'nda bulunmuş, bir süre de İstanbul'da Rus elçiliğinde ataşelik yapmıştır. Anadolu'da çeşitli araştırma gezileri yapan Tchihatchef, bu geziler sonunda Anadolu coğrafyası, arkeolojisi, jeolojisi, paleontolojisi, bitki örtüsü ve hayvan cinsleri hakkında bir eser vücuda getirmiştir. adını verdiği sekiz ciltlik bir eser vücuda getirmiştir.

16 Pierre de Tchihatchef, *Asie Mineure: description physique, statistique et archeologique de cette contrée*, I, Paris 1866, s. 331

17 Metin Tuncel, "Yalova", *DİA*, XLIII (2013), s. 307

I-) Bezmiâlem Valide Sultan'ın Yalova Kaplıcaları'ndaki Günleri

a. Bezmiâlem Valide Sultan ve İlk Rahatsızlığı

Osmanlı tarihinin son büyük valide sultanlarından olan Bezmiâlem Valide Sultan, Sultan II. Mahmud'un (1808-1839) kadını ve Sultan Abdülmecid'in validesidir. Oğlunun cülûsunun ardından "*Valide Sultan*" ve "*Mehd-i Ulyâ-yı Saltanat*" unvanlarını almıştır. Sultan Abdülmecid (1839-1861) cülûsu esnasında henüz 17 yaşında olduğundan Valide Sultan devlet işlerinde oğlunun en büyük yol göstericisi olmuştur. Akıllı, tedbirli, şefkatli ve cömert bir kadın, dünyevî hırs ve gösterişlerden kendini alıkoymaya muvaffak olmuş seçkin bir kimse olan Bezmiâlem Valide Sultan, vefatına kadar gerek devlet idarecileri ve gerekse halk tarafından büyük bir sevgiyle kabul edilmiştir¹⁸.

Sarayın ve halkın sevgilisi Valide Sultan, tarihler 1845 senesini gösterdiğinde önemli bir rahatsızlıktan muzdarip hâle düşmüştür. Bu rahatsızlığın ne olduğu tam olarak anlaşılamamakla birlikte Hekimbaşı İsmail Paşa başta olmak üzere imparatorluğun pek çok uzman doktoru Valide Sultan'ın sağlığına kavuşması için seferber edilmiştir. Sultan Abdülmecid ise hususi doktorlarından Dr. Spitzer'i bu iş için ayrıca görevlendirmiştir. İmparatorluk doktorlarının büyük gayretleri neticesinde Bezmiâlem Valide Sultan çok geçmeden, aynı senenin sonunda, geçirdiği rahatsızlıktan tamamen kurtulmuş, bu müddet içinde tedavide gayretleri görülen Hekimbaşı İsmail Paşa, Dr. Spitzer, Dr. Konstantin Karatodori, Dr. Etyen Karatodori, Dr. Julyus Melenseren ve Eczacıbaşı Panayot Eksetorides bizzat Sultan Abdülmecid tarafından nişanlarla taltif edilmiştir¹⁹.

b. Valide Sultan'ın Yalova Kaplıcaları'nı Teşrihi

Bezmiâlem Valide Sultan, 1845 senesinde geçirdiği rahatsızlıktan aynı sene içinde kurtulduktan bir müddet sonra, romatizma ve sürekli yer değiştiren ağrılarından şikayetle başka rahatsızlıklardan muzdarip olmuştur. Bu şikâyetlerinin tedavisine bir müddet İstanbul'da devam edilmiş ise de Bezmiâlem Valide Sultan'ın ağrılarının giderilmesinde bir türlü istenilen sonuç alınamaması ve Valide Sultan'ın şikâyetlerinin azalmak yerine artış göstermesi üzerine saray doktorlarının ortak kararıyla sıhhat bulması dileğiyle Yalova Kaplıcaları'na gitmesi uygun görülmüştür²⁰. İşte saray doktorlarının bu kararı, yüzyıllardır sükûnet içinde mevkiini muhafaza ederek varlığını devam ettirmeye çalışan Yalova Kaplıcaları'nın ve bu bağlamda Yalova'nın talihinin değiştiği bir dönüm noktası olmuştur.

18 M. Hüdai Şentürk, "Bezmiâlem Vâlide Sultan", *DİA*, VI (1992), s. 108; Hayatı hakkında her yönüyle daha fazla tafsilaata erişmek için bkz. Arzu Terzi, *Bezmiâlem Valide Sultan*, İstanbul 2018.

19 Terzi, *a.g.e.*, s. 292-293

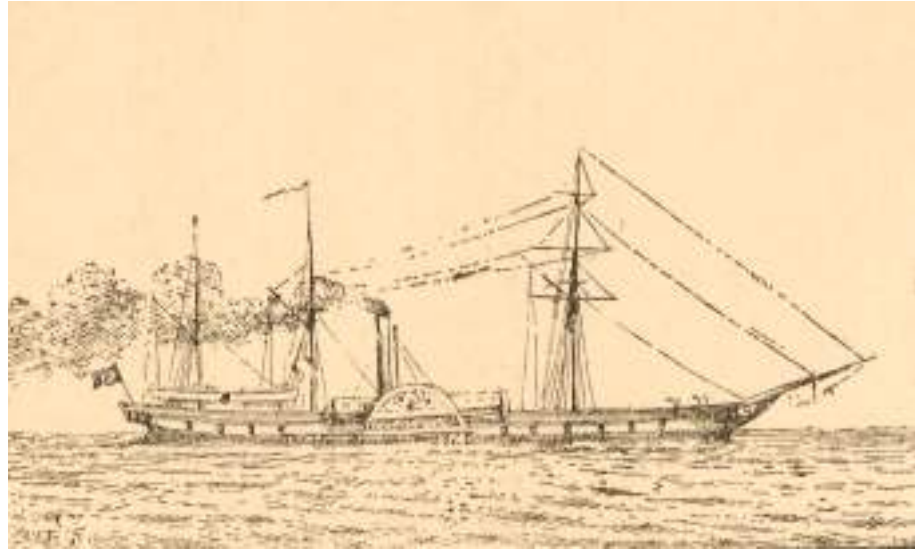
20 Terzi, *a.g.e.*, s. 295

Saray doktorlarının bu kararı önce Bezmiâlem Valide Sultan'a ardından da oğlu Sultan Abdülmecid'e arz edilmiş ve nihayetinde Valide Sultan ile maiyetinin Yalova Kaplıcaları'na yapacakları seyahat için sarayda süratle hazırlıklara başlanması buyurulmuştur. Bu seyahat için Valide Sultan ve maiyetine, kısa bir süre önce tamamlanan ve eni yaklaşık 13 m., uzunluğu ise 84 m. olan, üç direkli, bir bacalı ve on iki top ile donatılmış olan ve buharla çalışan *Taif Vapuru*²¹ tahsis edilmiştir. Ayrıca seyahat esnasında Valide Sultan'ın güvenliği için karakol görevi görmesi amacıyla bölgeye hassa askerlerinin de gönderilmiş olduğu anlaşılmaktadır²². (R. 2, 3)

2

Valide Sultan'ın kaplıçalarda şifa bulması için İmparator Jüstinyen devrinden kalma olan -bugün Valide Hamamı olarak bilinen- hamamın henüz harap olmamış olan iki odası yıkanma salonlarına dönüştürülmüştür. Ayrıca Valide Sultan'ın ikameti için bir de köşk inşa ettirilmiştir. Tespit ettiğimize göre Valide Sultan Köşkü, bugün Çınar Otel adıyla meşhur olan yapının hemen arkasında, hamama bitişik olarak yapılmıştır. Mimari planı, mevkie uygun bir şekilde girintili çıkıntılı olarak tasarlanmıştır²³. (R. 4, 5)

3

2, 3. Valide Sultan ve maiyetine tahsis edilen Taif Vapuru , Taha Toros Arşivi

21 Taif, imparatorluğa, saraya ait olan diğer yatlar gibi vapur sınıfından kabul edildiğinden devrinde anıldığı şekilde metin içinde "Taif Vapuru" şeklinde kullanılacaktır.

22 Terzi, a.g.e., s. 294

23 Dr. Siotis'in yazdığına göre, tamir edilen ve yenilenen hamamın iki odası 1906 senesinde büyüğü müşterek kullanım ve küçüğü ise Valide Köşkü'nün bir kısmı olmak üzere mevcuttur. Hamamın geri kalan kısmı ise 1897-1898 senesinde tamir edilmiş ve bir Bizans hamamı tarzında yeniden yükselmiştir." Bkz. Dr. J. Siotis, *Coury-Les-Bains a Yalova (Les Thermes de Pythia)*, Constantinople 1906, s. 17, 27

4. Bezmîâlem Valide Sultan Köşkü (1900). Yıldız Albümleri, İ.Ü. Nadir Eserler Kütüphanesi, nr. 90559/64.

5. "U" şeklindeki Galeri'nin (Çınar Otel) sol tarafında, araziye göre şekil verilerek inşa edilen Valide Sultan Köşkü (1930-1936), Atatürk Kitaplığı, nr. Krt. 026830/1

4

İstanbul'da ve Yalova'da gerekli hazırlıklar görüldükten sonra nihayet Münecimbaşı Osman Saib Efendi'nin tâyin ettiği uğurlu saatte, 4 Mayıs 1849 Cuma sabahında Taif Vapuru, Çırağan Sarayı rıhtımına yanaşmıştır. Burada Bezmîâlem Valide Sultan'a Yalova seyahatinde eşlik etmek üzere hazır bulunan başta Kaptan-ı Derya Damad Mehmed Ali Paşa, Valide Sultan Kethüdası Darphane-i Âmire Nâzırı Tahir Paşa, Ser-Etibbâ-i Hazret-i Şehriyârî (Hekimbaşı) İsmail Paşa ve Nakübü'l-eşraf Hasan Tahsin Efendi olmak üzere icap eden maiyet vapura bindikten sonra o sırada Beylerbeyi Sarayı'nda ikamet eden Valide Sultan'ı almak üzere Beylerbeyi Sarayı'na doğru hareket edilmiştir. Bezmîâlem Valide Sultan, beraberinde kalabalık maiyeti olduğu hâlde Taif Vapuru'nu teşrif etmesiyle Beylerbeyi'nden Yalova'ya gitmek için demir alınmıştır.

5

Sultan Abdülmecid, Taif Vapuru'nun İstanbul'dan hareketi esnasında kendi vapuruyla pek sevgili validesini Topkapı Sarayı açıklarına kadar bizzat uğurlamıştır. İlerleyiş esnasında Tophane-i Âmire başta olmak üzere pek çok mevkinden Valide Sultan'ın İstanbul'dan ayrılışı sebebiyle top atışlarında bulunulmuştur. Bu atışlar esnasında Taif Vapuru'nun her iki tarafına dizilen bahriye askerleri de resmî üniformalarıyla çimariva selamına²⁴ durmuşlardır.

24 Çimariva Selamı: En az denizcilik tarihi kadar eski olduğu bilinen bu selamla, güverteye dizilen askeri personelin sol koltuk altlarında tuttukları başlıklarını "sağ ol" yahut "yaşa" seslenişleriyle birlikte en az üç kere sağ yukarıya doğru kaldırmalarıyla yapılır.

Taif Vapuru, aynı gün saat altıda Yalova'nın Samanlı İskelesi'ne yanaşmıştır. Kaptan-ı Derya Damad Mehmed Ali Paşa hariç olmak üzere geri kalanlar vapurdan inerek Bezmiâlem Valide Sultan ve kendileri için hazırlanmış olan araba ve atlara binerek, askerler yaya olduğu hâlde alayla kaplıcalara doğru hareket etmişlerdir.

4 Mayıs 1849 senesindeki Yalova seyahatine kadar gerek padişahların ve gerekse valide sultanların böyle bir tedavi için Bursa yerine Yalova Kaplıcaları'na gelmeleri görülmüş şey değildi. O nedenledir ki bu geliş büyük bir şeref, görülmemiş bir iltifat olarak kabul eden tüm Yalova halkı, gerçekleşecek olan muhteşem manzarayı görmek için Bezmiâlem Valide Sultan'ın alayının geçeceği yolda bir gün öncesinden yerlerini almışlardı. Taif Vapuru'ndan inen Valide Sultan da kendisine karşı gösterilen bu ilgiye kayıtsız kalmayarak, kaplıcalara ilerleyişini ağırdan almış ve ilerleyiş esnasında fakir fukaranın gönlünü hoş etmeye gayret ederek yüklü miktarda ihsanda bulunmuştur. Bezmiâlem Valide Sultan ve maiyetinin vapurdan ayrılıp, kaplıcalara yerleşmesinin ardından Mehmed Ali Paşa da Taif Vapuru'na yeniden İstanbul'a hareket emrini vermiştir²⁵.

c. Valide Sultan'dan Padişah Oğluna Mektuplar

Yalova Kaplıcaları'na yerleştikten sonra hem Valide Sultan tarafından oğlu Sultan Abdülmecid'e gönderilen ilk mektup hem de Valide Sultan Kethüdası Tahir Paşa tarafından İstanbul'a gönderilen ilk tezkire ile yolculuğun iyi geçtiği ve sâlimen yerleşildiği haber verilmiştir. Valide Sultan, oğluna hitaben kaleme aldığı bu mektubunda şu satırları kaleme almıştır:

Şevketlû nûrum, nûr-ı dîdem efendim,

Sâye-i şâhânede el üzre getirdiler. Pek rahatım var. Allahû zü'l-Celâl rahatını bozmasın. Sâyende görmediğim ri'âyeti görüyorum. Cenâb-ı Hak dünyada ah, vâh diyecek şey vermesin. Benim nûrum efendim, iyilik haberini isterim. Burası uzaktır, merakta kalırım. Sa'at altıda Yalova'ya dâhil olduk. Cenâb-ı Hakk'a emânet ettim, benim güzelim.

*Bezmiâlem*²⁶

Valide Sultan, 7 Mayıs'ta -Yalova'ya gittiken sadece üç gün sonra- oğluna gönderdiği ikinci mektubunda ise üç gündür mektup alamadığı için gözünün yolda olduğundan, kendisine gönderilen 5.000 guruştan duyduğu memnuniyetten ve Harem-i Hümayûn ustalarından tedavi için yanına gönderilen bir kimsenin vaziyetinden şöyle bahsetmektedir:

Şevketlû, mehâbetlû, nûr-ı dîdem, sermâye-i hayâtım, arslanım efendim,

Tarafımıza irsâl buyurulan tahrîrât-ı şâhânelerinden Hüdâ-yı Mûtaale âyandır. Üç gündür yazınız görmedim, meraktayım. Bizi sual buyurmuşuz. Ham-

25 Terzi, a.g.e., s. 294-295

26 TSMA.E., nr. 3202/4

dolsun güzelliğim olup duâ-yı şâhâne berekâtıyla inşâllah iyice mu'âlece olur. Beş bin gurus inâyet buyurulmuş. Her bir akçenin hesâbına Cenâb-ı Allah hazîneler i'tâ buyursun, âmin. İnâyet buyursanız biz orada iken matlûp etmişler idi, usta kulunuza gönderdim. Efendim, suya girdi, çamur süründü. Efendim, belki gelip gitmek ister ise beni biliyorsunuz merak ederim, hatun kısmına yani nisâ tâ'ifesine güçtür gelip gitmek, biraz uzaktır. Benim nûrum, yazını arada eksik etme. Her gün iyilik haberini alıyorum, memnûn oluyorum. Bâki Cenâb-ı hayrû'l-hâfızın hazretlerine emânet olasınız.

*Bezmiâlem*²⁷

7 Mayıs'ta gönderilen bu mektup, sevgili oğluna pek tesir etmiş olacak ki, Sultan Abdülmecid ertesi günü validesini ziyaret maksadıyla Yalova'yı teşrif etmiştir. 8 Mayıs'ta oldukça erken bir saatte İstanbul'dan hareket eden Padişah, Samanlı İskeleyi'ne yanaşan vapurundan indikten sonra, alayla kaplıcaya doğru hareket etmiştir. Aynen Valide Sultan'ın karşılanışında olduğu gibi merak içinde yollara dökülen halk, bu defa da Sultan Abdülmecid'in kaplıcaya gelişini ve gidişini büyük bir ilgiyle takip etmiştir. Gerek halk ve askerler gerekse orada hazır bulunan rical ve kibar taifesi bu yolda nice ihsanlara mazhar olmuşlardır. İkinci vaktine kadar Yalova'da kalan Sultan Abdülmecid, uzun saatler özlem gidermiş, rahatının yerinde olduğunu bizzat gördükten sonra hareket ederek akşamı geçkin bir saatte saraya dönmüştür²⁸. (R. 6)

Bu seyahat Sultan Abdülmecid'in Yalova Kaplıcaları'na ilk gelişi değildi. Sultan Abdülmecid 3 Mart 1849 Cumartesi günü yani Valide Sultan'ın kaplıcaları teşrifinden iki ay önce de kalabalık bir maiyetle ve yine deniz yoluyla İzmit'e gelmiştir. Burada dört gün ikamet eden Sultan Abdülmecid, İzmit'teki fabrikaları gezmiş, halkın yaşayışını görmüş ve sıkıntılarıyla ilgilenmiştir. 6 Mart'ta buradan ayrılan Padişah, Hereke'ye gelmiş, buradaki kumaş fabrikasını ziyaret etmiştir. 7 Mart'ta öğle saatlerinde vapurla İstanbul'a dönmek üzere hareket edilip, Yalova yakınlarından geçerken, Sultan Abdülmecid karaya çıkmak istemiştir. Muhtemelen yine Samanlı İskeleyi'nde karaya çıkan Padişah, Kuru Köyü'ndeki kaplıcalara gitmiş, burada birtakım incelemelerde bulunduktan sonra tekrar köye inmiştir. Padişah aynı gün tekrar İstanbul'a dönmüştür²⁹.

6. Sultan Abdülmecid
(1839-1861)

27 TSM.A.E., nr. 3202/1

28 Terzi, a.g.e., s. 295

29 Takvim-i Vekayi, Rebiü'l-âhîr Sene 1265

Anne-oğulun birbirlerinden her an haber alma arzusu sebebiyle Sultan Abdülmecid, validesinin orada kaldığı müddetçe her sabah bir vapuru Samanlı İskeleye'ne göndermiştir. Böylelikle bir görevli, Padişah'ın sağlığı hakkındaki haberleri Valide Sultan'a iletirken, Kethüda Tahir Paşa'nın başmabeynciye hitaben kaleme aldığı Valide Sultan'ın sıhhatini bildiren tezkireler, Valide Sultan'ın oğluna hitaben kaleme aldığı hususi mektuplar bu vapura emanet edilmiştir. Bu durum Valide Sultan'ın Yalova seyahati müddetince bu düzen üzere devam etmiştir.

Bezmiâlem Valide Sultan'ın oğluna muhabbeti o kadar fazladır ki bunu Yalova seyahatinin pek çok anında çeşitli vesilelerle fark etmek mümkündür. Mesela 10 Mayıs'ta Kethüda Tahir Paşa'nın başmabeynciye gönderdiği bir tezkirede Valide Sultan'ın Yalova'da keyfinin ve sıhhatinin yerinde olduğu haber verildikten başka, oğluna bir mahfaza içinde İzmit Helvası gönderdiği de anlaşılmaktadır³⁰. Valide Sultan, daha önce de oğlunun İzmit, Mudanya, Bursa, Gelibolu, Çanakkale ve Adalar ziyaretine çıktığı günün (25 Haziran 1844) ertesinde sarayda oğlunun pek sevdiği tatlı mayadan bir poğaçaya hazırlanarak acele posta vapuruyla oğluna göndermiştir³¹.

Bezmiâlem Valide Sultan'ın 11 Mayıs 1849 tarihli üçüncü mektubu ise kaplıcalar bölgesinde yaşanan bazı meteorolojik hadiselerden bahsetmesi açısından ayrıca dikkate değerdir:

“Şevketlü, mehâbetlü ve nür-ı âlemyân ve ciğerimden kıymetli gözüm efendim,

Tarafımızca irsâl buyurulan bir kit'a cevâbnâmenizden derece-i kemâlde ve Mustafa merhûmun Ahmed Ağa kullarınızdan dahi sizleri görmeyince memnûn ve mesrûr oldum. Her an iyiliğiniz yani istirahatiniz mesmû'muz olunca suya girmemiz rahatlı oluyor efendim. Eğer ol tarafta ve gerek bu tarafta bâzı câriyeleri iktizâsı olduğu, göndermemiz ve götürmemizde hazret-i şâhâne olarak mesmû'nuz olsun. Belki ifâde etmezler ise tahrir eylerim, efendim. Ilıca dağlarında hayli boralar oldu. Berk ü şimşek sulara akdı. Ol tarafta oldu mu? Efendim, seni her an ve her hâlde gam-ı rüzgârdan Mevlâm saklasın. Sâyende var var, yok yok. Hiç beni incitmiyorlar. Zât-ı Şâhâne tenbih etti deyü edeceklerini şaşırıyorlar, arslanım efendim. Yazımı okuyamıyorsanız ayıplamayınız. Mürekkep ile kâğıdı birbirine uyduramıyorum, güzelim efendim.

*Devletlü, ismetlü
Vâlîde Sultân-ı aliyeti'-şân hazretleri
1255³²*

30 Terzi, a.g.e., s. 287

31 TSMA.E., nr. 5933

32 TSMA.E., nr. 3202/2

Bezmiâlem Valide Sultan'ın bir yandan Yalova Kaplıcaları'nda Ser-E-tibbâ-i Hazret-i Şehriyârî (Hekimbaşı) İsmail Paşa başta olmak üzere diğer doktorların gözetiminde uygulanan perhiz ve sabah akşam olmak üzere günde iki kere kaplıcaya girmesiyle tedavisine devam edilirken, diğer yandan kaplıcalarda sıkılmaması için de önemli bir gayret sarfedilmekteydi. Mesela 14 Mayıs'ta Valide Sultan tarafından Sultan Abdülmecid'e hitaben yazılan dördüncü mektupta, İzmit Valisi Osman Paşa'nın kendisini eğlendirmek için dört çalgıcı ve dört oyuncudan müteşekkil bir grup gönderdiği ancak sevgili oğlu yanında olmadan eğlenmek istemese de bunlarla birkaç gün eğlence tertip ettireceğini şu sözlerle haber vermektedir:

“Şevketlû nûr-ı aynım, oğlum, arslanım,

İzmid Vâlisi Osman Paşa dört çalgıcı, dört oyuncu göndermiş. Sekiz nefer kimselerdir, efendim. Sizsiz gözümde olmuyor, birkaç gün eğleşeceğim. Harem-i Hümâyûn da seyretseler hazzederim, efendim. Elhamdülillah iyilikler mesmû'muz oldukça memnûn, mesrû olurum. Cenâb-ı Allahû azîmü's-şân hazretlerine emânet olasınız, âmin.

[Mühür]

Muhabbetten Muhammed oldu hâsıl
Muhammed'siz muhabbetten ne hâsıl
Zuhûrundan Bezmiâlem oldu vâsıl³³
(R. 7)

7. Bezmiâlem Valide Sultan'ın mührü

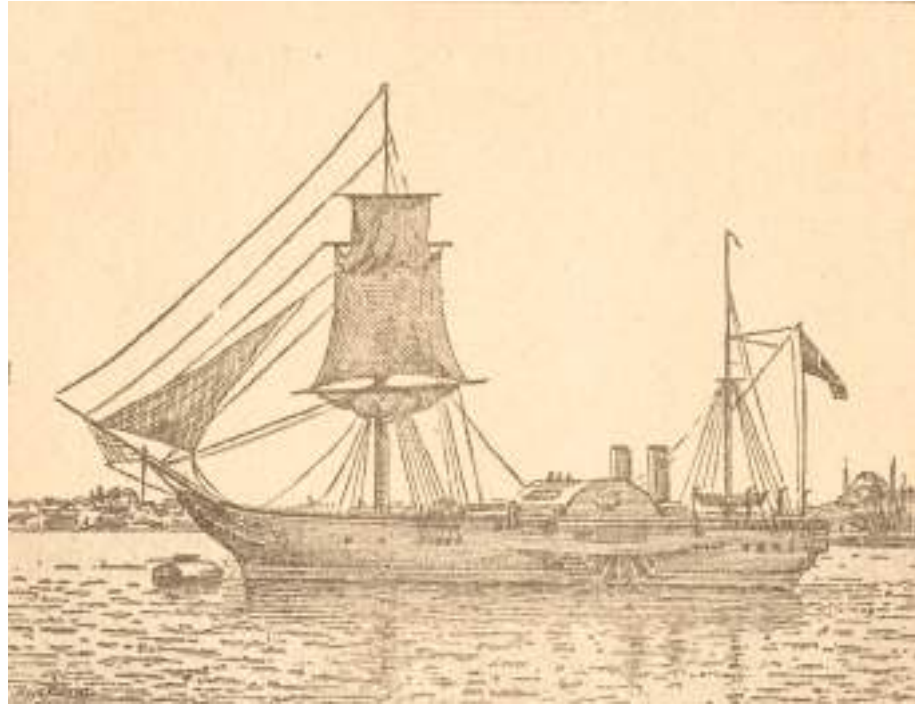
7

Valide Sultan, Yalova Kaplıcaları'nda iken kendisine bir de müjde ulaşmıştır. Buna göre Sultan Abdülmecid'in ikballerinden Nüketsezâ Hanım 22-23 Mayıs gecesinde Beylerbeyi Sarayı'nda Şehzade Mehmed Burhaneddin Efendi'yi dünyaya getirmiştir. Doğum hem Cuma gecesine ve hem de Regaib Kandili'ne tesadüf ettiğinden ziyadesiyle memnun olan Bezmiâlem Valide Sultan, kaplıcalarda şenlikler tertip ettiği gibi, İstanbul'daki Dilgüşâ Kasrı'nda³⁴ muhafaza ettiği Lihye-i Saadet'i³⁵ de kaplıcaya getirterek kandil gecesinde, beraberinde bulunan devlet adamlarının ve maiyetinin ziyaretine izin açmıştır (23 Mayıs)³⁶.

d. Valide Sultan'ın İstanbul'a Hareketi

Sultan Abdülmecid, validesi Yalova'da iken üç defa burayı teşrif etmiştir. Bunlardan ikincisi de ilki gibi günübürlük bir ziyaretten ibaret iken³⁷ üçüncüsü doktorların tedavinin şimdilik yeterli olduğuna kanaat getirmeleri üzerine Valide Sultan'ın İstanbul'a hareketi için gerçekleşmiştir. Sultan Abdülmecid bu defa Taif Vapuru ile İstanbul'dan Samanlı İskeleye hareket ederken, validesi için Mecidiye Vapuru'nu beraberinde getirmiştir. Ancak

8. Mecidiye Vapuru, Taha Toros Arşivi

8

34 Sultan Abdülmecid'in Bezmiâlem Valide Sultan için 1842 senesinde Yıldız'da yaptırdığı kasrı.

35 Lihye-i saadet, Lihye-i şerif: İç içe bohçalara sarılarak saklanan, kandil ve özellikle Kadir gecelerinde salavât-ı şerifelerle açılarak halka ziyaret ettirilen Hz. Muhammed'in sakalı.

36 Terzi, *a.g.e.*, s. 298

37 Terzi, *a.g.e.*, s. 295

Yalova'ya geldiği gün hemen İstanbul'a hareket edilmemiş, Padişah bir gün burada, validesinin yanında istirahat etmiştir. Ertesi gün kaplıcalardan yine kalabalık bir alayla hareket edilmiş, Padişah'ın Taif Vapuru'na, Valide Sultan'ın ise Mecidiye Vapuru'na yerleşmesinin ardından İstanbul'a doğru yola çıkmıştır³⁸. (R. 8)

e. Ziver Paşa'dan Şiirler

Bezmiâlem Valide Sultan ve Sultan Abdülmecid'in aynı anda Yalova'da bulunmaları devrin edebiyatına da konu olmuştur. Devlet adamlığından çok edebî yönüyle meşhur olan Ziver Paşa³⁹, Yalova'yı teşrifleri sebebiyle hem Valide Sultan'a ve hem de Padişah'a takdim edilmek üzere şu iki şiiri kaleme almıştır:

Der-Sitâyiş-i Mehd-i Ulyâ-yı Saltanat Vâlide Sultân Aliyyeti'ş-şân

*Yalova'da Kaplıca içre müdâvât itmeğe
Vâlide Sultân-ı zî-şân kıldı teşrif-i kudüm,
Vâlide Sultân'ı terkime Şehenşâh-ı zaman
Saldı üç def'a o semte mevkib-i şevket-rüsûm,
Mâder-i zî-şânına ol Şehriyârın hürmeti
Oldu burhân dîn ü dünyâya âlâ vechi'l-umûm,
Hamdülillâh kesb-i sıhhat ederek İstanbul'u
Eyledi teşrif kılson bendegân def'-i gumûm,
Mevlid-i şehzâde sûriyle o sultân makdemi
İd-i ber-bâlâ-yı ide gösterir fart-ı lüzûm,
Hak bağışlasın Şehenşâh-ı zamana mâderin
Cism-i pâki görmesün illet, edüp sıhhat hücum,
Bu duâ-yı hayrı Ziver kulu vird etmektedir
Kim o Sultandır kerem-bahşende-i ehl-i ulûm.*

Zât-ı Şâhâneye Takdîm Olunan Kıt'adır

*Olduğiyçün Yalova'da kaplıca aynü'ş-şifâ
Mâder-i şâh-ı cihân teşrif etmişdi geçen,
Şâh-ı âlem mâder-i zî-şânını terkîm içün
Kıldı üç def'a o semti mevkib-i âliyle şen,
Hürmet ancak böyle etmektedir hukûk-ı mâdere
Zât-ı pâkine aceb mahsûsdur hulk-ı hasen,*

38 Terzi, a.g.e., s. 296-297

39 Ziver Paşa (1794-1862) hakkında tafsilat için bkz. Hasan Aksoy, "Ziver Paşa", *DİA*, XLIV (44), s. 474-475

Böyle ahlâk-ı kerîme sâhibi bir Pâdişah
 Görmedim görmüş idim eslâf için târîh ben,
 Her kelâmı mülhem ü her bir işi tevfikdir
 Yok hilâfım bunda kim el-Hak budur sıdk-ı sühân,
 Hamdülillâh kesb-i sıhhat ederek İstanbul'u
 Eyledi teşrîf kıldı bendegân def'-i hazen,
 Mevlid-i şehzâde sûriyle o sultân makdemi
 İd-i ber-bâlâ-yı îde dehrde virdi düzen,
 Hak bağışlasın Şehenşâh-ı zamana mâderin
 Cism-i pâki görmesin illet, be-feyz-i zül-minen,
 Hem Şehenşâh-ı cihân âleme bahş eyleyip
 Haşre dek kalsın bu te'sîr üzere ahkâm-ı zaman⁴⁰.

II-) Sultan II. Abdülhamid'in Saltanatında Yalova Kaplıcası'nın İmar ve İnşası

a. Yeni Bir Heyecan – Bir Başka Siyaset

Bezmiâlem Valide Sultan'ın 1849 senesinde Yalova Kaplıcaları'na yaptığı yirmi beş günlük ziyaretin ardından Yalova Kaplıcaları eskisine nazaran daha fazla rağbet gördüğü muhakkaktır. Ancak yine de bu rağbet, kaplıcaların 1891 senesine değin yaklaşık otuz sene âtil bir hâlde kalmasına mâni olamamıştır. Valide ve Kurşunlu Hamamları zaman içinde âdetâ zemine gömülmüşlerdir. Böylelikle hamamlardan edilen istifâde, ilgi çekmekten uzak olarak, hemen hemen sadece civâr ahâlisine ait kalmaya devam etmiştir. Bununla birlikte bu durum kaplıcalarda şifa bulmak isteyen biçârelerin istirahatlerini de zorlu bir hâlde koymaktaydı. Bu nedenle 1891 senesinde Ser-Tabîb-i Hazret-i Şehriyârî (Hekimbaşı) Mavroyani Paşa'nın teklifi ve Sultan II. Abdülhamid'in izni ile Mekteb-i Tıbbiye-yi Şâhâne Muallimi Zeviros (Zoeros) Paşa'nın idaresinde Kimyager Faik Paşa, Dr. Mösyö Mordtmann, Dr. Stekoulis, Fridman ve Emlâk-i Hümayûn Ser-mühendisi Ârif Paşa ve sair eden müteşekkil bir komisyonun Yalova Kaplıcaları'nın tamir ve ihyası için görevlendirilmesi uygun görülmüştür⁴¹.

Yıldız Sarayı'na sunulan bu teklifin Sultan II. Abdülhamid tarafından kabul edilmesinin ardında hem imparatorluk topraklarında süratli bir şekilde devam eden imar ve inşaa faaliyetleri ve hem de imparatorluğun siyasi durumunun tesiri büyük olmuştur. Padişah, imparatorluğu ayakta tutabil-

40 Ziver Paşa, *Âsâr-ı Ziver Paşa*, Bursa 1313, s. 39-40

41 Besim Ömer, *Yalova Kaplıcası*, İstanbul 1317, s. 16 (Bu eser, Kaan Doğan ile müştereken neşre hazırlanmaktadır.)

mek adına siyaseti hemen her yönüyle kullanmaktaydı. Dolayısıyla Yalova Kaplıcaları'nın ihyası da bu yolda oldukça önemli bir siyasî mevkii temsil etmekteydi. Zira XIX. yüzyılın ilk yarısında kabuk değiştiren Osmanlı İmparatorluğu, bu değişimle birlikte Avrupalıların yaşam tarzını da yakından takip etmeye başlamışlardı. Bilhassa yılın belli zamanlarında tercih edilen bazı tatil bölgeleri, imparatorlukların ve krallıkların seçkinlerinin yani cemiyetin buluşma mekânlarına ev sahipliği yapmaktaydı. Aix les Bains (Fransa), Baden (İsviçre), Lawey (İsviçre), Groswarden (Macaristan), Mehadia (Macaristan) ve Pyatigorsk (Rusya) gibi şifalı su kaynakları bu bölgelerin en meşhurlarındandı⁴². Ancak I. Dünya Savaşı sonuna kadar (1914-1918) Avusturya-Macaristan İmparatorluğu'nun hâkimiyetinde bulunan ve "Kralların Banyosu" namıyla Avrupa'nın en meşhur şifalı su merkezi olarak kabul gören Karlsbad (Karlovy Vary), varlığının keşfedildiği XIV. yüzyıldan itibaren her geçen gün varlığını daha da güçlendirmiş, XVIII. yüzyılın son çeyreğinde bölgeye inşa edilen ilk beş yıldızlı otelle ününü taçlandırmıştı.

Yukarıda adı geçen şifalı su kaynakları her sene imparatorluğun devlet adamlarından ve İstanbul'un kibarlarından da çok sayıda ziyaretçiyi ağırlamaktaydı. Bu seyahatler çoğunlukla rahatsızlıklardan kurtulmak ve şifa bulmak maksadıyla yapılmakta ise de Yıldız Sarayı, seyahatlerin bazılarının ardında siyasî amaçlara hizmet etmek düşüncesinin olduğundan şüphelenmekteydi. Nitekim Sultan Abdülhamid'in mutlak idaresinden rahatsız olarak Avrupa'ya kaçan ve burada siyasî faaliyet gösteren kimselerin bu merkezleri çok fazla dikkat çekmeden bir buluşma mekânı olarak kullanmalarını son derece olağan bir durum olarak kabul etmek pek de yanlış olmazdı. Aynı zamanda sair devletlerin aristokrat sınıflarıyla da iletişimin burada daha uzun bir zaman diliminde temin edilebilmesi, uzun vadede siyasî bir zarara neden olabilirdi. İşte bu ve bunun gibi çoğaltılması mümkün daha pek çok sebepten hareketle Yıldız Sarayı, Yalova Kaplıcaları'nın ihyasıyla, bir yandan İstanbul başta olmak üzere imparatorluk topraklarından Avrupa'ya yapılan şifalı su seyahatlerini en aza indirmek diğer yandan da Avrupa'da uzun senelerdir devam eden şifalı su turizmini İstanbul'a yakın bir mesafede ortaya çıkarabilmek gayesini taşımaktaydı. O yüzden kurulan komisyonun çalışmaları, tahmin edilenden daha geniş anlamları içinde barındırmaktaydı. (R. 9)

9. Sultan II. Abdülhamid
(1876-1909)

42 Besim Ömer, *a.g.e.*, s. 25

b. Kaplıcalarda İlk İhya Çalışmaları

1891 senesinde Yalova Kaplıcaları'na giden komisyon, ilk olarak kaynağın detaylı bir tahlil raporunun çıkarılmasını uygun görmüştür. Kısa sürede hazırlanan elli sayfalık raporda yer alan bilgilere göre 1000 gr. kaynak suyunda 0.6781 gr. sülfirik asit, 0.05055 gr. salisilik asit, 0.09181151 gr. klor, 0.264612 gr. kalsiyum, 0.0649 potasyum, 0.3086 gr. sodyum, 0.0003 gr. peroxide, 0.0007 gr. alüminyum ve 0.00047 gr. magnezyum; bunların dışında daha cüz'î miktarda iyot, amonyak, flor ve karbon da bulunduğu anlaşılmaktadır⁴³. Komisyon, raporun hazırlanmasının ardından buranın önemini bilimsel olarak belgelemiş, hemen ardından kaplıca bölgesinde yeni usullere uygun olarak burada yirmi oda, bir salon ve gerekli teferruata uygun olarak alt katı mükemmel dokuz hususi banyoyu içeren bir daire ve başkaca hususi banyolu ve dörder odalı iki bölümlü şale ile suyun içerdiği gazları kaybetmeksizin içilmesi için kaynağın yakınında dikkat çekici bir kameriye inşasına karar vermiştir. Şifa bulmak maksadıyla kaplıcaya müracaat eden ziyaretçilerin ve hastaların burada olağanüstü yarar görmeleri, bölgenin fevkalâde rağbet görmesine vesile olduğundan ancak buna rağmen hamam vesair binaların ihtiyaca yeterli gelmemesi sebebiyle on adet hususi banyoyu içeren yeni bir hamam ile sadece kadınların tedavilerine mahsus hususi banyoların bulunduğu dörder odalı dört müstakil haneden oluşan bir şale ile yine halka mahsus altı odalı bir daire daha buraya ilâveten inşa olunmuştur⁴⁴. Yalova Kaplıcaları muhtemelen aynı sene emlak-i hümayûna dâhil edilerek ayrı bir statü kazanmıştır⁴⁵.

Lutf-ı Şâhâneye mazhar olarak yeniden ihya edilen Yalova Kaplıcaları, 1892 senesinden itibaren şifa bulmak maksadıyla ziyaretçilerin rağbet ettikleri bir yer olarak varlık göstermeye başlamıştır. Bu rağbet hiçbir zaman Avrupa'daki emsallerinin seviyesine erişmese de bölgedeki varlığının devam etmesi için yeterli bir seviyeye erişmiştir⁴⁶. Bu tarihlerde İstanbul'dan, "Koru" nâmındaki köye de yakın olması sebebiyle "Yalova-Koru" müşterek ismi ile anılan Yalova Kaplıcaları'na gitmek için hareket eden kimseler, Adalar ve Pendik önünden Marmara Denizi'ni bir vapurla iki-iki buçuk saatte geçmekteydiler. Yalova Kasabası'ndan itibaren ise muntazam yapılmış olan bir araba yolu sayesinde landonlar içinde pek hoş ve pek kolay şekilde yapılan kara yolculuğuyla kaplıcaya erişmekteydiler. Bahsi geçen kaplıca, Yalova'dan on iki, Koru Köyü'nden altı kilometre ise de en muntazam ve yaylı arabalarla hareketi daha rahat olan yol, Yalova tarafında bulunmaktaydı⁴⁷. Ancak bu tarz arabalar

43 Rapport De La Commission, *Les Eaux Thermales De Yalova*, Constantinople 1892, s. 36

44 BOA., *HH.d.*, nr. 331150, 0928, 30941, 31051, 31059, 31145; Besim Ömer, *a.g.e.*, s. 16-17

45 BOA, *C.SH.*, nr. 17/820; *DH.İUM*, nr. 19/1

46 BOA, *YA.HUS.*, nr. 294/39, 395/84, 397/85, 487/7, 512/106, 520/80; *Y.MTV.*, nr. 145; *Y.PRK.SGE.*, nr. 28; *Y.PRK.ASK.*, nr. 46; *BEO*, nr. 21251; 21268; 60009; *İ.DUİT.*, nr. 77; *A.MKT.UM.*, nr. 83; *İ.HUS.*, nr. 30, 31, 13, 75, 86; *HR.TH.*, nr. 365/5; *HR.SFR.*, nr. 391/86, 90; *DH.SFR.*, nr. 161/98; *MFMKT.*, nr. 864/64, 893/25; *DH.MKT.*, 569/44, 844/90, 869/84

47 Besim Ömer, *a.g.e.*, s. 6-7

10. Kaplıca için satın alınan omnibus. BOA, YMTV, nr. 307/65

10

bir müddet sonra bölgeye verilen öneme kâfi gelmeyip, sergilenmek istenilen manzaraya muhalif bir sahne teşkil ettiğinden Avrupa'daki birkaç otomobil fabrikası ile bilhassa Torino'daki İtalyan otomobil fabrikasıyla omnibus adı verilen ve tek seferde en az sekiz kişi taşıyan araçların siparişi konusunda yazışmalar yapılmıştır. Bu yazışmaların nihayetinde Yalova Kaplıcaları'na gelen kimseleri iskeleden kaplıcalara taşımak için Hazîne-i Hâssa-yı Şâhâne'den ayrılan ödenekle yeterli miktarda omnibusun alımı gerçekleşmiştir⁴⁸. (R. 10)

İlkbahardan sonbahara kadar şifa bulmak maksadıyla istenildiği zaman ve istenildiği kadar istirahat edilen Yalova Kaplıcaları, bu ihyalarla imparatorluğun en dikkat çekici yerlerinden birisi hâline gelince, bölgede asayiş daha titiz bir biçimde temin etmek de zaruri bir hâle gelmiştir. Bölge yakın zamanda büyük rağbet görmeye başlamışsa da eskiden beri buraya gelen kimseler bulunduğu civarda eşkiyaların yarattıkları huzursuzluğun zaman zaman Divân-ı Hümâyün'a ve Bâb-ı Âli'ye arz edildiği görülmektedir. Mesela III. Osman'ın devr-i saltanatına (1754-1757) ait bir belgede Yalova Kaplıcaları'na kireccibaşı tâyiniyle ilgili bir meseleden şöyle bahsedilmektedir:

"Hâssa Bostancıbaşı'na,

Kireccibaşı Mustafa'nın sunduğu arzda koru-yı hâssa sahilinde, Dil karşısında olan içme suyu ve Yalakâbâd Kazası'nda kayıkhâne-i hümâyûn kürekçilerine ocaklık olarak verilen koruda vâki' olan dağ hamamına her sene ağustos ayında, bostancıbaşı ocağı tarafından kireccibaşı ta'yîn olunup, buraya gelen şifâ arayan insanların muhafazasına gayret edegeldikleri mu'tâd-ı kadîmdir. Buna rağmen

48 BOA, YMTV., nr. 307/65

kaplıcaları, merhûm Sultan Selim evkafı mülhakatından Koca Deresi mültezimi, dağ hamamının muhafazasında mu'tâd-ı kadîme aykırı olarak kendi zapt etmek sevdasında olduğundan, buraya müdahalesini men etmek için çıkarılan emr-i âli gereğinde eski hâssa bostancibaşı israftan ve ocak kethüdâlarından ve sâ'ir emekli ihtiyarlarından sual eylenmiş, hepsi çerağ olduğumuz günden itibaren içme suyu ve dağ hamamına giden hastalıklı kimseleri, eşkiyadan muhafaza için kireccibaşlar, Bostaniyân-ı Hâssa Ocağı arafından tâyin edilegelmiştir, diye mu'tâd-ı kadîmden haber vermişlerdir. Bu yüzden mültezimlik görevinde bulunan Kireccibaşı Mustafa bu muhalefetinden men' edilip, kadîm üzere ocak tarafından hâssa kireccibaşı tâyin ve zuhur eden ziyaretçileri eşkiyadan muhafaza etmek ve ahaliyi müşkil vaziyete koymamak için bostancibaşının i'lâmıyla emr-i şerîfe uygun olarak hareket edilmesi ferman buyurulmuştur (1756)⁴⁹. (R. 11)

Bir başka belgede ise Yalova Kasabası'na bağlı Kuru Köyü ve Kadıköyü'nün ahalisinden olduğu tespit edilen bazı silahlı kimselerin emlak-i hümayûndan bulunan Yalova Kaplıcaları'na tecavüz ederek burada bulunan bakır ve gümüşten mamul sofrâ ve hamam takımlarını ve sair madenlerden kıymetli pek çok eşyayı gasp ettikleri, akabinde yapılan süratli tahkikat neticesinde bu durumdan sorumlu olan kimselerin tespit edilerek gerekli cezaların verildiği ve çalınan eşyaların da yerlerine iade edildiği anlaşılmaktadır⁵⁰.

Yukarıda verilen örnekler gibi belgelere yansıyan eşkiyalık hareketlerinin ahaliye ve kaplıcaların ziyaretçilerine verdikleri tedirginlik sebebiyle İzmir mutasarrıflığından ve Yalova Kasabası Müdüriyeti'nden İstanbul'a arz edilen şikâyetler gereğince evvelâ kaplıcaların yakınına bir piyade karakolhanesi inşa edilmiştir⁵¹. Fakat karakolhane kaplıcanın ve iskeleden buraya ulaşan yolun emniyeti için kâfi görülmediğinden bir müddet sonra piyade karakolhanesiyle işaretleşebilecek yakınlıkta bir süvari karakolhanesinin de inşası uygun görülmüştür⁵². Bâb-ı Seraskerî, daimi surette Yalova dağ hamamları ve yollarının muhafazasıyla yakından ilgilenmiş, burada inşa edilen karakollarda lüzumundan az miktarda askerinin bulunmaması için Hâssa Ordusu'na gerekli tebligatlar yapılmıştır⁵³. Buna rağmen Goltz Paşa Ekim 1895'teki gözlemlerinde yine de bu civara yolculuk yapacakların yanlarında silah bulundurmalarının doğru bir iş olacağını söylemeyi ihmal etmemiştir⁵⁴. Bu dönemde kaplıca ile iletişimin doğrudan sağlanabilmesi adına bir de telgrafhane ihdas edilmiştir⁵⁵.

49 BOA, C.SH., nr. 17/820

50 BOA, DH.İ.U.M., nr. 19/1.

51 Besim Ömer, a.g.e., s. 47

52 BOA., İ.A.S., nr. 18/38; Bu süvari karakolhanesine sevk edilen süvari askerinin sayısı 1908 senesinde yirmi kadardır. Bkz. BOA., DH.MKT., nr. 2632/86

53 BOA., Y.MTV., nr. 175/49

54 Goltz, a.g.e., s. 21

55 Besim Ömer, a.g.e., s. 47; BOA., Y.PRK.HH., nr. 39/7.

11 Kireçcibaşı'ya yazılmış bir hüküm (1756). BOA, DH.LUM, nr. 19/1.

12

12. Dördüncü Dereceden Mecidiye Nişanı

c. Kaplıcaların Kiracıları

1891 senesinde Yıldız Sarayı'ndan çıkan irade-i hümayûn gereğince Zeviros (Zoeros) Paşa'nın idaresinde oluşturulan komisyonun kararıyla gerçekleştirilen restorasyondan (1892) önceki tarihlere ait olan belgelerden anlaşıldığına göre, Yalova Kaplıcaları'nda bulunan işler vaziyetteki Valide Hamamı kiralanmak suretiyle işletilmekteydi. Belgelerde bu kira sürecinin hukuki varlığının detaylarına tesadüf edilemese de hamamın Surpi Tophaneliyan Hatun'un uhdesinde bulunduğu ve 1888 senesinden önceki bir tarihte Kömürçiyân nâmıyla zikredilen bir kimseye kiralandığı fark edilmektedir. 1888 senesi başında ise kontratı Tophaneliyan Hatun tarafından yenilenmeyen Kömürçiyân'ın adı geçen hamamı tahliyesi için bir karar alınmıştır⁵⁶. Tam da bu tarihlerde Bank-ı Osmânî direktörü burayı beş bin İngiliz lirası bedelle Tophaneliyan Ailesi'nden almak için ciddi bir girişimde bulunmuştur. Tatsız bir şekilde geliştiği anlaşılan bu girişim kısa sürede Yıldız Sarayı'na intikal etmiş, bunun üzeri-

ne direktörün bu girişimden men edilmesi ve burasının Tophaneliyan Ailesi'nin taht-ı tasarrufunda olduğu resmen ilan edilmiştir⁵⁷.

Hazîne-i Hâssa tarafından işletilen Yalova Kaplıcaları'nın kiracıları arasında en meşhur kişiler ise Fransa tebaasından olan Branzeau Ailesi'dir. Mösyö ve Madam Branzeau buraya, komisyonun yürüttüğü ilk çalışmalarla sağlanan düzenin ardından kiracı olmuşlardır. Onların zamanlarında hamamların içinde ve dışında eşsiz bir temizliğin ve düzenin sağlandığı ve ziyaretçilerin her türlü ihtiyacının karşılanması için azami gayret gösterildiği anlaşılmaktadır. Kaplıcaları büyük bir titizlikle işleten çiftin ziyaretçilerin buradan beklenenden ziyade bir memnuniyet içinde ayrılmalarına vesile olmaları, kaplıcaların işleyişini ve asayişini dikkatle takip eden sarayı da memnun etmiştir.

Branzeau Ailesi'nin kaplıcalara olan kıymetli hizmetleri sebebiyle 1894 senesinde Mösyö Branzeau'ya dördüncü rütbeden Mecidiye Nişanı tevcih edilmiştir⁵⁸. (R. 12) Sarayın iltifatına nail oldukları gibi bölgede gösterdikleri varlıkla iyi de bir kazanca sahip olan Branzeau ailesi, 1896 senesinde o tarihlerde henüz civardan tamamıyla kazanamayan eşkiyalarla da karşı karşıya

56 BOA., *DMKT.*, nr. 1479/53

57 BOA., *YPRK.BŞK.*, nr. 2/56

58 BOA., *İ.TAL.*, nr. 68/22; 1897'de üçüncü rütbeden bir Nişân-ı Âli Osman (BOA., *HHL.*, nr. 105/30) ve 1900 senesinde de Gümüş Liyakat Madalyası tevcih edilmiştir (BOA., *İ.TAL.*, nr. 199/11); 1894 senesi temmuz ayında Yalova'da yaşanan deprem kaplıcaların kaynak suyunun bilinmeyen bir nedenle on sekiz saat boyunca kesilmesine ve nihayetinde yine kendiliğinden akmasına neden olmuştur. Bkz. BOA., *YPRK.ASK.*, nr. 99/18

gelmiştir. Öyle ki Madam Branzeau kendisine refakat eden Sırp Sefareti tercümanının kızkardeşi Matmazel Peragamiyan -muhtemeldir ki- İstanbul'dan vapurla gelip Yalova iskelesinden kaplıcalara doğru hareket ettikleri esnada eşkiyaların hücumuna uğrayarak kaçırılmıştır⁵⁹. Bu durum vakit kaybedilmeksizin İstanbul'a haber verilmiş ve derhâl tahkikatın başlatılması ve Madam Branzeau'nun bulunması için gerekli emirler tebliğ edilmiştir⁶⁰. Yalova ve civarında süratle ve titizlikle devam eden tahkikat neticesinde Madam ve refakatindekiler kısa süre içinde fidyeleri ödenmek suretiyle kurtarılmış, ancak bu iş bu kadarla kalmayarak yaşanan hadisede dahli olan kimseleri takip devam etmiş ve sorumlular farklı mahallerde ayrı gruplar hâlinde tespit edilerek ele geçirilmiştir⁶¹.

d. Valide Hamamı'nın Açılışı ve Diğer İnşa Faaliyetleri

1894 senesi Valide Hamamı'nın tamamının elden geçirilme işlerinin tamamlandığı ve bütünüyle kullanıma açıldığı senedir. *Mâlûmât*'ın⁶² 24 Mayıs 1894 tarihli sayısında Mekteb-i Sultânî Usûl-i Fârisî Muallimi Feyzî Efendi tarafından hamamın açılışı için üç beyitlik şiirin sonuna şöylece tarih düşülmüştür:

*Arz ider Feyzî kulu tarih-i tâmm-ı inşâsına
Yapdı dîlcü kaplıca Hân-ı Kerim-i Abdülhamid.*

Hamamın açılışından sonra ancak 1898 öncesine ait olduğu anlaşılan bir fotoğrafta, bugün Çınar Otel diye meşhur olan yapının yerinde iki katlı bir başka ahşap yapının yer aldığı görülmektedir. Fotoğrafta hamamın sarmaşıklerle kaplanmış olması, Galeri'nin (Çınar Otel) inşa edildiği tarihten (1898-1899) hemen önceye ait olduğunu göstermektedir. Bu yapı, hamam ile tam orantılı bir görüntü arz etmese de dereye paralel "T" başı oluşturmuş, "T"nin dik çizgisi ise aynı yapının bu defa dereye dik uzantısı (daha sonra inşa edilen "U" planlı Çınar Otel'in merkezi olarak kabul edilebilir) olarak yer almıştır⁶³. (R. 13)

59 BOA., *YEE.*, nr. 50/37

60 BOA., *DH.TMIK.M.*, nr. 7/43

61 Madam Branzeau'nun kaçırılışı ile ilgili tahkikatın tafsilatı için bkz. BOA., *YPRK.ASK.*, nr. 113/89

62 II. Abdülhamid döneminde yayımlanan haftalık ilmi ve edebi dergi. Bkz. Abdullah Uçman, "Malûmât", *DİA*, XXVII (2003), s. 542-543

63 Bugün bir köprüyle birbirine bağlanan iki ayrı yapıdan müteşekkil olan Valide Hamamı, o tarihte yalnızca Çınar Otel tarafındaki iki kubbeli -o gün için her ikisi de kiremit çatıyla örtülü olan- orijinal mekândan ibarettir ve girişi de Çınar Otel tarafındandır. Bununla birlikte bugün hamamın girişi, kiremit çatılı olup dereye paralel olarak hamamın karşısına inşa edilmiş olan bir yapıdır. Hamama geçiş, kiremit çatılı yapıyla birlikte derenin hemen üzerine inşa edilen bir köprü vasıtasıyla olmaktadır. Bu kiremit çatılı yapı Osmanlı devrine ait değildir. Çok daha ileri bir tarihte inşa edilmiştir. Bu ilave yapının 1950'li senelere değin bölgeye ait çekilmiş fotoğraflarda yer alması bunun en büyük delilidir.

13

13. Galerî'nin (Çınar Otel) inşasından önce Valide Hamamı'na bitişik "L" planlı yapı (1898). Yıldız Albümleri, İ.Ü. Nadir Eserler Kütüphanesi, nr. 90820/9

e. Despot Hamamı'nın yahut Kurşunlu Hamam'ın İhyası

Sultan II. Abdülhamid'in cülusunun yirmi beşinci yıldönümünde (1900) Yalova Kaplıcaları bir kere daha lutf-ı Şâhâneye mazhar olmuştur. O tarihlerde geçmişi asırlara dayanan ancak tamamen harap hâle gelmiş ve toprağa gömülmüş bulunan kadim Despot Hamamı, Ser-Tabîb-i Hazret-i Şehriyârî (Hekimbaşı) Mavroyani Paşa, Mekteb-i Tıbbiye-yi Şâhâne Muallimi Zeviros (Zoeros) Paşa, Kimyager Faik Paşa, Dr. Mösyö Mordtmann, Dr. Stekoulis, Fridman ve Emlâk-ı Hümâyûn Ser-Mühendisi Ârif Paşa ve saireden müteşekkil komisyonun isteği üzerine kazdırılmaya başlanmıştır. Toprağa gömülmüş hâlde bulunan hamamın kazı masrafları kaplıcaların kiracısı olan Mösyö Branzeau tarafından karşılanmış, ardından Hazine-i Hâssa tarafından kendisine gerekli ödemeler yapılmıştır⁶⁴.

Tüm masrafları Padişah tarafından karşılanan hamamın tamir ve ihyası 1898 senesinde başlamış ve iki sene müddetince devam etmiştir. (R. 14) Bu esnada kaplıcaların resimlerinin hazırlanması için Ressam Mihalaki Efendi, Jak Çiçekçiyan -yahut Çekiçyan- Efendi ve Mösyö Daranko görevlendirilmiştir⁶⁵. Hamamın ortaya çıkarılması ve restorasyonun başarıyla ta-

64 BOA, *ML.EEM.*, nr. 303/22; 303/65

65 BOA., *ML.EEM.*, nr. 334/84; 314/19; 303/65; 387/61

14

mamlanmasının ardından 1 Eylül 1900 senesinde tamir kitabesi yerleştirilmiş ve resmi törenle açılışı gerçekleştirilmiştir⁶⁶:

Zînet efzâ-yı makam-ı mu'allâ-yı hilâfet-i İslâmîye ve erike-pîrâ-yı saltanat-ı seniyye-yi Osmânîye, Sultan ibni Sultan el-Sultan ve'l-Gazi Abdülhamid Han-ı sâni hazretlerinin yirmi beşinci sene-i devriye-i cülûslarına müsâdif olan zaman-ı mes'adet-nişânda on beş asır evvel yapılmış olduğu hâlde külliye harap olmuş olan işbu hamam müceddeden ta'mir ve ihyâ kılınmıştır.

*Fi 6 Cemâziye'l-u'lâ Sene 1318 / Fi 19 Ağustos Sene 1316 [1 Eylül 1900]*⁶⁷
(R. 18, 19, 20)

Tarihler 1900 senesini gösterdiğinde kaplıcalarda yer alan her iki hamam da işler hâle geldiğinden, talebi karşılamak maksadıyla bu dönemde kaplıcalarda başka inşa faaliyetlerinde de bulunulmuştur. İlk olarak daha önce bahsi geçen Valide Hamamı'nın bitişiğinde, bugünkü adıyla Çınar Otel'in yerindeki iki katlı olduğu anlaşılan ahşap yapı yıkılarak yerine "U"

14. Yalova Kaplıcaları (1899). Edhem Eldem Koleksiyonu. Ayrıca bkz. Zeynep Çelik - Edhem Eldem, *Camera Ottomana: Osmanlı İmparatorluğu'nda Fotoğraf ve Modernite 1840-1914*, İstanbul 2015

66 Besim Ömer, *age.*, s. 17-18; Besim Ömer Paşa kaleme aldığı eserinde hamamın açılışının Eylül-i Rûmî'nin yirmi dokuzunda gerçekleştiğini söylemektedir (12 Ekim 1900).

67 Hamamın açılışında Hazine-i Hassa tarafından fotoğrafçılar görevlendirilmiş, açılışın fotoğrafları bu surette çekilmiştir. BOA., *ML.EEM.*, nr. 353/17

18

18. Kurşunlu Hamam ve Sıra Banyolar (1900). Yıldız Albümleri, İ.Ü. Nadir Eserler Kütüphanesi, nr. 90569/3

19. Kurşunlu Hamam Kitabesi.
Foto: Serhat Gökçaylar

19

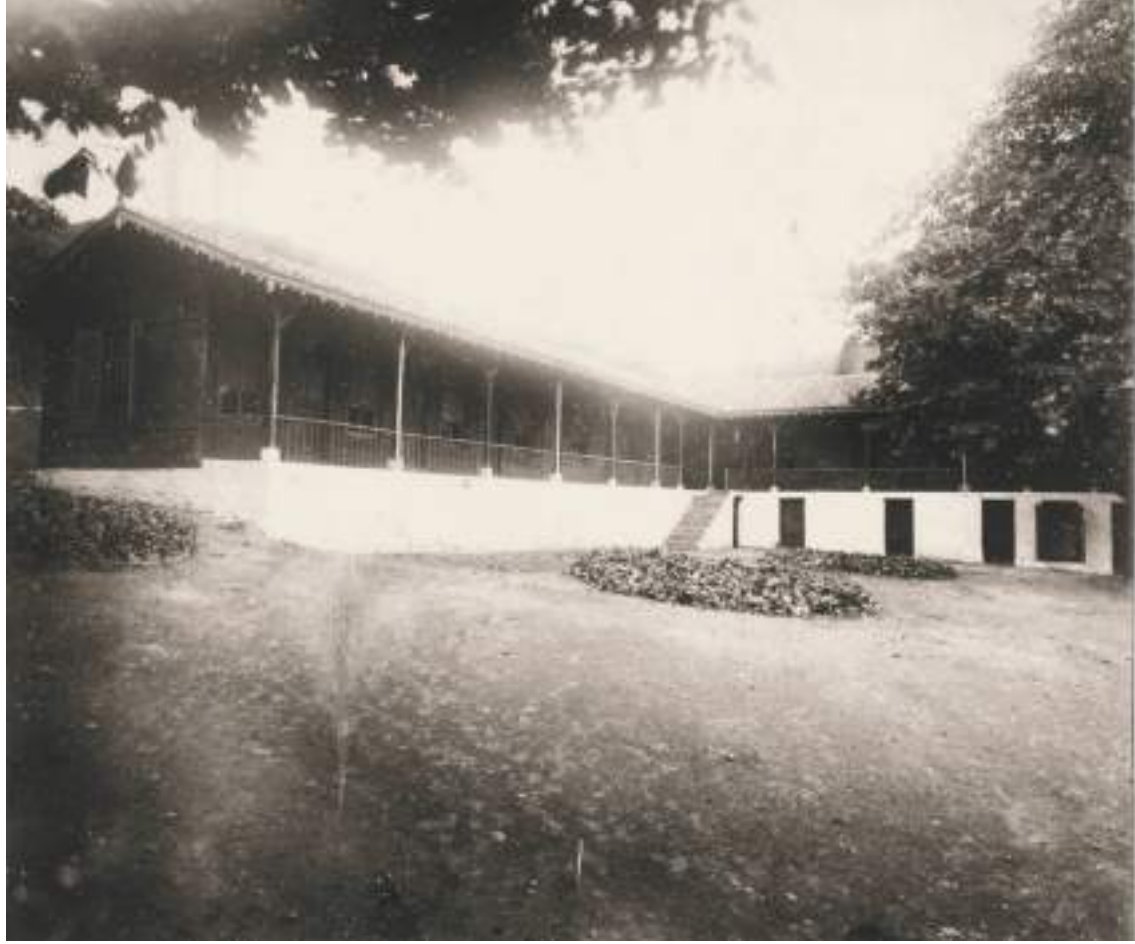
20

planlı olarak yeni bir yapı ilk defa inşa edilmiştir. “Galeri”⁶⁸ adı verilen, alt ve üst katında pek çok odadan ayrıca üst katında bir büyük salondan müteşekkil olan bu yapı, plan olarak bugünkü adıyla Çınar Otel’e uygun ise de ön ve arka cephesi itibariyle zamanla bir hayli değişikliğe uğradığı anlaşılmaktadır. İlk inşa edilen “U” planlı yapının alt katındaki odaların yalnızca merkezde ve sağ kanatta yer aldığı, sol kanatta herhangi bir oda yer almadığı gibi üst kata tek çıkış merdivenin de o tarihte bu taraftan olduğu görülmektedir. *Galeri*’nin ahşap olan üst katında birer ikişer karyola bulunmaktadır. sebeple *Galeri*’nin üst katı ile *Otel*’in gecelik ücreti aynıdır. Ancak kâgır olan alt katında ise karyola yerine tahta kerevet bulunmaktadır. Yani konforca daha aşağı seviyededir. Bu sebeple alt kat odalarının yemek dâhil ancak banyo hariç olmak üzere kişi başı ücreti 1907 senesinde günlük 30 guruştur. Yemek servisi de *Otel*’in yemeklerinden aşağıcadır⁶⁹.

20. Kuruşunlu Hamamı’nın Açılışı (1900). Yıldız Albümleri, İ.Ü. Nadir Eserler Kütüphanesi, nr. 90569/2

68 *Yalova Kaplıcaları. Establishment Termal de Coury-Les-Bains Yalova*, İstanbul 1907, s. 10

69 *Yalova Kaplıcaları. Establishment Termal de Coury-Les-Bains Yalova*, s. 10

21

21. Çınar Otel (1900). Yıldız Albümleri, İ.Ü. Nadir Eserler Kütüphanesi, nr. 90559/2 15.

22. Müceddeden inşa edilen sıra banyolar (1900) Yıldız Albümleri, İ.Ü. Nadir Eserler Kütüphanesi, nr. 90569/5

22

Daha önceki tarihte var olduğu anlaşılan ve on banyodan oluştuğu için Sıra Banyolar diye anılan yapı bu dönemde yeniden elden geçirilmiş ve aynıyla inşa edilmiştir. Bu tarihte Kurşunlu Hamam'ın Mide Suyu tarafında kâgir zemin üzerine tek katlı küçük bir köşk, bugün Termal Otel'in yerinde yine kâgir zemin üzerine iki katlı bir başka köşk bulunmaktadır. Ayrıca kaplıca arazisine küçük ölçekte birkaç köşk daha inşa edilmiştir. Bu tarihlere ait görsel malzemelerden ve Dr. Saib Giray'ın yazdığına göre bu ahşap köşklere en büyüğü bugünkü Termal Otel'in yerinde bulunan ve İstanbul zenginlerinden olup buraya hasta olarak gelip şifa bulan Azeriyan tarafından yaptırılmış, ardından da kaplıca idaresine bırakılmıştır (?). Köşkler yeterli konfora sahip olmaları sebebiyle daha çok paşalar ve İstanbul'un zenginleri tarafından kullanılmıştır. Burada konaklayan ailelerin bir kısmı yemeklerini tabldot olarak temin ederlerken bazıları da beraberlerinde getirdikleri hususi aşçılarıyla bu ihtiyaçlarını gidermişlerdir⁷⁰. (R. 21, 22)

70 Dr. Saib Giray, *Yalova Kaphcaları*, İstanbul 1951, s. 22-23

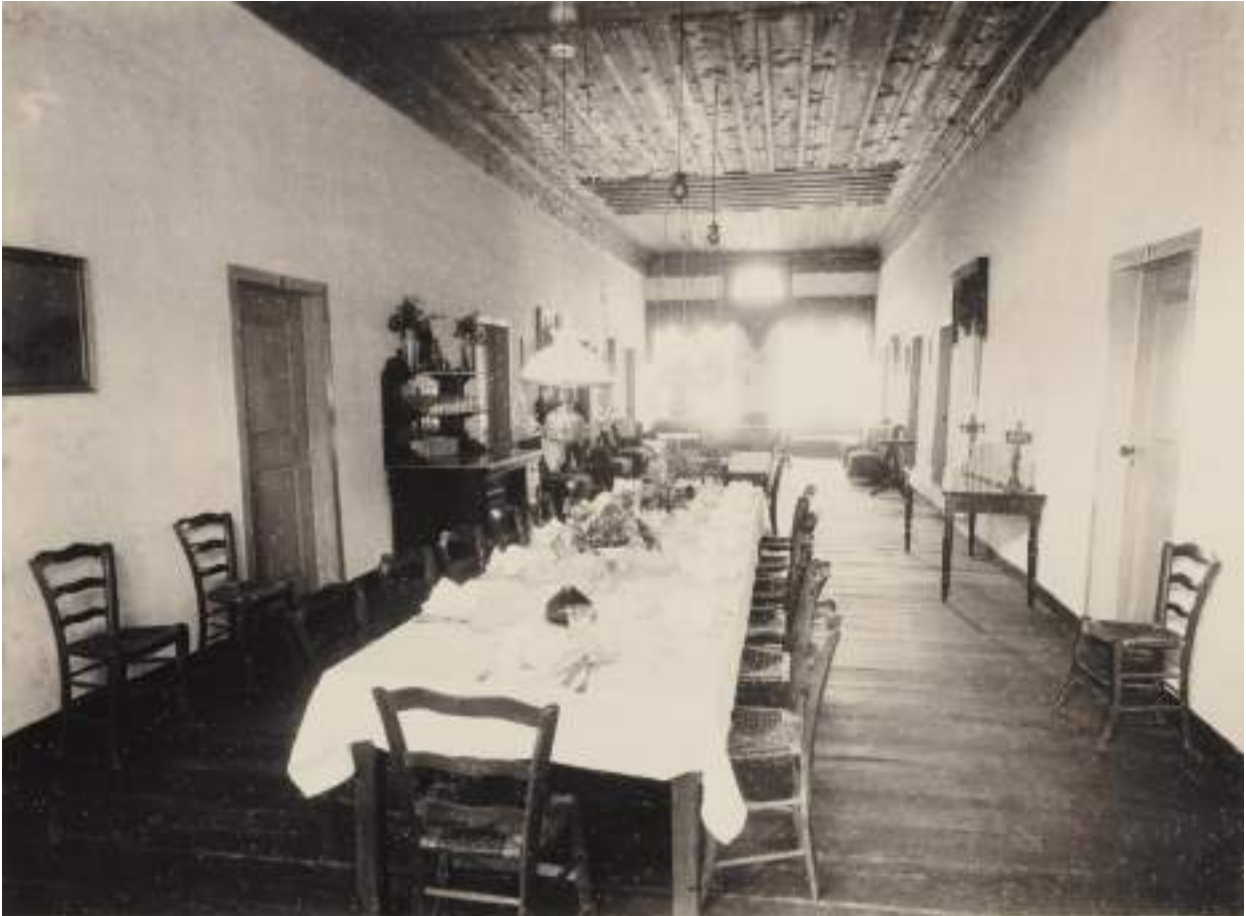

23. Yalova Kaplıcaları Oteli (Taş Otel). Foto: Serhat Gökçaylar

24. Yalova Kaplıcaları Oteli (Taş Otel) üst kat yemek salonu, (1900) Yıldız Albümleri, İ.Ü. Nadir Eserler Kütüphanesi, nr. 90559/5

23

24

Bahsi geçen köşkler bu tarihte hususi olarak kiralanabilecek ikametgâhlar olarak inşa edilmişler ise de kaplıcaların esas oteli, “Yalova Kaplıcaları Oteli” ve bazen de sadece *Otel* olarak anılan -bugün *Taş Otel* olarak bilinen yapı idi. Bugün hâlâ ayakta duran yapı on sekiz oda ve üst katındaki geniş sahanlığında yer alan bir yemek salonu ile hizmet vermekteydi. Yemek salonunun Kurşunlu Hamam’a bakan kısmında ise bir oturma alanı bulunmaktaydı. Her odası ikişer karyola ve sofa minderiyle mefruştu. Burada ikamet etmek isteyenlerin beraberlerinde yalnızca giyim eşyalarını getirmesi yeterli görmektedir. Yemekle birlikte ancak banyo hariç olmak üzere Yalova Kaplıcaları Oteli’nin günlük ücreti 1907 senesinde kişi başı 40 guruş idi⁷¹. (R. 23, 24)

f. Kaplıcalara Vapur İşletilmesi

Despot Hamamı yahut yeni adıyla Kurşunlu Hamam açıldığı sırada, kaplıcalara gitmek isteyenler için uzun zamandır İstanbul’dan düzenli seferler işletilmekteydi. İskeleye yanaşan vapurlardan inen ziyaretçiler, muntazam surette yapılmış olan şose yol⁷² üzerinden landon ve faytonlarla ilerlemekte, hamam yolu üzerindeki yirmi yedi metrelik ahşap köprüyü⁷³ geçtikten sonra en geç beş altı saat sonra hamamlara ulaşabilmekteydiler⁷⁴. Dr. Saib Bey’in söylediğine göre Yalova’ya giden hastalar ve ziyaretçiler, iskeleye çıktıkları zaman orada hazır bulunan faytonlara binerek önlerinde ve arkalarında süvari jandarmaları olduğu hâlde kaplıcalara gelirdiler. Bu faytonların ücretleri hususi fayton için bir gümüş mecdiye, dolmuşta ise adam başına beş kuruş idi⁷⁵.

1900 senesinde Despot Hamamı’nın da restorasyonu tamamlanınca, kaplıcalar daha fazla misafir kabul edebilecek bir hâle geldiğinden, mevcut seferlerin yetersiz kalacağı düşünülerek o seneden itibaren geçerli olmak üzere kaplıcalara gidecek vapurların sadece pazar günü değil her gün işletilmesine karar verilmiştir. Ancak vapurlar ilk senelerde düzenli olarak işleseler de, ilerleyen senelerde Yalova Kaplıcaları’na gelenleri memnun edecek şekilde işlemediği düşünüldüğünden İstanbul’a gönderilen arzlarla binaen Bahriye Nezâreti duruma el koymaya mecbur olmuştur. Bahriye Nâzırı, Sultan II. Abdülhamid’e durumu arz etmiş ve Mayıs 1907 senesinde Yalova Dağ Hamamları için Şirket-i Hayriye’den mükemmel bir vapurun tahsisi emr ü ferman buyurulduğu hâlde buna bir gerek olmadığı, vapurların muntazam surette

71 Yalova Kaplıcaları. *Establishment Termal de Coury-Les-Bains Yalova*, s. 10

72 Bahsi geçen şose yolun (Chaussée: Daha çok taş kırıkları üzerine döşendikten sonra silindir geçirilmek suretiyle yapılan trafiğe elverişli yol, bir nevi stabilize yol) yapımına, Madam Branzeau’nun kaçırılışının ardından yapımına karar verilmiş, bu işe nezaret etmesi için Erkân-ı Harp Yüzbaşısı Hasan Saadetin Bey’in tayini uygun görülmüştür. Bkz. BOA., *Y.MTV.*, nr. 148/85

73 Bahsi geçen köprü 1918 senesinde yıkılmaya yüz tuttuğundan İzmit mutasarrıfı tarafından yaptırılan keşif, Samanlı Köyü civarındaki köprü inşaatıyla birlikte 45.547 guruş 30 para tamir bütçesi çıkarılmış ve Dahiliye Nezâreti’ne arz edilmiştir. Bkz. BOA., *DH.UMVM.*, nr. 73/11, 155/83

74 Besim Ömer, *a.g.e.*, s. 47

75 Dr. Saib Giray, *a.g.e.*, s. 25

işlediği, nitekim asker ve sair sevkiyat ve nakliyat için vapurların hemen hepsinin kullanıldığı, eğer Yalova Kaplıcaları'na rağbetin bu yolla artacağı düşünülmekte ise o takdirde bu vapurun tahsis ücretinin Hazine-i Hâssa-i Şâhâne Nezâreti'nce karşılanmasının uygun olduğu bildirilmiştir⁷⁶.

Bununla beraber aralıklarla takip edilen belgelerden anlaşıldığına göre Yalova Kaplıcaları'na gidecek vapurlarla ilgili mesele uzun bir müddet için İzmit mutasarrıflığının istediği şekilde hâledilememiştir. Nitekim 1912 senesi başında İzmit mutasarrıflığından Dahiliye Nezâreti'ne gönderilen bir arzda, bir memleketin ticaretteki gelişimi ve servetinin artışı ve mamur hâle gelmesinde en büyük etkenin ulaşım yolları ve nakliye vasıtalarının çokluğu ve mükemmeliyeti olduğundan bahsedildikten sonra Yalova Kazası'nın ise bağlı bulunduğu sancak, İstanbul ile deniz yolundan başka nakliye vasıtası bulunmadığı için Yalova iskelesine muntazaman vapur uğratılmasının gerekliliği hususunun gerek hükümet tarafından defalarca vuku bulan resmi bildirimlerine ve gerekse civar ahali tarafından tekraren vâki olan şikâyetlere ve istirahatlılara rağmen müsait havalarda bile Seyr-ü Sefâin İdaresi'nce vapurların Yalova iskelesine uğratılmamakta olduğu, bu yüzden etraf köylerden ve Pazarköy Kazası'ndan gelen erkek, kadın ve çocuk birçok yolcunun günlerce ve bazen haftalarca vapuru beklemek üzere Yalova'da kalarak vakit ve nakit ziyanına uğramakta olduğundan yakınılmıştır⁷⁷.

İzmit mutasarrıfının bu arzı, ertesi seneye ait olan bir başka belgede yer alan bilgilere göre, aynı tarihlerde tam da mutasarrıflığın istediği şekilde karara bağlanmıştır. Hatta o sene İzmit'te kolera salgını başgösterdiğinde dahi vapurlar düzenli olarak çalışmaya devam etmiştir. Ne var ki Harbiye Nezâreti'ne gönderilen bu belgede hâl böyle iken şimdi İstanbul'daki mühim bazı hâller -Balkan Savaşları ve muhacirlerin iskânı meselesi- sebebiyle Yalova'ya vapur gelmemesinin anlaşılacağı, bu durumun tahmin edilenden öte bir şekilde sadece insanların günlük hayatını değil aynı zamanda bölgedeki yoğun ticaret hacmini de tamamen zarara uğrattığından bahsedilmektedir. Dolayısıyla mümkün olan en süratli şekilde İstanbul ile Yalova arasında yeniden muntazam surette vapur işlettilmesi İzmit mutasarrıflığı tarafından bildirilmiştir. Dahiliye Nezâreti de evrakı, talebi gerekli açıklamanın yapılması ve lâzım gelen kararın alınması için Harbiye Nezâreti'ne sevk etmiştir. Böylelikle gerekli karar nezâret eliyle verilerek vapurların şartlar dâhinde yeniden işletilmesi sağlanılmıştır⁷⁸.

76 BOA., Y.MTV., nr. 298/68

77 BOA., DH.İD., nr. 75-1/56

78 BOA., DH.İD., nr. 1975/5

g. Hazîne-i Hâssa'nın İdaresi: İaşe Meselesi, Kütüphanenin Oluşturulması ve İlanların Hazırlanması

Yalova Kaplıcaları'nın değerli işletmecisi Mösyö Branzeau'nun 1903 senesi içinde vefatının⁷⁹ ardından kaplıcalar, mukavele hilafına bir durum söz konusu olmadığından Madam Branzeau tarafından vefat ettiği 1907 senesine değin işletilmeye devam etmiştir⁸⁰. Bununla birlikte Meşrutiyet'in (1908) ardından gelen süreçte Yalova Kaplıcaları için uygun bir kiracı bulunamadığından, burası doğrudan Hazîne-i Hâssa-yı Şâhâne eliyle işletilmeye çalışılmıştır⁸¹.

Hazine-i Hâssa'nın burayı doğrudan işletmesi çok uzun sürmemiş ise de arşiv kayıtları kaplıcaların bu dönemde bilhassa iaşesi hakkında oldukça önemli bilgiler vermektedir. Bu belgelere göre kaplıcalar için gerekli olan francalalar Büyükada Ekmekçisi Vasiyadiden⁸²; kuzu ve koç etleriyle, süt ve peynirler Galata esnafından Vasilaki ile Kasap Karagöz'den⁸³; sebzeler Galata esnafından Kostiden⁸⁴; Cerbe Rakısı Galata esnafından Şarlioğlu Arstididen⁸⁵ alınmıştır. Bunların yanında Yalova'dan da bazı iaşe alışverişi yapılmıştır. Mesela, tuzsuz tereyağı Ortaburun Kazası'na bağlı Gürgenpınarında Yörük Karakulakoğlu Hacı Ümmet'ten⁸⁶; yine bir kısım koç ile kuzu etleri Bakkal Ahmed Ağa'dan⁸⁷ ve koyun sütü ise Akköy karyesinden İbrahim Edhem bin Ömer'den⁸⁸ ve diğer bazı erzaklar ise Tüccar Rasim Ağa'dan⁸⁹ satın alınmıştır.

Daha önce doğrudan tespit edilemese de kaplıcalardaki varlığı kuvvetle muhtemel olan kütüphane için bu tarihlerde çok sayıda kitap alındığı fark edilmektedir. Bu kitapların satın alımları Baltacı Çiftlik-i Hümâyûnu'nun hesabına borç kaydedilerek yapılmış ve ardından Baltacı Şubesi'ne Hazîne-i Hâssa tarafından ödenmiştir⁹⁰. Satın alınan her kitap ciltli olmadığından, ciltsiz olanların Mücellid Faik Efendi eliyle ciltlenmesi ve ödemenin yine Hazine'ce yapılması uygun görülmüştür⁹¹.

79 BOA., *HR.UHM.*, nr. 55/30

80 BOA., *ZB.*, nr. 604/69; 1906 tarihli birkaç belgeye göre hamamların kira gelirinin 33.750 kuruş olup ve İzmit'te bulunun çiftlik-i hümâyûn idaresinin başlıca gelirini oluşturmaktaydı. Öyle ki ödeme ile ilgili herhangi bir aksamanın yaşanması şube memurlarının ve müstahdemlerinin maaşlarının ödenmesine dahi mani olabiliyordu. Bkz. BOA., *ML.EEM.*, nr. 560/71; 590/71; 590/96; 562/37

81 BOA., *DH.MKT.*, nr. 2813/61

82 BOA., *ML.EEM.*, nr. 604/15; 624/69

83 BOA., *ML.EEM.*, nr. 604/18; 624/71

84 BOA., *ML.EEM.*, nr. 624/74

85 BOA., *ML.EEM.*, nr. 669/91; Rakının yanında kaplıcaların iaşesi için kırmızı ve beyaz şarap satın alındığı da görülmektedir. Bkz. BOA., *ML.EEM.*, nr. 674/46

86 BOA., *ML.EEM.*, nr. 613/14

87 BOA., *ML.EEM.*, nr. 679/45

88 BOA., *ML.EEM.*, nr. 695/22

89 BOA., *ML.EEM.*, nr. 604/20

90 BOA., *ML.EEM.*, nr. 566/85; 593/98

91 BOA., *ML.EEM.*, nr. 615/47

25. Stambol Gazetesi'nin ilan ve abonman ücretlerinin ödendiğine dair sened. BOA, MLEEM. nr. 615/46

26. Levant Herald Gazetesi'nin ilan ve abonman ücretlerinin ödendiğine dair sened. BOA, MLEEM. nr.564/57

27. Proodos Gazetesi'nin ilan ve abonman ücretlerinin ödendiğine dair sened. BOA, MLEEM., nr. 615/46

25

Hazîne-i Hâssa kaplıcalara gelen yol ile de mümkün olduğunca alâkadar olmuş, yolu iki defa ağaçlandırmıştır. İlk ağaçlandırmanın tutmaması üzerine yeni ağaçlar dikilmiş ancak bu defa işi sağlama almak adına iki kişinin bu işe tâyin edildiği gibi, sulamada kullanmaları için de bir su arabası satın alınmıştır⁹². Ziyaretçilerin artması ve hazinenin menfaatinin temini için ise iskele ve kaplıcalar arasındaki karakolhanede yeterli miktarda jandarma ika-

me ettirilmesi için İzmit mutasarrıflığına gerekli kararlar tebliğ edilmiştir⁹³. Bunun yanında bir an evvel kiracı bulmak isteğiyle *Stamboul, Levant Herald, Pozantion, Proodos, Tahidromos* ve *Aravelik* gazeteleriyle temas kurulmuştur. İlanlar Emlâk-i Hümayûn Mütercimi Aram Efendi marifetiyle verilmiş, altı ay boyunca kaplıcalar hakkında makaleler ve ilanlar yayınlamak ayrıca alt ay boyunca kaplıcalara gazete gönderilmesine dair bir sözleşme yapılmıştır⁹⁴. (R. 25, 26, 27) Fakat bunu da yeterli görmeyen Hazîne-i Hâssa Nezâreti Yalova Kaplıcaları hakkında bir risale yayınlamaya karar vermiş ve bu risalede kullanılması maksadıyla gerekli fotoğrafları çekmesi için Hamidiye Etfal Hastahanesi Fotoğraf Memuru Dr. Abdullah görevlendirilmiştir (1907)⁹⁵. Bu eser, aynı sene Hazîne-i Hâssa-i Şâhâne Emlâk-ı Hümayûn

26

27

92 BOA., MLEEM., nr. 729/68; 747/63

93 BOA., DH.MKT., nr. 2874/6, 2813/61

94 BOA., MLEEM., nr. 598/98; 615/46; 598/98

95 BOA., MLEEM., nr. 600/22

28

Müteffişi İrfan Bey'in sunuş yazısı ile *Yalova Kaplıcaları. Establishment Termal de Coury-Les-Bains Yalova* adıyla İstanbul'da neşredilmiştir.

Bu dönemde kaplıcalarda inşa edilen en önemli yapı bugün yanlış olarak Mabeyn Köşkü diye bilinen ve Atatürk devrinde Yaverân Köşkü diye meşhur olan yapıdır. Bu yapı Hazîne-i Hâssa'nın doğrudan idaresi zamanında inşa edilmiş olup, belgelerde Büyük Köşk yahut Yeni Köşk adıyla anılmaktadır. Köşk, Hazîne-i Hâssa'nın 1907 tarihli neşriyatına göre "Çatı arasından başka üst katında mükemmel döşenmiş dört oda ve bir salon ve bir balkon ve tam takım dört karyolası mevcuttur. Alt katta hizmetliler için ayrıca iki odası ve yine alt⁹⁶ katında bir kabine dâhilinde mükemmel mermerli bir banyo havuzu vardır. Günlük ücreti yemekle birlikte iki Osmanlı Lirası'dır"⁹⁷. (R. 28)

28. Yaveran Köşkü (Yeni/Büyük Köşk) Çatı ve üst katı.
Foto: Serhat Gökçaylar

96 Metinde yanlışlıkla "üst" yazılmıştır.

97 *Yalova Kaplıcaları. Establishment Termal de Coury-Les-Bains Yalova*, s. 11; Yeni Köşk'ün 12 Haziran 1324 (25 Haziran 1908) tarihli mefruşâtı için bkz. BOA., YMTV, nr. 311/144

h. Son Büyük Kiracılar

1910 senesi başında yapılan kaplıca ihalesi neticesinde, Yalova Kaplıcaları'nın ıslahı ve sahilde Avrupa usulünde deniz hamamları inşa ve tesis kılınması amacıyla binaen kaplıcalar ile tâbi oldukları arazinin Tunuslu Mahmudpaşazâde Reşid İyas Bey⁹⁸ ile Dr. Siotis adına Mimar-Mühendis Mösyö Konstantin Papa'ya kiralanması uygun görülmüştür⁹⁹. Hamamlar, Mösyö Konstantin ve Reşid Bey'in başkanlığında diğer hissedarlarla birlikte oluşturulan ortaklığa kırk sekiz sene müddetle kiralanmıştır. Ayrıca burada muhtelif eğlence ve sağlık tesisleri vücuda getirmek maksadıyla merkezi İstanbul Eski Reji Hanı olmak üzere kırk sekiz milyon altı yüz bin frank sermaye ile "Koru ve Yalova Hamamları Osmanlı Anonim Şirketi" kurulmuştur¹⁰⁰.

29

29. Yalova Kaplıcaları Otel (Taş Otel) ve Ahşap Yemek Salonu Binası (1910-11). Hususi Kütüphanemiz (A.Ç.B.)

30. Galerî (Çınar Otel) (1910-11). Hususi Kütüphanemiz (A.Ç.B.)

30

98 Bu isim, bugüne kadar kaleme alınan az sayıda çalışmada yanlış olarak Suriyeli Mahmudpaşazâde Reşid Ayaz Bey olarak geçmekte ise de İstanbul'da olarak kurulan Koru ve Yalova Hamamları Osmanlı Anonim Şirketi'nin nizamnamesi ile Ticaret ve Ziraat Nezareti'nin bu husustaki tezkiresinde resmi olarak Tunuslu Mahmudpaşazâde Reşid İyas Bey olarak geçmektedir. Bkz. BOA, A.DVN.MKL., nr. 53/21

99 BOA., BEO, nr. 277988, 277410; İML., nr. 86/20

100 BOA., HR.UHM., nr. 155/8; A.DVN.MKL., nr. 53/21

31

32

33

Bu dönemde de Yalova Kaplıcaları için pek çok ilan yayınlanmış ve bu ilanlar için çok sayıda fotoğraf çektilirip kartpostallar hazırlanmıştır. Gerek 1900 senesi öncesine ve gerekse 1910 senesine değin hazırlanmış yazılı ve görsel malzemelerde yer almayan “*Yalova Kaplıcaları Otel Yemek Salonu*” (Cumhuriyet devrinde Sinema Kafe adını almıştır.) bu tarihlerde inşa edilmiştir. Daha önceki tarihlerde Otel’in üst katındaki sahanlık yemek salonu işlevi görürken, bu tarihte Otel’in arkasına tamamen ahşap olarak ayrıca bir

31. Galerî'nin (Çınar Otel) arka cephesi (1900) Yıldız Albümleri, İ.Ü. Nadir Eserler Kütüphanesi, nr. 90559/3

32-33. Galerî'nin (Çınar Otel) arka cephesinin değışen mimarisi. Foto: Serhat Gökçaylar

mutfak ve yemek salonu inşa edilmiştir (1910-1911). Neşredilen kartpostalardaki kayıtlara göre “Yalova Kaplıcaları Otel” bu tarihte ikinci sınıf, “Galeri” (bugün Çınar Otel) ise birinci sınıf olarak misafirlere hizmet etmekteydi.

Galeri (Çınar Otel) de bu tarihte önemli mimari değişikliklere uğramıştır. İlk inşa edildiği tarihte üst kata geçiş yalnızca sağ taraftaki bir merdiven vasıtasıyla yapılırken, bu tarihte merdiven sayısı ikiye çıkarılarak, sağ tarafa aynıyla bir merdiven ilave edilmiştir. Otel’in yemek salonu binasının (Sinema Kafe) cephesi ve Galerî merkezînin mimarîsi daha sonraki tarihlerde de birtakım değişikliklere uğramıştır. Bugün “U” planlı Galerî’nin merkezinde yer alan veranda ve arka cephesindeki balkon ise 1954 senesinde çıkan yangından sonra tamamen kâgîr olarak inşa edilen yapıya ilave edilmiştir.¹⁰¹

Yalova Kaplıcaları bu ihale sürecinin ardından Hazîne-i Hâssa’nın istediği gibi bir gelişim göstermiş olacak ki çok geçmeden varlığını dünyaya ilan etmeyi başarmıştır. Yalova Kaplıcaları kaynak suyu, 1911 senesinde Roma’da düzenlenen *Uluslararası Endüstriyel Tarım Fuarı’nda* (*Esposizione Internazionale Agricola Industriale*) düzenlenen şifalı sular yarışmasında hem içilebilirliği ve hem de banyo edilebilirliği ve dahi yüksek miktarlarda içerdiği mineraller sayesinde “en şifalı su” seçilerek büyük ödül (Gran Premio) altın madalyayı almaya lâyık görülerek birincilik koltuğuna oturmuştur¹⁰². R. 21

Mösyö Konstantin’in ve Reşid Bey’in Yalova Kaplıcaları için gösterdikleri gayret İstanbul tarafından da takdir edilmekteydi. Bununla beraber adı geçen kiracılar Yalova Kaplıcaları’nın “en şifalı su” seçildiği sene, ortakların burada Avrupa’daki örnekleri takiben kumar oynatmak gayreti içine girince bu durum bir şekilde İstanbul’a arz edilmiştir. Dahiliye Nezâreti’nden Yalova Kaplıcaları Şirketi’ne yapılan tebligat gereğince bu durumun mukavele şartlarına uymadığı dile getirilerek bu hususa dikkat edilmesi gerektiği açık bir şekilde ifade edilmiştir¹⁰³. Bu uyarı kısa bir süre için işe yaramış gibi gözükse de kiracılar kaplıcalara daha fazla ziyaretçi çekebilmek amacıyla bir müddet sonra yeniden kumar oynatmaya başlamışlar, bu durum üzerine kaplıcalarda kumar oynatılması kesin olarak men edilmiş ve aksi bir durumun

101 Çınar Otel’in yangın ve restorasyon süreci hakkında doğru bir malumat almak üzere Kocaeli Kültür Varlıklarını Koruma Bölge Kurulu Müdürlüğü’ne 31.12.2019 tarihinde vermiş olduğum dilekçeye istinaden 3.01.2020 tarihinde gelen cevapta şöyle denilmektedir: T.C. Kültür ve Turizm Bakanlığı Planlama ve Yatırımlar Dairesi Başkanlığı’nın 22/06/1983 tarih ve 708-2967 sayılı yazısı ile, yıkılarak aynı yapı karakterinde çevre ve doğayı bozmayacak şekilde yeniden yapılmasına ilişkin T.C. Turizm Bankası A.Ş. tarafından hazırlandığı belirtilen mimari proje ve raporu Gayri Menkul Eski Eserler ve Anıtlar Yüksek Kurulu’na iletildiği 1983 tarihli raporda, 1954 yılında çıkan bir yangın sonrası Çınar Otel’in orta bloğunun yeniden inşa edilmiş olduğu; zamanın etkisiyle yapının halihazırda kullanılamaz ve mail-i inhidam durumunda olduğu belirtilmektedir. GEEAYK’nın 24/06/1983 tarih ve 15176 sayılı kararında “Yalova Çınar Otelî binasındaki ilavelerin binanın orjinal karakterinden farklı bir mimari ile yapıldığından mimari bütünlük ve karakterinin bozulmuş olduğuna, bu sebeple mimari bütünlüğü sağlayan teklif projenin plan ölçüleri orjinal yapıya göre bazı bölümlerde büyüme olmasına karşın kamu yapısı olması dolayısı ile uygulanmasında sakınca olmadığına karar verildi.” denilmektedir. Kocaeli KVKBK’nin 13/11/2013 tarih ve 1267 sayılı kararı ile, Çınar Otel’in avlusunda kalan alan için hazırlanan Çınar Kafe Çevre Düzenleme Projesi ve eklerinin uygun olduğuna, uygulamanın proje müellifi denetiminde gerçekleştirilmesine karar verilmiştir.

102 Bahsi geçen madalya bugün hâlen Termal Otel’in girişinde asılı durmakta ve gelen ziyaretçileri büyük bir gurur içinde karşılamaktadır.

103 BOA., DH.İD., nr. 68/15

cereyanı hâlinde mukavelenin fesh edileceği bildirilmiştir (1913)¹⁰⁴. Her sene şirket tarafından Maliye Hazinesi'ne ödenmesi gereken kira bedelleri, muhtemelen I. Cihan Harbi sebebiyle şirketin yabancı tebaa mensubu ortaklarını endişeye sevk etmiş bu durum diğer bazı problemlerle birleştiğinde şirket 1914 senesi sonbaharında gereken bedelleri ödeyemeyecek duruma gelmiştir. Ancak Kuru ve Yalova Hamamları Osmanlı Anonim Şirketi'nin iflasını gerek kiracıların ve gerekse hazinenin menfaatine görmeyen Nafia ve Ticaret Nezareti ile Maliye Hazinesi meseleye el koyarak, iflasın önüne geçmek adına ödenmesi gereken bedellerde kolaylık sağlanması adına gerekli yazışma ve görüşmeleri yapmış, akabinde lâzım gelen adımları atarak şirketin iflasının önüne geçmeyi başarmıştır¹⁰⁵.

“Yalova Kaplıcaları” yahut diğer adıyla “Yalova Dağ Hamamları” 1914-1918 seneleri arasında yaşanan I. Cihan Harbi ve hemen ardından cereyan eden Kurtuluş Savaşı (1919-1922) sürecinde de işletilmeye devam etmiş ise de içinde bulunulan hassas durumun bir zorunluluğu olarak daha önceki senelere nazaran gelişme gösteremeyerek âtıl bir hâle sürüklenmiştir. Bu âtıl hâl Cumhuriyet Devri'nde “Yalova Termal” adıyla kabuk değiştireceği ana dek devam etmiştir.

23

23. Termal Otel'in lobisindeki 1911'de Roma'da kazandığı “Suları En Şifalı Kaplıca” nişan ve madalya

104 BOA., *BEO.*, nr. 296154

105 BOA., *İMMS.*, nr. 191/33

BİBLİYOGRAFYA

A-) ARŞİV BELGELERİ

Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri (BOA):

Bâb-ı Âli Evrak Odası (BEO): 277988, 277410; 296154; 21251; 21268; 60009

Cevdet, Sıhhiye (C.SH.): 17/820

Dahiliye Nezâreti Atina Sefareti (DH.SFR.): 161/98; 391/86, 90

Dahiliye Nezâreti İdare Evrak (DH.İD.): 75-1/56; 1975/5; 68/15

Dahiliye Nezâreti İdare-i Umumiye Evrakı (DH.İUM.): 19/1

Dahiliye Nezâreti Mektubi Kalemî (DH.MKT.): 569/44, 844/90, 869/84; 1479/53; 2632/86; 2813/61; 2874/6, 2813/61

Dahiliye Nezâreti Tesri-i Muamelat ve Islahat Komisyonu (DH.TMIK.M.): 7/43

Dahiliye Nezâreti Umur-ı Mahalliye ve Vilayat Müdürlüğü Evrakı (DH.UMVM.): 73/11, 155/83

Hariciye Nezâreti Tahrirat (HR.TH.): 365/5

Hariciye Nezâreti Umur-ı Hukuk-ı Muhtalita Müdüriyet (HR.UHM.): 155/8; 55/30

Hazine-i Hassa Defterleri (HH.d.): 331150, 0928, 30941, 31051, 31059, 31145

Hazine-i Hassa İradeler (HH.İ.): 105/30

İrade Askerî (İ.AS.): 18/38

İrade Dosya Usulü (İ.DUİT.): 77

İrade Hususi (İ.HUS.): 30, 31, 13, 75, 86

İrade Maliye (İ.ML.): 86/20

İrade Meclis-i Mebusan (İ.MMS.): 191/33

İrade Taltifat (İ.TAL.): 68/22; 199/11

Maarif Nezareti Mektubi Kalemî (MF.MKT.): 864/64, 893/25

Maliye Nezareti Emlak-ı Emiriye Müdüriyeti (ML.EEM.): 615/47; 729/68; 747/63; 598/98; 615/46; 600/22; 566/85; 593/98; 604/20; 695/22; 679/45; 613/14; 674/46; 669/91; 624/74; 604/18; 624/71; 604/15; 624/69; 560/71; 590/71; 590/96; 562/37; 334/84; 314/19; 303/65; 387/61; 353/17; 490/46; 303/22; 303/65

Sadâret Divan-ı Hümâyün Kalemî Mukâvele Kısmı (A.DVN.MKL.): 53/21

Sadâret Mektubî Kalemî Umum Vilayet Yazışmaları (A.MKT.UM.): 83

Yıldız Askerî Maruzatı (Y.PRK.ASK.): 113/89; 99/18; 46

Yıldız Başkitâbet Dairesi Maruzatı (Y.PRK.BŞK.): 2/56

Yıldız Esas Evrakı (Y.EE.): 50/37

Yıldız Hazine-i Hassa (Y.PRK.HH.): 39/7

Yıldız Hususi Maruzatı (Y.A.HUS.): 294/39, 395/84, 397/85, 487/7, 512/106, 520/80

Yıldız Mabeyn Erkâmı ve Saray Görevlileri Maruzatı (Y.PRK.SGE.): 28

Yıldız Mütenevvi Maruzat (Y.MTV.): 311/144; 307/65; 175/49; 145; 148/85; 298/68

Zabtiye Nezareti Evrakı (ZB.): 604/69

Topkapı Sarayı Arşivi Evrak (TSMA. E.):

TSMA.E., nr. 3202/1; 3202/2; 3202/3; 3202/4; 5933

Gazeteler:

Takvim-i Vekayi, Rebiü'l-âhir Sene 1265

B-) KAYNAKLAR

Establishment Termal de Coury-Les-Bains Yalova, İstanbul 1908

BESİM ÖMER, *Yalova Kaplıcası*, İstanbul 1317¹

COLMAR VON DER GOLTZ, *Anatolische Ausflüge*, Berlin 1896

J. SIOTIS, *Coury-Les-Bains a Yalova (Les Thermes de Pythia)*, Constantinople 1906

EVLİYA ÇELEBİ, *Günümüz Türkçesiyle Evliya Çelebi Seyahatnamesi*, II/1, Haz. Yücel Dağlı, Seyit Ali Kahraman, İstanbul 2008

GELİBOLULU MUSTAFA ÂLÎ, *Künhü'l-Ahbâr* (IV. Rükûn-Tıpkıbasım), Ankara 2009.

II. Abdülhamid'in İlk Mabeyn Feriki Eğinli Said Paşa'nın Hatıratı I-II (1876-1880), Haz. Davut Erkan, İstanbul 2011

LUTFİ PAŞA, *Tevârihi-i Âli-i Osman*, Haz. Kayhan Atik, Ankara 2001

PIERRE de TCHIHATCHEF, *Asie Mineure: description physique, statistique et archeologique de cette contrée*, I, Paris 1866

RAPPORT DE LA COMMISSION, *Les Eaux Thermales De Yalova*, Constantinople 1892

ZİVER PAŞA, *Âsâr-ı Ziver Paşa*, Bursa 1313

C-) ARAŞTIRMA-İNCELEME

AKSOY, Hasan, "Ziver Paşa", *DİA*, XLIV (44), s. 474-475

ALKAN, Necmettin, "Goltz, Wilhelm Colmar von der", *DİA*, Ek-1 (2016), s. 478-480

GİRAY, Saib, *Yalova Kaplıcaları*, İstanbul 1951

GÜNEŞ, Ahmet, "İznik", *DİA*, XXIII (2001), s. 545-547

İPŞİRLİ, Mehmet, "Lutfi Paşa", *DİA*, XXVII (2003), s. 234-236

KARAKAYA, Enis, "Kaplıca", *DİA*, XXIV (2001), s. 351-353

ORTAYLI, İlber, "Hammer-Purgstall, Joseph Freiherr von", *DİA*, XV (1997), s. 491-494

ŞENTÜRK, M. Hüdayi, "Bezmiâlem Vâlide Sultan", *DİA*, VI (1992), s. 108-113

TERZİ, Arzu, *Bezmiâlem Valide Sultan*, İstanbul 2018.

TUNCEL, Metin, "Yalova", *DİA*, XLIII (2013), s. 306-308

UÇMAN, Abdullah, "Malûmât", *DİA*, XXVII (2003), s. 542-543

1 Bu eser, Kaan Doğan ile müştereken neşre hazırlanmaktadır.

**YALOVA
TERMAL**

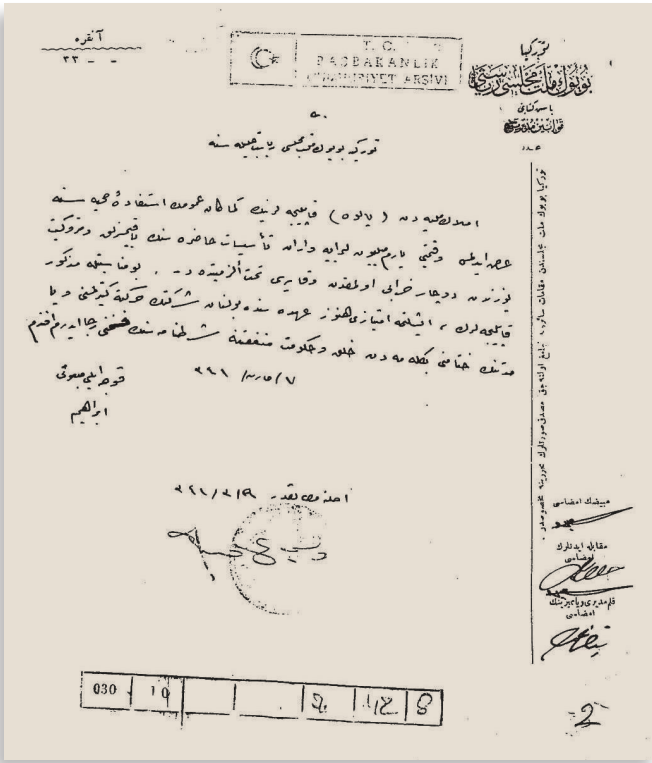
—

**CUMHURİYET
DEVİRİ**

40

Cumhuriyet Devrinde Bir Yeniden Doğuş Hikâyesi: “YALOVA DAĞ HAMAMLARI”NDAN “YALOVA TERMAL’E”

A. ÇAĞRI BAŞKURT

1. Kocaeli Milletvekili
İbrahim Bey tarafından
T.B.M.M.'ye sunulan önerge

1. Atatürk'ün Yalova Kaplıcaları'na Gelişi

Atatürk, Türkiye Cumhuriyeti'nin kuruluşunun ardından hiç dinlenmeksizin, başkent Ankara'daki ikametine ait olan tüm zamanını, memleket için gerekli olan ıslahât ve inkılâp hareketleri ile geçirmiştir. Bunun yanında daimî olarak çıktığı yurt gezilerinde halka bizzat hitap ederek modern bir memleket inşa etmenin zaruretini anlatmış, gittiği yerlerde mühim derecede tahkik ve tetkiklerde bulunmuştur. Bu gezileri arasında ayrı bir öneme sahip olan Yalova'ya ilk gelişi ise ancak 1929 senesinde olmuştur¹.

Henüz 1925 senesi başında Yalova kaplıcalarının tam mânâsıyla istifadeye sunulması için gerekli işlerin yapılması hakkında Kocaeli Milletvekili İbrahim Bey tarafından T.B.M.M.'ye sunulan bir önerge, kaplıcaların vaziyetinin, erken bir tarihte Ankara'da mevzubahis olduğunu göstermek-

1 Atatürk'ün Yalova'ya ilk defa 1927 senesinde geldiğine dair birkaç yerde bilgi verilmiş ise de (Bkz. Metin Tuncel, "Yalova", *DİA*, XLIII (2013), s. 307) bunların kaynaklarına ulaşmak mümkün olamamıştır. Dolayısıyla Yalova'ya gelişine her yerde esas kabul edilen ve belgelerle takip edilebilen 1929 senesinin, diğer tarihi destekleyecek kuvvetli bir kaynak ortaya çıkana değin doğru kabul etmenin en uygun yol olacağı kanaatindeyiz.

2

tedir². (R. 1) Yine Atatürk'ün Yalova'ya gelişinden dört ay kadar önce, Dahiliye Vekâleti'nin teklifi üzerine hazırlanan ve *Gazi Mustafa Kemal* imzasıyla çıkarılan bir kararnamede, askerî yasak bölgeler kanunu gereğince bazı şartlara tâbi olan Bursa, Tuzla, Yalova, Çeşme gibi içme ve banyo mahallerine sıhhat bulmak maksadıyla, senenin mayıs, haziran, temmuz, ağustos ve eylül aylarında gitmek zaruret ve ihtiyacında bulunan muhacirlerin, yabancıların sahip oldukları ikamet belgeleriyle serbest ve kolaylıkla gidebilmelerinin kabul edilmiş olması da Atatürk ve Yalova arasındaki dolaylı yoldan kurulan ilk resmi temaslar olarak kabul edilmelidir³.

2. Ertuğrul Yatı, Seyfeddin Soysalan.

Kaplıcalarla doğrudan kurulan ilk resmi temas ise Atatürk'ün Ertuğrul Yatı ile beraberinde İçişleri Bakanı Şükrü Kara, Özel Kalem Müdürü Tevfik Bey, Başyaver Rusuhi Bey, Kılıç Ali ve Zühtü Bey ile diğerlerinden müteşekkil kalabalık bir sağlık heyeti olduğu hâlde 19 Ağustos 1929 Pazartesi günü saat 16:00'da Yalova İskelesi'ne çıkmasıyla vuku bulmuştur. Büyük kalabalığın tezahüratları eşliğinde Yalova'ya çıkan Atatürk, yanındakilerle birlikte uzun senelerdir kaderine terk edilmiş olan kaplıca bölgesini ilk defa o gün ziyaret etmiştir⁴. (R. 2)

2 BCA, *Muamelat Genel Müdürlüğü*, nr. 7-42-8

3 BCA, *Kararlar Daire Başkanlığı*, nr. 3-29-3

4 *Cumhuriyet Gazetesi*, 20 Ağustos 1929; *Milliyet Gazetesi*, 20 Ağustos 1929, 21 Ağustos 1929; Atatürk'ün Yalova'da geçirdiği günlerde gazetelere yansıyan haberler için ayrıca bkz. Ahmet Akyol, *Atatürk'ün Kenti Yalova*, Yalova 2003, s. 48-176.

Atatürk'ün daima yanında bulunan Kılıç Ali ve Salih Bozok'un hatıratlarında yer almayan, başka kaynak ve belgelerde de tesadüf edilemeyen bir rivâyete göre 1929 senesi Yalova halkının sıtma ile büyük mücadele verdiği bir sene olmuştur. Bunun üzerine Yalova'nın ileri gelenleri problemi ortadan kaldırmak için bir araya gelerek durumu doğrudan Atatürk'e bildirmeye karar vermişlerdir. Atatürk'ün 14 Ağustos'ta Büyükkada'ya geleceğini öğrenen Yalova'nın ileri gelenleri, o gün motorlarla adaya çıkarak beklemeye koyulmuşlardır. Akşam üzeri Ertuğrul Yatı'ndan inerek adaya ayak basan Atatürk'ün dikkatini, belirgin giyim kuşamları ve selamlama esnasındaki coşkuları sebebiyle çekmeyi başarmışlardır. Atatürk bu grubun kimler olduğunu sordurduğunda, gelenlerin Yalovalı oldukları ve gelişlerinin önemli bir nedeni olduğu cevabını almıştır. Bunun üzerine meselenin ne olduğunu bizzat oradakilere sormuş ve duyduğu sözler üzerine ilk fırsatta oraya geleceğini kendilerine müjdelemiştir.

Bu rivâyetin dışında daha doğru kabul edilebilecek bir başka hikâye ise o sıralarda kaplıca bölgesinin işletilmesi ile meşgul olan Tevfik Çavuş'un anılarında hayat bulmuştur. Tevfik Bey'in anlattığına göre kaplıcalar işletmesi, önce, imtiyazını almış olan Reşit Ayaz Bey ve ortaklarının savaşın yarattığı yıkım sebebiyle zarara uğrayarak buradan çekilmesi, ardından da civarında ikamet edenlerce terkedilmesiyle yapayalnız kalmıştır. 1928/1929 senesinde Karamürsel Kaymakamı Kâmil Bey ve Mal Müdürü Âdil Bey'in ansızın buraya geldikleri gün, Tevfik Bey'in ve ortaklarının⁵ üç seneliğine 200 lira nakit ve 400 lira kira ile buranın işletmecisi olmalarına vesile olmuş, İzmit Maliye Müdürlüğü ile gerekli mukavele imza edilmiştir.

Tevfik Bey'in anlatımına göre Atatürk'ün buraya gelmesine esas vesile olan şey İstanbul'da bulunduğu yakın bir zamanda eline Yalova kaplıcaları ile ilgili bir ilan geçmiştir. Tevfik Bey, bu ilanı bizzat hazırlamıştı. İlanı gören Atatürk hemen yanında bulunan Dâhiliye Bakanı Şükrü (Kaya) Bey'e durumu sorup, hakkında bilgi aldıktan sonra yarın sabah Ertuğrul Yatı'nın hazırlanmasını emir buyurmuş, ancak her zamanki gibi nereye gidileceğini haber vermemiştir. Yatın hareketinden bir müddet sonra dümeni Yalova'ya kırdırması, o esnada telsizle gizlice Atatürk'ün Yalova'ya geldiği, Yalova Kaymakamı Zeki Bey'e haber verilmiştir. Böylece Yalova'da heyecanlı bekleyiş ve bitmez bir telaş başlamıştır.

Tevfik Bey, derhal boynuzu üç burma olan ve zamanın parasıyla 14 liraya karşılık gelen bir koç aldirarak kaplıcaya getirttiği gibi, Çınaraltı'nda birkaç koltuğu ve masayı Atatürk'ü karşılamak için hazırlamıştır. Ancak Atatürk, geldiğinde koçun kesilmesine müsaade etmeyerek onu azat ettiğini söylemiştir. Kaplıcalara girip etrafa dikkatlice göz gezdirdikten sonra hayranlığını dile getirip Çınaraltı'na geçmiştir. Burada ayakta durduğu esnada birden gözüne orada hazır bulunan Kimyâger Şükrü Paşa ilişmiştir. Hocasına

5 Dr. Saib Giray, *Yalova Kaplıcaları. Tarihçesi ve Şifalı Suları ile Tedavi*, İstanbul 1951, s. 26

derin derin baktıktan sonra, “*Ah hocam. Siz de mi buradasınız?*” diyerek hızlıca yanına giderek elini öpmüş, hocasına refakaten kendisi için ayrılan oturma mahalline getirmiştir⁶.

2. Kimyâger Şükrü Paşa ve Kaplıcalar

Kimyager Şükrü Paşa, I. Cihan Harbi'nin (1914-1918) ilanı ardından yabancı sermayedarlar Türkiye'den ayrılıp, şirketin ortakları da buraya gelmekten çekinince, kaplıcaların idaresi için başka bir çare aranmış ve buraya yetkili olarak tayin edilmişti. Bu tayinin üzerinden çok geçmeden kaplıcaların işletmesini hâlen elinde bulunduran şirket burayı Edirne Valisi Halil Bey'in oğlu ile yine yabancı tebaadan olup Beyoğlu zenginlerinden George isimli birisine üç seneliğine kiralamış, fakat bu kiralama da kaplıcaların geleceği için faydalı olmamıştı. İstiklal Harbi'nden sonra da şirketin sermayedarları Türkiye'ye dönmedikleri için buranın vaziyeti gün geçtikçe kötüleşmiş, savaş sebebiyle hiçbir şeyleri kalmamış olan civar köylerde yaşayanlar kaplıca bölgesindeki mülkleri yağma etmişlerdi. Böylece kaplıcalar tam bir harabe hâlini almıştı. Hâlâ şirketin sermayedarlarından bir ses seda çıkmayınca dört arkadaş, Gökçedere Köyü'nden Ahmet Bey, Üvezpınar Köyü'nden Tefik Bey, o sırada Yalova'da bir oteli bulunan Sadık Bey ile acente sahibi Refik Bey, harap olan kaplıcanın ruhsatını alarak yukarıda verilen kira bedeli mukabilinde ufak ve pek de muntazam olmayan bir otel yaparak yeniden işletmeye açmışlar, kaplıcalara yeniden hareket kazandırmak adına da bir saz heyeti, konsomatris ve dansçı kızlar getirterek burayı kendilerince bir eğlence yeri yapmaya çalışmışlardı.

Yeni ortaklar her ne kadar burası için belli bir gayret içindeyseler de çabaları esas amaca hizmet etmeye yeterli gelmiyordu. Bu durumu fark eden Nahiye Müdür Recai Bey, şirket idaresine, vakit kaybetmeksizin sıhhi noktada bir hâkim kişinin buraya resmi sıfatla dâhil olmasını ısrarla talep etmekteydi. Bu ısrarlar üzerine eskiden beri kaplıcalarla alâkadar olan Şükrü Paşa'ya müracaatla, kaplıcaların bütün sıhhi idare ve işletmesini kabul etmek üzere şirkete ortak olması ricasında bulunulmuştu. Bu teklifi memnuniyetle kabul eden Şükrü Paşa'nın ilk icraatı yağma edilen eşyaları köylülerden geri toplamak olmuştu. Şükrü Paşa, eşinin desteğiyle dikilen yorgan, çarşaf ve çamaşır gibi eşyalarla kaplıcalarda küçük, mütevazı fakat konforlu bir oteli meydana çıkarmıştı. Fakat bütün bunların yeterli gelmeyeceğini bilen Şükrü Paşa, halkın yeniden rağbetini temin maksadıyla maddi desteğe ihtiyaç duyduğundan pek çok teşebbüste bulunarak sermayedar arayışına girmiş ise de bir netice elde edememişti⁷.

6 Tefik Çavuş, Atatürk'ün Yalova Kaplıcalarında Geçirdiği Günler ve Madeni Suyun Faydaları (Tarihsiz), s. 8-9

7 Dr. Saib Giray, a.g.e., s. 27-28

3

3. Atatürk, Ankara Palas'ta manevi kızı Nebile ile dans ederken. *The Illustrated London News*, 23 February 1929

Dr. Saib Giray'ın kaydettiğine göre Atatürk, kaplıcalara geldiğinde Şükrü Paşa'dan buranın durumu, şifalı sularının raporları ve idare yöntemi hakkında detaylı bilgiler istemiştir. Şükrü Paşa hemen raporlara, belgelere ve delile dayanarak kaplıcaların bütün şifalı özelliklerini mümkün olan en detaylı hâliyle kendisine anlatmıştır. Geç vakte kadar burada istirahat ettikten sonra ertesi gün yeniden gelmek üzere yatlarına dönmüşlerdir.

Atatürk 20 Ağustos'ta yeniden geldiğinde, ortaklar arasındaki sözleşmeyle, hükümet ile imza edilmiş olan kira sözleşmesini incelerken ortaklar arasındaki sözleşmenin beşinci maddesinde yazılı olan '*Şükrü Paşa kaplıcaya sermayedâr bulup kaplıcaları ilerletmeğe ve gerekli tesisatı yapmağa yetkilidir.*' kaydını dikkatini çekmiştir. Bunun üzerine Şükrü Paşa'dan böyle bir teşebbüste bulunup bulunmadığı, sermayedâr aranıp aranmadığı, bulunduyorsa ne gibi düşünce ve planın mevcut olduğunu açıklamasını istemiştir. Şükrü Paşa bu soruya büyük bir hazır cevaplılıkla "Evet, çok büyük bir sermayedâr buldum.

Yakın zamanda gördüğünüz şu ormanlar bir cennete dönecek. Yüce vatanımız Avrupa'da eşi olmayan bir su şehrine kavuşacak." diyerek karşılık vermiştir. Bu cevap üzerine merakı artan Atatürk, "Öyle ise sermayedar kimdir ve imar planı nedir?" diye yeni bir soru yönelttiğinde ise Şükrü Paşa arzu ettiği cevabı vermeye muvaffak olmuştur, "Bulduğum sermayedâr sizden başka kim olabilir... Sizin bir tek kelimeniz burayı nura boğmaya, buraları cennete çevirmeye yeterlidir..."⁸.

Hocası Şükrü Paşa'dan aldığı cevap karşısında son derece memnun olan Atatürk, o takdirde kaplıcaların şimdiki işletmecisinin kim olduğunu sormuş ve o esnada Şükrü Paşa'nın işareti üzerine Tefvik Bey ile tanışmıştır. Hocasıyla devam ettirdiği Çınaraltı sohbetinin ardından otelde bulunan dans alanında icra edilen müzik eşliğinde, beraberinde gelen bir hanımla dans et-

8 Dr. Saib Giray, *a.g.e.*, s. 29.

miştir. Atatürk daha sonra Kurşunlu Hamam'da banyo yaparak bir müddet burada istirahat etmiş ve yeniden gelmek üzere kaplıcalardan ayrıl, Baltacı Çiftliği'ne geçmiştir. Saat 20:00'ye kadar burada kalan Atatürk, muhacirlerle görüşmüş, onların isteklerini dinlemiş, hâllerini müşahede etmiştir⁹. (R. 3)

3. Seyrisefâin İdaresi Genel Müdürü Sadullah Bey'in Kaplıcalardaki Faaliyetleri

Yalova'dan ayrılmadan önce Seyrisefâin İdaresi Genel Müdürü Sadullah Bey ile kaplıcaların kıymeti hakkında bir konuşma yapan Atatürk, buranın işletilmesinin Tevfik Bey ve ortaklarından, onları memnun edecek bir usul çerçevesinde devralınmasını emir buyurmuşlardır. İzmit Valisi Fatih Bey, Karamürsel Kaymakamı Kâmil Bey ve Yalova Belediye Reisi Yakup Bey'in yürüttükleri fesih çalışmaları neticesinde kaplıcaların idaresi 6.000 lira karşılığında devralınmıştır. Hemen ardından ise kaplıcaların ihyasına nezâret etme görevi Sadullah Bey'e tevdi edilmiştir¹⁰.

Atatürk, 28 Ağustos'a kadar kaplıcalara birkaç kere gelmiş ise de bunların hiçbirisinde burada ikamet etmemiştir. Bu sırada Sadullah Bey, emrindeki yüzlerce kişiyle kaplıcalara gelerek beraberlerindeki kamyonlarda bulunan eşyalarla sair kullanılabilecek binaları ve Yaverân Köşkü'nü tefriş etmişlerdir. Emrindeki usta ve işçilerle¹¹ Yalova kaplıcalarının imar ve ihyası ile meşgul olan Sadullah Bey, nezâret ettiği hummalı çalışmaların başlamasından bir hafta sonra *Milliyet Gazetesi*'ne verdiği bir demeçte olan bitenler hakkında şunları haber vermiştir:

“Yalova'da bulunan kaplıca, otel ve buna benzer binalar hazinenindir. Harcamalar maliyeye aittir. İnşaata Seyrisefâin memur edilmiştir. Bizzat Gazi Hazretleri inşaata nezaret buyurmaktadırlar. Yüzlerce amele hiç durmadan, hummalı bir faaliyette çalışmakta, Seyrisefâin'in birçok gemileri lâzım olan malzemeyi taşımaktadırlar¹². Hummalı faaliyetten maksat, inşaatı, banyo mevsimi geçmeden bitirmek ve halkı Avrupa kaplıcalarına gitmekten vazgeçirmektir. Eskiden otel olan ve geçen zaman içinde harabeye yüz tutan altmış odalı büyük bir bina vardır. Burasını çok mükemmel bir hâle getiriyoruz. Kaplıcaları, dünyanın en mükemmel kaplıcaları mükemmeliyetinde yapmak için ehemmiyet veriyoruz. İnşaata sarf edilmek üzere hükümet tarafından bir milyon lira tahsis edilmiştir.”¹³

9 *Cumhuriyet Gazetesi*, 20 Ağustos 1929; *Milliyet Gazetesi*, 20 Ağustos 1929, 21 Ağustos 1929

10 Tevfik Çavuş, *a.g.e.*, s. 8-10; Dr. Saib Giray, *a.g.e.*, s. 29; *Cumhuriyet Gazetesi*, 21 Ağustos 1929; *İkdam Gazetesi*, 21 Ağustos 1929

11 Bunların yetmiş kadarı Seyrisefâin İdaresi'nde imar işlerinde kullanılan usta ve işçilerdir.

12 Kocaeli Vapuru bunlardan birisidir.

13 *Milliyet Gazetesi*, 28 Ağustos 1929

Anlaşılan o ki Sadullah Bey'in nezâretinde gece-gündüz devam eden çalışmalar, henüz eylül ayı gelmeden, ağustos ayının ortasında kaplıcaları ziyaret edenlerin gördükleri tek şey olan Pompei harabelerinin izlerini silmeye yetmiştir. Bu harabe görüntüsünün en önemli sebebi zamanın tahripkâr oluşu ise de Atatürk'ün dört yüz kadar Türk sanatkârını buraya getirtmiş olması, doğal ve zengin güzellikler içerisinde ruhları tırmalayan bir görüntü yaratan kaplıcaların etrafının kısa sürede çalı ve ısırğanlarla kapanmış bahçelerinin temizlenmesini sağlaması bu tahripkârlığı bir anda silip atmıştır. Yapılan çalışmalar bir hafta içerisinde kaplıcalarda yeni tarhlar ve parmaklıklar arasında çiçekler ve palmiyelerle donatılmış bahçeleri, köşkleri, gazino ve lokantayı meydana çıkarmışlardır. Kuvvetli bir motorla elektrik, telsiz tertibatı ve tenvirâtı yapılmıştır. Demir borularla sıcak ve soğuk su membalardan toplanarak ihtiyaten demir tanklar içine alınmıştır. Bu süre zarfında Kurşunlu Hamam'ın çini döşemeleri, kurşun ve sıvaları elden geçirilmiş, her iki hamamın da mermer döşemeleri yenilenmiştir. Soğuk suyun kaplıcalarda kullanımı da hâliyle oldukça gerekli olduğundan, banyolara yarım saat mesafede bulunan Yarımca Suyu, yeni yapılan iki bent ve borular ile vücuda getirilen havuzlardan tulumba kuvvetiyle kaplıcalara getirtilmiş, her eve hatta her odaya verilmesi mümkün olmuştur. Ağustos ayı sonunda kaplıcalara elektrik tesisatı için 220 voltluk dinamo yerleştirildiği iki motor sayesinde 31 Ağustos gecesinden itibaren binalar elektriğe kavuşmuştur. Geçici olarak tesis edilen telsiz istasyonu ile de İstanbul-Yalova arasında irtibat kurulmuştur¹⁴.

4. Yaverân Köşkü (Büyük / Yeni Köşk)

Kaplıcalardaki faaliyetleri sıklıkla Yalova'ya gelerek bizzat denetleyen Atatürk, ikameti için istediği gibi bir başka köşk inşa edilene kadar, Cumhuriyet devrinde Atatürk'ün yaverlerinin ikametine tahsis edilmesi sebebiyle Yaverân Köşkü diye meşhur olan yapıda kalmıştır. Bu köşk 1907 senesinde Hazine-i Hâssa'nın doğrudan işlettiği zamanda inşa edilmiştir. Büyük/Yeni Köşkü'nün Mabeyn Dairesi ile herhangi bir alakası olmadığı gibi burada bir hanedan mensubu için doğrudan inşa edilmiş tek yapının Valide Sultan Köşkü olduğu (1849) belgelerle sabittir¹⁵. Dolayısıyla bu yapının Mabeyn Dairesi olarak adlandırılması ciddi bir tarihî hatadır.

Genel kabule göre Atatürk, kaplıcaya geldikten sonra bir müddet için Büyük / Yeni Köşkü'ü kullanmış fakat bu köşkü yeterli görmeyerek bir başka ikametgâh inşa edilmesini emretmiştir. Bunun üzerine kaplıcalarda altı odalı mütevazı bir başka yapı inşa edilmiştir (?). Atatürk'ün kaplıcalarda inşa ettirdiği rivâyet edilen bu ilk köşke dair resmi evrakta ve saha üzerinde hiçbir

14 Cumhuriyet Gazetesi, 29 Ağustos 1929; 31 Ağustos 1929; 1 Eylül 1929

15 Tafsilat için bkz. A. Çağrı Başkurt, "Osmanlı İmparatorluğu Devrinde Yalova Dağ Hamamları" s. 95

4

4. Yaverân Köşkü (Büyük/Yeni Köşk. 1940 öncesi). Hususî Kütüphanemiz (A.Ç.B.)
5. Yaverân Köşkü'nün (Büyük/Yeni Köşk) alt katındaki banyo.
Foto: Serhat Gökçaylar

delile tesadüf edilmemiştir. Nitekim bu rivâyetin de hakikatle bir ilgisi yoktur.

1 Eylül 1929 tarihinde *Milliyet Gazetesi*'nde çıkan habere göre banyoların civarında Gazi Hazretleri için altı odalı zarif bir köşkün devam eden inşa faaliyetleri tamamlanmıştır. Köşkün ufak tefek bazı noksanları var ise de onlar da pek yakın bir zamanda ikmal edilecektir. Gazetede verilen habere göre bahsi geçen köşk, Atatürk'ün Yalova'ya ayak bastığı tarihten sadece on iki gün sonra inşa edilmiş, aynı gazetenin 12 Eylül'de neşredilen bir başka haberinde ise köşkünün tüm işlerinin bittiği ve aynı gün Atatürk'ün buraya yerleştiği haber verilmiştir. Böylece köşkün inşası ve tefrişi toplamda 23 günde tamam olmuştur. *Cumhuriyet Gazetesi*'nin 14 Eylül'deki neşriyatına göre köşk, Gazi Hazretleri tarafından Yunus Nadi Bey'e¹⁶ bizzat gezdirilmiş, yazıda köşkün mütevazı bir yapı olduğu hususundan hem Atatürk'ün sözleri ve hem de Yunus Nadi Bey'in intibalarıyla bahsedilmiştir. (R. 4)

Gazetelerde Atatürk'ün geçici ikameti için iki hafta içinde elden geçirilip, tefriş edilerek aynıyla var edilen bu köşk, daha önce de bahsi geçen Büyük/Yeni Köşk'tür. Gazetelerde kullanılan tamirat ve tadilat fotoğraflarının açık bir şekilde bu köşke ait olduğu görülmektedir. Bu faaliyetler esnasında

5

16 Yunus Nadi Abaloğlu (1879-1945), *Cumhuriyet Gazetesi*'nin kurucusu.

bugün de ayakta olan köşkün iç ve dış cephesinde eski üslup aynıyla muhafaza edilmiştir. *Cumhuriyet Gazetesi*'nin 1 Eylül'deki neşriyatında köşk hakkında verilen bilgilerde “bir banyo dairesi vardır ve çinilerle müzeyyendir” ifadesinin de bulunması Atatürk için müceddeden inşa edilen köşkün, burası olduğuna bir başka delildir. Köşk'ün tetkik ettiğimiz alt katında, geniş bir banyo dairesi ve bu dairenin tam ortasında da dikdörtgen bir havuz bulunmaktadır. Dairenin zemini, havuzu ve duvarları beyaz çinilerle (fayans) kaplanmıştır. Bu hâliyle de Atatürk'ün Dolmabahçe Sarayı'ndaki ve Florya Köşkü'ndeki banyoları¹⁷ ile büyük benzerlik göstermektedir. (R. 5)

5. Atatürk'ün Yaverân Köşkü'ne Yerleşmesi ve Yeni Gelişmeler

Tarihler 11 Eylül 1929'u gösterdiğinde müceddeden inşası tamamlanan köşkün tefrişi de bittiğinden, Atatürk 12 Eylül'de kaplıcalara gelerek buraya yerleşmiş, hemen ardından ise köşkün yakınında, Başbakan İsmet Paşa ve T.B.M.M. Başkanı Kâzım Paşa için de birer küçük köşkün inşasına başlanılmıştır¹⁸. Büyük bir tamirattan geçen âdetâ salonların ve odaların genişletilmesi, göz alıcı banyoların ilavesiyle yeniden inşa edilen Büyük Otel'in mühim bir kısmı da bu sırada tamamlanmıştır¹⁹. Birkaç gün sonra ise kaplıca ile Yalova arasındaki telgraf ve telefon irtibatının tesisi artık tamamlandığından, İstanbul'dan kaplıcaya gelen bir ekip posta-telgraf şubesinin açılışını gerçekleştirmişlerdir. Yine aynı gün, her gün işlemek kaydıyla Galata Köprüsü'nden saat 8.30'da kalkacak bir vapurun, Kadıköy dahil bütün adalara uğrayarak 11.20'de Yalova'ya gelmesi ve 17.35'te Yalova'dan yine aynı iskelelere uğrayarak köprüye dönmesi uygun görülmüştür²⁰.

Yalova'da olup bitenler hemen her gün gazetelerin aralıksız takibi neticesinde tüm memlekete haber verilmekteydi. Bununla birlikte gazeteler sadece Yalova'da yükselen su şehrinde olup bitenleri haber vermemektedirler. Aynı zamanda daha başka nelerin yapılabileceğine dair de bazı fikirlerle yol gösterici bir neşriyat yapmaktaydılar. Mesela *Cumhuriyet Gazetesi*'nin 16 Eylül tarihli neşriyatında şu satırlara yer verildiği dikkatleri çekmektedir:

17 Dolmabahçe Sarayı'ndaki bu banyo esasında Halife Abdülmecid Efendi zamanında yaptırılmıştır (1923). Bu banyo dairesi, Atatürk'ün Dolmabahçe Sarayı'nı kullandığı zamanda Bauhaus Stilinde yenilenmiştir. Bu stil Florya Atatürk Köşkü'nün banyosunda da uygulanmıştır

18 Arşiv belgelerinde bu köşkerin inşalarına dair bir masraf kaydına ve Yaveran Köşkü'nün civarında da bu yapıların izlerine tesadüf edilememiştir.

19 *Milliyet Gazetesi*, 12 Eylül 1929

20 *Milliyet Gazetesi*, 14 Eylül 1929

“Yalova, İstanbul gibi haddi zâtında çok mükemmel ve büyük bir merkezden ancak 18-20 mil mesafededir. Bu mesafe bizim Seyrisefâin’in alelâde vapurları ile iki saatte kat edilebilecek bir mesafededir. İstenirse bu mesafe daha ziyâde kısaltılabilir de... Haydarpaşa banliyö demiryolu çifte hat olarak Yalova karşılıklarına kadar uzatılmak ve mevsiminde buraya sabah akşam iki üç express seferi temin olunmak suretiyle Tuzla'nın İzmit Körfezi'ne kıvrılan burunlarından birinin ucuna trenlerle gidildikten sonra herhangi bir vapurla oradan karşıya atlayıvermek artık nihayet yarım saatlik bir iş olur...

...Bu su mevkiinin fıtrattan olan güzelliğini insan el ve himmetinin bezeyeceği tesisat ile takviye etmek ve yükseltmek şartıyla yapılacak işler şunlardır:

Sahili su menbalarına bağlayan 12 kilometrelik yolu, geniş hani âmiyâne tâbiri ile yumurtayı salıversen yuvarlanıp gidecek kadar pürüzsüz düz asfalt bir şose hâline getirmek. Bu şose biri gidenlere, diğeri gelenlere mahsus ve ortası yayalara ait ağaçlıklı bir kısım ile ayrılmış tam asri bir yol hâlinde dahi yapılabilir ve her iki tarafa dikilecek ağaçlar az zamanda orasını insana sanki ucu ebediyete çıkarmış hissini verecek bir hyaban hâline koyabilir...

Ormanların içine gezilecek ve yalnız yayalara mahsus olacak kumlu güzel yollar. Bu yollar herkesi her istikamette gezdirecek kadar âdeta örümcek ağı gibi çok olacaktır. Güzergâhta gezenlerin oturup bir süt, bir kahve alabilecekleri küçük gazinolar bulunur.

İşte belli başlı tesisat budur. Bunun hâricinde Yalova İskeleyi'nden kaplıca mevkiine kadar çıkacak bir tramvay hattı biraz zaman işidir. Hatta Yalova sularının bir kısım fazlasını demir borularla sahile kadar indirerek orada dahi hamamı tesisatı vücuda getirmek kezâlik âtiye ait işlerdendir.”

1929 senesi eylül ayı sonunda İktisat Vekâleti, daha önce gazetelerde haber verildiği üzere kaplıcaların ihyâsı için kurulması arzu edilen şirketin ihale şartlarını ilan etmişti:

“1- Kaynak sularının fenne ve sıhhate uygun olarak toplamak ve dağıtmak için suyun bilimsel özelliklerini bir jeolog tarafından tetkik, radyo aktivite dâhil olmak üzere kimyevî ve şifâî tüm vâsıflarını tespit ettirmek.

2- Kaplıca bölgesinde banyoları, eğlence yerlerini, park ve gazinosu bulunan otelleri inşa etmek veyahut mevcut müesseselerden ihtiyaca karşılık olacak kadarını tamir etmek ve banyoları ihtisas sahibi bir doktorun nezâreti altında bulundurmak.

3- Kuru ve dağ hamamı yolunu yapmak veyahut Yalova iskele yolunu tamir etmek.

4- Kaplıcanın imarı için 150.000 lira sermaye ile bir Türk şirketi teşkil etmek ve bu taahhüdün ifâsını temin için millî bankalardan birinin 5.000 liralık teminat mektubu verilmesi şartlarıyla ihale edileceğinden, taliplerin teminat mektuplarıyla beraber 30 Eylül 1929 tarihine tesadüf eden pazartesi günü saat 15:00'e kadar İktisat Vekâleti Maadin Umum Müdürlüğü'ne müracaat edeceklerdir.”

6. Büyük Otel (1940 öncesi),
Hususi Kütüphanemiz
(A.Ç.B.)

7. Büyük Otel. Foto: Serhat
Gökçaylar

6

7

İhale şartlarının açıklanmasının ardından, bahsi geçen şartlara benzer bir açıklama da Sadullah Bey tarafından yapılmıştır. Sadullah Bey'in söylediğine göre 1930 senesi yazına kadar kaplıcalar sahasından başka, Yalova sahilinde de plajlar tanzim ve lâzım gelen binalar inşa edilerek, mevsimi geldiği vakit halkın kullanımına sunulması yapılan çalışmalarda esas tutulmaktadır. Bunun için daha büyük bir proje hazırlanmaktadır. Ancak tatbiki- ne gelecek sene (1930) başlanacaktır. Bu istifadenin İstanbul'un en güzel ve

en ucuz gezi mahalli olarak varlık göstermesine gayret edilmektedir ki²¹, Seyrîsefâin İdaresi bu faaliyetler için ekim ayına kadar 60.000 lira sarf etmiştir²².

Ekim sonunda kaplıca suyunun menbaı olan yere zarif bir parkiçin gerekli hazırlıklar yapılmıştır. Park mahallinin zemininin aynı seviyeye getirilmesi işi tamamlanmış, beton duvarların ve çardakların inşasına; Büyük Otel'in tamiri ve boyası da tamamlandığından, tefrişine ve tefrişe geçildiği sebepten otelin yanında inşası planlanan on bir banyonun duvarlarının yük-

21 Milliyet Gazetesi, 2 Teşrinievvel 1929

22 Cumhuriyet Gazetesi, 5 Teşrinievvel 1929

seltimesine başlanmıştır²³. Ay sonunda ise Seyrisefâin İdaresi'nce Yalova seferlerine tahsis edilmek üzere yeni ve daha süratli bir vapur alınmasına karar verilmiştir. İhtiyaca uygun satılık bir vapur bulunduğu takdirde alınması, aksi hâlde yeni bir vapur inşa edilmesi uygun görülmüş, vapurun adının ise "Yalova" olmasında hemfikir olunmuştur²⁴. Büyük Otel'in tamamlanmasının hemen ardından kasım ayının ilk günlerinde Büyük Gazino'nun tamirâtı ve tesisâtı tamamlanmış, kaplıcaya bakan cephesine iki büyük ve olağanüstü güzel teras inşa edilmiştir²⁵. (R. 6, 7, 8, 9)

8

9

8, 9. Büyük Gazino ve Taraçası.
Foto: Serhat Gökçaylar

23 *Milliyet Gazetesi*, 29 Teşrinievvel 1929

24 *Cumhuriyet Gazetesi*, 31 Teşrinievvel 1929

25 *Milliyet Gazetesi*, 4 Teşrinisani 1929

6. Yalova'nın İstanbul'a Bağlanması

Yalova'nın varlığını tam mânâsıyla ortaya koyabilmek için görülmemiş bir süratle hareket ediliyordu. Kasımın ilk haftasının sonunda Dâhiliye Vekâleti, kaplıcalara gideceklerin veya burayı kullanacakların daha ziyâde İstanbul halkından olacağını göz önünde bulundurarak, Yalova kazasının, İstanbul'a bağlanmasına karar verilmiş ve bu konuda İstanbul Valiliği'nin görüşünü sormuş, olumlu bir cevapla karşılık bulmuştur²⁶. Atatürk'ün isteği üzerine mevzubahis bu mesele, kaplıca bölgesi için büyük bir önem taşımaktaydı. Atatürk'e göre eğer Yalova eski idari bağlantı içinde varlığını devam ettirirse o takdirde İstanbul'dan buraya gelecek insanlar şehir dışına çıkmış olacaklar ve dolayısıyla vapur işletmeleri ve diğer muameleler ona göre uygulanacaktı. Bu durum da istenilen rağbete kavuşmayı zorlaştıracaktı. Hâlbuki buranın varlığının devamlılık göstermesi ve yükselmesi, göreceği rağbet ile eşdeğer kabul edilmeliydi. Böylelikle hem kaplıca işletmesi ve hem de nakliye işletmeleri aynı düzen içinde sorunsuzca işleyebilecekti. Bu düşüncelerin bir neticesi olarak 20 Kasım 1929'da hazırlanan kanun layihasını takiben, 2 Aralık 1929 tarihinde çıkarılan kanun gereğince Yalova, İstanbul'un bir ilçesi hâline getirilmiştir²⁷.

7. Kaplıcaların Değişen Çehresi

1929 senesinin son ayına girerken kaplıcaların çehresi iyice değişmiştir. Bu tarihte kaplıcalarda bulunan bir başdoktor, iki doktor, iki masaj uzmanı ile dört hasta bakıcı, gelenlere hizmet etmekteydiler. Büyük Otel'in yanında, Panorama Tepesi adıyla güzel bir gazino da inşa edilmiş, Çınar Otel civarında ise tenis kortları ile futbol sahaları oluşturulmuştur. Menbain inşası bittiği için, burada Sultanahmet'te yer alan Alman Çeşmesi tarzında şık bir çeşme ile yine menbain üzerinde karşılıklı zarif kameriyeler yükselmiştir. Buraya gelenlere, membada her gün sabah saat 8:00'dan 10:00'a kadar mızıka çalınarak, büyük çeşmeden iki genç kız vasıtasıyla hastalara şifalı suların ikram edilmesi planlanmıştır. Yeni Otel'in bahçesinde çınar ağaçları ile çevrili ve camlı köşklü üç yüz kişilik büyük bir lokanta, kaplıca içinde birer ve yarımşar saatlik olmak üzere ayrı ayrı tur yolları yapılmıştır. Ankara'dan bir buhar (etüv) makinesi getirilmiş²⁸, Büyük Otel'in arka tarafında inşasına başlanan banyolar tamamlanmış, kaplıca bölgesindeki muhtelif ağaçlık alanlar da elektrikle aydınlatılmıştır²⁹. Kaplıca sahasında yeni birer

26 *İkdam Gazetesi*, 7 Teşrinisani 1929

27 Metin Tuncel, "Yalova", *DİA*, XLIII (2013), s. 307

28 *Cumhuriyet Gazetesi*, 29 Teşrinisani 1929

29 *Cumhuriyet Gazetesi*, 20 Teşrinisani 1929

çamaşırhane ve fırın inşa edilmiştir³⁰.

Kışa aldirmaksızın kaplıcalardaki işlerin gidişâtını yerinde tetkik eden Atatürk, 9 Aralık 1929 Pazartesi gününü Yaverân (Büyük / Yeni Köşk) Köşkü'nde çalışarak geçirmiş, saat 16:30'da otomobiliyle Büyük Otel'e gitmiştir. Gerekli tetkik ve incelemelerde bulunduktan sonra işlere nezâret eden Sadullah Bey'i büyük iltifatlarla tebrik etmiştir. O sırada yapılmasını istediği köşk için birtakım taleplerinden bahsetmiş, bilhassa Büyük Otel'in taraçasına benzer bir taraça olmasını buyurmuşlardır³¹. Ertesi gün ise beraberinde İçişleri Bakanı Şükrü Kaya ve diğer bazı kimseler bulunduğu hâlde, köşk için uygun bulunduğu yere gitmiş ve köşk hakkında münasip gördüğü hususlar üzerine yaklaşık bir saat kadar fikir teatisinde bulunmuştur³². Bir hafta sonra (16 Aralık) mevsim geçtiği için kaplıcalardaki otelin bir dahaki mevsime değin kapatılacağı Seyrisefâin İdaresi tarafından gazetelere ilan edilmiştir. Bununla birlikte Atatürk için yapılacak olan yeni köşkün ve yeni yolun inşaatına derhâl başlanılacağı, inşaatların kış boyunca devam edeceği de haber verilmiştir³³.

8. Kaplıca Binalarının Sigortalanması, Sıtma Meselesi ve İlk Resmî Açılışı

Seyrisefâin Genel Müdürü Sadullah Bey'in imzasıyla 1930 senesi ocak ayında İktisât Vekâleti'ne hitaben gönderilen bir yazıda, Yalova kaplıcalarını teşkil eden büyüklü küçüklü çeşitli binaların muhafazaları için her ne kadar bekçiler tâyin edilmiş ise de bu binaların tamamının ahşap olması ve yağlı boya ile boyanmış bulunması dolayısıyla herhangi bir yangın tehlikesine karşı sigortalanması lâzım geldiği, fakat kaplıcaların şekli tam olarak ortaya çıkmadıkça sigorta muamelesinin mümkün olamayacağı dile getirilmiştir. Çözüm olarak Milli Emlâk'a ait bu binaların Mâliye Vekâleti'nce sigorta edilmesinin uygun olacağı istirhamla arz edilmiştir³⁴. Aşılması gereken bu meselelerin istenilen şekilde hâledilmesinden sonra olacak ki dilekçenin üzerinden çok geçmeden aralık ayında alınan yeni bir kararla kaplıcalar resmi olarak Seyr-i Sefâin İdaresi'ne devredilmiştir. Bu kararın gerekçesi ise Yalova kazası dâhilindeki kaynaklar ve kaplıcalar etrafında hazineye ait arazi ve binalar ile demirbaş eşyaların ve bu kaplıcalar tesisinin, Yalova civarında yeniden vücuda getirilecek plaj tesisleriyle birlikte idare ve işletilmesinin memlekete pek çok faydalar getireceği anlaşıldığı kaydıyla ifade edilmiştir³⁵.

30 *Milliyet Gazetesi*, 26 Teşrinisani 1929

31 *Cumhuriyet Gazetesi*, 10 Kânunuevvel 1929

32 *Milliyet Gazetesi*, 11 Kânunuevvel 1929

33 *Milliyet Gazetesi*, 16 Kânunuevvel 1929; *Cumhuriyet Gazetesi*, 16 Kânunuevvel 1929

34 *BCA, Kararlar Daire Başkanlığı*, nr. 3-78-6

35 *BCA, Kararlar Daire Başkanlığı*, nr. 8-7-17

Kaplıca bölgesinde bir yandan binaların tamir ve inşası ile lâzım gelen devir teslimler gerçekleşirken diğer yandan bölge için ciddi bir problem olan bataklık meselesiyle de ilgilenilmekteydi. 2 Nisan 1930 tarihinde Nafia Vekâleti'nden yazılan bir tezkereye göre Yalova ve havalisinin havasını bozan bataklıklarla bunlara sebep olan derelerin ıslahına ait bazı projeler tanzim edilmişti. Keşif evrakı ve hesapları da bir hafta içerisinde tamamlanacak ise de uçkun hâline gelen sivrisineklerin meydana getirdikleri malya³⁶ dolayısıyla bu inşaatın acilen yapılması zaruri görülmekteydi. Diğer taraftan 300.000 liraya mâl olacağı tahmin edilen bu işlerin gereğince “süsöz ve drag” cinsinden aletlerin memlekette bulunmadığı sebepten en geç iki ay yahut daha fazla müddetle azaltılması hâlinde bunun temini muhtemel ise de bu takdirde tam mevsiminde işe başlanamayacaktı. Getirtilecek alet ve yabancı firmaların getireceği adamlar için de yeniden kambiyo³⁷ alımı da elzem bir vaziyet alacaktı. Bu sebepten Nafia Vekâleti tarafından işlerin azaltılması ve ihale kanununun on sekizinci maddesine dayanarak, bu işin pazarlıkla yapılması hakkında bir karar alınması teklif olunmuştu. Belgeden anlaşıldığına göre, İcrâ Vekilleri Heyeti tarafından görüşülen bu talep, Atatürk'ün tasdiki ile yukarıda verilen tarihte kabul olunarak yürürlüğe girmiş ise de³⁸ gerekli ödenek ancak 25 Mayıs'ta çıkarılabilmıştır³⁹.

Seyrisefâin İdaresi'nin aralıksız çalışmaları neticesinde Yalova'nın zümrüt yeşili vadisinde bulunan kaplıcalar, 1 Mayıs 1930 tarihinde resmi olarak halkın kullanımına açılmıştır⁴⁰. Atatürk'ün buraya gelmesi yaklaştığından ay sonunda Muhafız Taburu Süvari Bölüğü, Yalova'ya gelmiştir⁴¹. 12 Haziran'da Yalova'ya gelen Atatürk, köşkün inşaatını ve kaplıcalardaki diğer çalışmaları incelemiş, fakat kaplıcadaki köşkün inşaatı henüz tamamlanmadığı için on-on beş gün kadar daha Dolmabahçe Sarayı'nda ikamet buyuracakları ertesi gün basın yoluyla haber verilmiştir⁴². 2 Temmuz tarihinde İktisat Vekâleti köşkün tefrişi meselesini ele almış, 16 Temmuz'da çıkarılan kararnamede ise köşkün tefrişi için saray depolarında mevcut eşyadan seçileceklerden başka dışarıdan satın alınacak eşyalar için gerekli görüldüğü üzere 8724 lira 4 kuruş ödenek verilmesi uygun görülmüştür. 24 Temmuz'da ise kaplıcalarda inşa edilecek köşkün ve müstemilâtının idare ve muhafazaları Milli Saraylar'a devredilmiştir.

36 Dişi anofel cinsi sivrisineklerde bulunan parazitlerin, insanları ısırmasıyla meydana gelen, nöbetler halinde ateş ve titremeye neden olan, yaygın bir hastalıktır. Sitmanın bir diğer adı malyadır.

37 Bir ülke parasının diğer ülke paralarıyla değiştirilmesi işi, belli bir değerdeki parayı karşılığı değerdeki yabancı bir para ile değiştirme.

38 BCA, *Kararlar Daire Başkanlığı*, nr. 9-17-1

39 *Cumhuriyet Gazetesi*, 26 Mayıs 1930

40 *Cumhuriyet Gazetesi*, 2 Mayıs 1930

41 *Cumhuriyet Gazetesi*, 30 Mayıs 1930

42 *Cumhuriyet Gazetesi*, 12 Haziran 1930

9. Atatürk Köşkü.
Foto: Serhat Gökçaylar

9. Kaplıcalarda İnşa Edilen Atatürk Köşkü (Yeni Köşk)

Sedat Hakkı Eldem tarafından planlanarak 38 günde tamamlandığı rivayet edilen köşk, *Cumhuriyet Gazetesi*'nin verdiği habere göre hakikatte Emanet Heyeti tarafından planlanmıştır⁴³. 8 Nisan'da çiftlik binalarının onarımı, yol inşaatı ve özellikle de köşk hakkında incelemelerde bulunmak üzere, Şehremaneti Fenniye Müdürü (İstanbul Belediyesi Fen İşleri Müdürü) Ziya Bey Yalova'ya bizzat gelmişler ve planları yerinde incelemişlerdir⁴⁴.

Atatürk Köşkü'nün inşası için bu çalışmalar yürütülürken Sedat Hakkı Bey ise Türkiye'de değildir. 1928 senesindeki Mekteb-i Sanayi-i Nefise Mektebi (Mekteb-i Sanâyi-i Şâhâne)⁴⁵ mezuniyetinin ardından kendisine verilen üç senelik bursla Paris ve Berlin'deki bazı ünlü mimarların atölyelerinde staj görmekle meşguldür. Türkiye'ye dönüşü için henüz bir senesi daha vardır. Dolayısıyla köşkün inşaatıyla ilgili bu rivâyet kuvvetle muhtemeldir ki Sedat Hakkı Bey'in Termal Otel'i inşa etmesinden sonraki ününe bağlı olarak ortaya çıkmış ve yanlış bir bilgi olarak kabul görmüştür. Nitekim, Sedat Hakkı Bey'in kaleme aldığı yazılarında, Atatürk ve kaplıcalar hakkında verdiği röportajlarında ayrıca tüm hayatı boyunca inşa ettiği yapıların sıralamasında bahis konusu olan köşke yer verilmemesi, gazetelerde verilen bilgileri doğrulamaktadır.

43 *Cumhuriyet Gazetesi*, 2 Nisan 1930

44 *Cumhuriyet Gazetesi*, 9 Nisan 1930

45 1883'te İstanbul'da açılan güzel sanatlar öğretim kurumu. Mektebin ilk binası İstanbul Arkeoloji Müzeleri karşısında bulunan, günümüzde Eski Şark Eserleri Müzesi ve İdare kısmı olarak kullanılan yapıdır.

Köşk, Atatürk'ün direktifleri, İstanbul Belediyesi Fen İşleri'nin nezâreti ve Emanet Heyeti'nin planları dâhilinde, tamamen ahşaptan mamul, kare bir plan üzerine, iki kat, dört salon ve on bir odadan müteşekkil olarak inşa edilmiştir. Köşkte kızkardeşleri olan Makbule (Atadan) Hanım'a ve manevî kızları olan Afet (İnan), Sabiha (Gökçen) ile Zehra Hanımlara da odalar ayrılmıştır. Köşkün tefrişi için Atatürk'ün İstanbul'daki ikametgâhı olan Dolmabahçe Sarayı'ndan İran ve Hereke işi halılar, Yıldız, Fransa, Japonya ve Çin vazoları, Ayvazovski'ye⁴⁶ ait tablolar ve sair eşyalar getirtilmiştir. İlk devlet misafirinin İran Şahı Rıza Pehlevî olduğu köşkte, İngiltere Kralı VIII. Edward, Afganistan Hükümdarı Amanullah Han, Habeş Kralı Haile Selâsiye, Edinburg Dükü Prens Philip (II. Elizabeth'in eşi) ve Libya Kralı İdris es-Senûsi'nin de ağırlandığıdır.

Mevzubahis olan köşk sadece Atatürk'ün ikamet ettiği ve bazı devlet adamlarının ağırlandığı bir yer olmaktan ziyade, aynı zamanda Serbest Cumhuriyet Fırkası'nın, Türk Tarih Kurumu ile Türk Dil Kurumu'nun kuruluşları, Yerli Malı Haftası hazırlıkları ve *Kur'an-ı Kerim*'in Türkçeleştirilmesi gibi çalışmaların başladığı ve kararlaştırıldığı bir mekân olması açısından da büyük önemi haizdir.

10. Zümrüt Yalova Kaplıcaları

Kaplıcaların resmi açılışının ardından ilk defa Eylül 1930'da Yalova'ya gelen Burhan Felek⁴⁷, *Milliyet Gazetesi*'nde neşrettiği köşe yazısında, buradaki hayatın seyrini dikkatli bir ziyaretçinin gözünden ve kendine has mizahi üslûbuyla okuyucularına haber vermiştir:

"...Derhal söyleyeyim ki burası mükemmel bir Avrupa ılıcası olmuştur. Şu farkla ki Yalova'da tabiat çok daha fazla zengin ve muhteşemdir. Tasavvur edin: Yemyeşille ve körpe bir meşe ormanının ortasında bir vâdi. Küçük küçük tepelikler ve arızalar... Bunların arasında temiz ve yepyeni oteller, köşkler. Bunu görmeden tahmin güçtür. Ben bütün bu güzelliklerin ve hektarlar tutan muazzam parkın geçen kıştan beri yapıldığını düşündükçe hayretten kendimi alamadım. Kısaca söyleyeyim mi? Yalova görülecek bir yedir. Lâkin bir eksiği var. Gençlik ve neşe... Koca kaplıcalarda şoförler, garson ve çalgıcılardan başka genç aramayın!.. Canım, oraya gitmek için mutlaka hasta ve yaşlı olmağa lüzum yok. Halbuki şimdiki hâlde Yalova'da bir hastahane havası esiyor. Bir takım yaşlı hanım ve madamlar. Bunların hepsinin bellerinde ağrı, ellerinde baston, ayaklarında romatizma, böbreklerinde

46 Ivan Konstantinovich Aivazovsky (Hovhannes Ayvazyan) (1817-1890). Deniz ve donanma resimleriyle meşhur olan Ermeni asıllı Rus ressam. İstanbul'u pek çok kere ziyaret etmiş, Sultan Abdülaziz devrinde Dolmabahçe Sarayı için kendisine pek çok tablo yaptırılmıştır. II. Abdülhamid devrinde de Padişah'a birkaç tablosunu bizzat takdim etmiştir.

47 Burhan Felek (1889-1982), gazetecilik mesleğini, dünyada hiç ara vermeksizin yetmiş iki sene aralıksız olarak en uzun süre sürdürerek *Uluslararası Basın Enstitüsü* tasdiğiyle en kıdemli yazar anlamında "*Şeyhül-Muharririn*" unvanını alan Türk gazeteci.

10. İçme Köşkü (1940 öncesi).
Hususî Kütüphanemiz (A.Ç.B.)

11. Yol Havuzu (1940 öncesi).
Hususî Kütüphanemiz (A.Ç.B.)

11

kum, (plaj olacak kadar) midelerinde fesat, başlarında dönme, kulaklarında elmas küpe, parmaklarında zümrüt yüzük var.

Lokantada yemek yerken bütün pencereler kapalı olacak. Cereyan yapar diye yelpaze bile yasak! Herkeste ciddi bir tavır. Hasta olmanın, hasta görünmenin de bir adabı, bir usulü var! Az lâf az yemek, hiç gülmemek, okumak yahut okur görünmek. Ben bir iki tanıdıkla biraz gülümsiyeyim dedim. Hepsi dik dik baktılar... Bu yaşlı hanım ve efendiler, koltuk değneği ile geliyorlar ve 21 banyodan sonra koşarak avdet ediyorlar. Büyük otelin hatıra defterine de yazdığım gibi "...bereket versin ki 40 banyo almıyorlar. Yoksa hemen çember oynamağa koşacakları muhakkak."⁴⁸

12. İçme Köşkü ve Buğu Yeri (1940 öncesi). Hususî Kütüphanemiz (A.Ç.B.)

13. Aşıklar Yolu'na çıkan çifte merdivenler (1940 öncesi). Hususî Kütüphanemiz (A.Ç.B.)

12

13

Seyrîsefâin İdaresi'nce neşredilen *Zümrüt Yalova Kaplıcası* adlı eserde ise kaplıca ve civarının üç sene içinde geçirdiği değişiklikler, âdeta yeni bir soruya mahal vermeyecek şekilde şu cümlelerle özetlenmiştir: (R. 10, 11, 12, 13)

“Seyrîsefâin İdaresi, Yalova kaplıcalarını tesellüm ettiği zaman bunları çok acınacak bir vaziyette buldu. Her tarafta harabî âsarı görünüyordu. Büyük Otel ve Gazino ormanın payansız güzellikleri üstünde bir iskelet, sanki eski mamuriyetlerinin bir mezar taşı hâlini almıştı. Suların bulunduğu yerdeki binalar da harap olmak üzere idi.

Büyük müncinin işaret ettiği yol üstünde yürüyerek bu yolun müntehasında duran hedefe yetişmek mukarrer ve muhakkak olmakla beraber ilk hamlede yapılacak şey çok seri icraat ile tahribâtın şimdiden önüne geçmektir. İdaremiz bütün vesâitini seferber kılarak buna çalıştı ve bir taraftan büyük planın tatbikine zemin hazırlarken diğer taraftan istifadesiz geçecek her günün millî servetten israf olacağını düşünerek tamirata koyuldu. Yukarıda otel ve gazino hakikî bir konfor zihniyetiyle ihya edilirken, aşağıda sulara koşuşan halkın en acil ihtiyaçları temin edildi. Bozulmuş olan soğuk su tesisatı yeniden yapıldı. Ayrıca içmek ve kullanmak için soğuk sular getirildi. Mükemmel bir elektrik santrali yapıldı. Parklar, bahçeler tarh olundu. Ormanların en güzel yolları gezilebilecek bir şekle sokuldu. Sıcak su membarları temizlendi. Membalardan büyüğü üstüne çok zarif bir şekilde sıcak su içmek ve buhar tenneffüs etmek için bir büvet yapıldı. Deniz ve kara seferleri intizam altına alındı. Hülâsa büyük planın en müsait tarzda tatbikine lâzım olan saha

hazırlandı. Kaplıcalarda bu faaliyet devam ederken, sahilde Yalova iskelesi yanında bulunan çok uzun ve güzel plajın da temizlenerek mükemmel deniz banyoları tesisatı vücuda getirilmesi için lâzım gelen tertibat alındı.

Büyük planın tatbikine zemin teşkil eden mesaimiz, Zümrüt Yalova Kaplıcaları'nın imarı hususundaki programın birinci merhalesidir. Bu merhale bugün geçilmiştir. Programın ikinci kısmı kaplıcalar sahasında ve kaplıcaları çevreleyen yeşil tepeler üzerinde muhteşem oteller, gazinolar inşasını müteaddit eğlence mahalleri vücuda getirilmesini, kaplıcalardan bu otellere funiküler, tramvaylar tesisini, sahildeki plajın gazinoları, eğlence yerleri ve sairesiyle dünyanın en modern bir deniz banyosu yeri hâline getirilmesini istihdaf etmektedir.

Hiç korkmadan iddia olunabilir ki, Zümrüt Yalova Kaplıcaları ve plajları pek yakın bir zamanda 1929 senesi yazı ortasında mahzun ve metruk ufuklarının üzerinde doğan kurtarıcı güneşin feyiyle dünyada mevcut su şehirleri arasında layık ve müstahak olduğu mevkii alacak ve belki dünyanın en güzel, en şirin, en medeni ve her türlü konforu havi bir su şehri olacaktır.”⁴⁹

11. Kazı Çalışmaları, A.K.A.Y İşletmelerinin Kuruluşu ve Burhan Felek'in Haklı Tenkitleri

Atatürk, kaplıcalarda tahmin edilenin ötesinde hemen her mânâda faaliyet yürütülmesi için büyük bir yol açmakta ve bütün bunları da yakinen takip etmekteydi. Bunlardan birisi de Yalova Kaplıcaları'nda Roma İmparatorluğu'nun izlerini sürmek maksadıyla bugüne değin yapılan ilk ve tek arkeolojik kazı için verdiği destekti. 1932 senesinde Arif Müfid Mansel⁵⁰ başkanlığında gerçekleştirilen bu kazı, Cumhuriyet devrinde “Sinema Kafe” diye meşhur olan yapının arkasındaki arkeolojik kalıntıların bulunduğu alanda yapılmıştır. Buradaki kazılarını titizlikle gerçekleştiren Mansel ve ekibi, bu sayede pek çok kıymetli eserin varlığını ortaya koymuşlardır. Mansel, bu kazıya dair elde edilen bilgilere ise bir rapor hâlinde 1936 senesinde neşrettiği *Yalova ve Civarı (Yalova und Umgebung)* adlı eserinde yer vermiştir. Böylelikle Yalova kaplıcalarının varlığı dünyaya bu defa başka bir yolla haber verilmiş, ilim sahiplerinin burasıyla ilgilenmelerine imkân tanınmıştır. (R. 14)

Mart 1933'te kaplıcalardaki Güney Parkı'nın tesisatı çoktan tamamlanmıştır. Bu büyük parka dört yüzü çam olmak üzere bin beş yüz ağaç dikilmiştir. Park içinde birçok yol ve tarhlar, parkın tam ortasında yirmi metre

49 Zümrüt Yalova Kaplıcaları, İstanbul 1931, s. 15-16

50 1905 senesinde İstanbul'da dünyaya gelen Mansel, 1925 yılında İstanbul Saint Benoit Lisesi'ni tamamlamış, ardından arkeoloji eğitimi almak için Berlin Üniversitesi'ne gitmiştir. Burada doktorasını tamamlayarak 1930 senesinde Türkiye'ye dönmüştür. On iki yıl boyunca İstanbul Arkeoloji Müzeleri'nde müdür yardımcısı olarak çalışan Mansel İstanbul Edebiyat Fakültesi, Eski Çağ Tarihi Kürsüsü'nde de dersler vermiştir. 1936 yılında doçent, 1944 yılında profesör olmuş, 1946 yılında İstanbul Üniversitesi Klasik Arkeoloji Kürsüsü'nü kurmuş ve başkanı olmuştur. 1956 yılında ordinaryüs profesör unvanını alan Mansel, vefatına kadar Klasik Arkeoloji Kürsüsü'ndeki başkanlığına ve görevine devam etmiştir.

14

14. Arif Müfid Mansel

15. Henüz Atatürk Büstü'nün yerleştirilmediği kaskatlı havuz ve üzerindeki kameriye. Hususî Kütüphanemiz (A.Ç.B.)

15

genişliğinde gayet sanatkârane bir havuz yapılmıştır. Havuzun nihayetine bir de kameriye inşa olunmuştur. Su, kameriyenin ortasından kaynamakta, oradan dalgalı iki eğimli zemin üzerinden asıl büyük havuza dökülmekte, bu eğimli zeminlere ve havuzun diğer aksamına elektrik tesisatı yapıldığı için geceleri su buradan rengârenk bir tarzda süzülmekte, kaplıcada eşsiz bir manzara oluşturmaktaydı. Kaplıcanın kapalı olduğu mevsimde yanmış olan lokantanın yerine de iki tarafında kameriyeleri olan iki salon yapılmıştır. Bu esnada lokanta, Büyük Gazino'ya nakledilmiş ve gazinoda mutfak için lâzım gelen tâdilâtın icrasına başlanmıştır. Kaplıcadaki sıcak su kanalları da sayfiye ve tedavi mevsimi gelmeden önce açılmış ve tamamen temizlenerek tekrar kapatılmıştır.⁵¹ (R. 15)

Tarihler Mayıs 1933'ü gösterdiğinde, kaplıcaların idaresinde önemli bir değişikliğe gidilmiştir. Atatürk'ün Yalova'ya gelişinden sonra tüm inşaa faaliyetlerinin yükünü üstlenen Seyrisefâin İdaresi'nin, bir yandan vapurların işletmesi diğer yandan Yalova işleri ile olan meşguliyeti sebebiyle 31 Mayıs 1933'te çıkarılan kanun gereğince üç işletmeye bölünmesine karar verilmiştir. Bu işletmeler A.K.A.Y. (Anadolu, Kadıköy, Adalar, Yalova iç hatları), Denizyolları (Marmara, Akdeniz ve Karadeniz dış hatları) ile Fabrika ve Havuzlar Müdürlükleri isimlerini almışlardır. Bu bağlamda Yalova Kaplıcaları'nın idare ve işletilmesi ise 1937 senesine kadar A.K.A.Y. İşletmeleri'ne bırakılmıştır⁵².

1934 senesine gelindiğinde kaplıcaların ünü öylesine artmıştır ki, 16

51 *Cumhuriyet Gazetesi*, 2 Mart 1933

52 *Resmî Gazete*, 8.7.1933, sayı 2422; 1933 haziran ayı ortasında ortaya çıkan ihtiyaca binaen, İktisat Vekâleti'nin tezkere gereğince, Atatürk'ün yatları için 8.200, Yalova kaplıcaları ve İstanbul Deniz Ticareti Müdürlüğü motorları için 5.000'er binden 10.000, toplamda 18.200 lira kıymetindeki yanık yağın takas olmaksızın alınmasına karar verilmiştir. Bkz. BCA, *Kararlar Daire Başkanlığı*, nr. 37-46-15

Ağustos'ta Macaristan'dan yirmi üç kişilik bir gazeteci grubu beraberlerinde İstanbul'daki basın temsilcileri de bulunduğu hâlde A.K.A.Y. İdaresi'nin tahsis ettiği bir vapurla Yalova'ya gelmişlerdir. Kaymakam Zeki Bey tarafından karşılanan heyete, onurlarına verilen ziyafetten sonra kaplıca ve çiftlikler gezdirilmiş, basın yayın çalışmaları yapıldıktan sonra heyet aynı yolla İstanbul'a uğurlanmıştır⁵³.

12. Burhan Felek'in Tenkit Süzgecinden Kaplıca İntibaları ve Bazı Tavsiyeler (1933, 1934)

Gazetelere yansıyan hem görsel ve hem de yazılı resmi tasvirler Yalova kaplıcalarını tercih edecekler için eşsiz bir manzara oluşturuyordu. Burayı tercih edeceklere kaplıcalardaki gelişimin seyrini takip etme imkânı veriyordu. Ancak bu manzaranın dışında ziyaretçileri ilgilendiren önemli bazı hususlar vardı ki bunlar Burhan Bey'in daima dikkatini çekiyor ve hâll edilmesi kendileri tarafından zaruri görülüyordu.

Burhan Bey, 1933 senesinin temmuz ve eylül aylarında, dört sene sonra yeniden ziyaret ettiği kaplıcaların çağdaşlarının seviyesine ulaşmasının önündeki engelleri esaslı bir tenkit süzgecinden geçirerek durumu haber vermekten geri durmamıştır. Bu durum 1934 senesinde bir ay müddetle kaplıcalarda istirahat ettiği zaman ise daha da kuvvetlenmiştir. Yine ilave etmek gerekir ki Burhan Bey'in yazılarında verdiği bilgilere gerek Cumhuriyet Arşivi belgeleri arasında ve gerekse kaplıcalarla ilgili o devirde kaleme alınan diğer eserlerde tesadüf edilmemesi, kaplıcalardaki hayata büyük ölçüde ışık tutulmasına vesile olmuştur. Dolayısıyla o dönemde bu şekilde bir başka yazı dizisine tesadüf edilmiyor olması Burhan Bey'in yazılarının kaynak değeri açısından da ne derece büyük bir önemi haiz olduğunu açıkça göstermektedir. (R. 16)

Temmuz 1933

"Ben Yalova'ya dört sene evvel gitmiştim. Bu defa gidişimde tanıyamadım. Yolları, parkları ve tertibatı o kadar değişmiş! Lâkin değişmeyen o tahta ve dar oteller.."

Burada mühim bir meseleye parmak basacağım. Yalova şu son senelerde Gazi'nin irşadile hastalara ve sağlara bir sıhhat ve istirahat yeri olarak açıldıktan sonra bir müddet belki tereddüt devresi geçirdi. Oraya kâh görenek kâh merak sevgiyle gidildi. Lâkin bugün artık bir ihtiyaç şekline girmiş olan bu güzel ve cennet gibi yerin bütün meziyetleri yerli ve ecnebi herkes tarafından tanınmıştır. Buna munzam olarak Yalova'nın bir de siyasî hususiyeti var. Oraya muteber siyasî dostlarımızı da davet ediyoruz. Su, bahçe, park elhâsil tabii güzellikler yüzümüzü ağartacak haldedir. Ama Yalova bugün dünyanın su şehirleri gibi değil onlarca, yüzlerce

16

16. Burhan Felek

53 Cumhuriyet Gazetesi, 17 Ağustos 1934

hatta bir tek muntazam ve modern otele malik değildir.

Oranın masrafını nasıl kapatacağını hesap edenler, orada bir mevsim (yani beş, beş buçuk ay) zarfında kaç hastayı barındırabileceğini düşünerek bunu kestirebilirler. Bugün Yalova'da değil bir mevsim için bir gece kalmak için bile oda bulmak bir mesele halindedir. Bir mevsimi klâsik tedavi müddeti olan 21 güne taksim edersek sekiz tedavi devresi olduğunu buluruz. Elimizdeki otellerin barındıracağı misafir adedini bu 8 ile darbedince [çarpınca] bir mevsim zarfında Yalova'ya azamî kaç kişi geleceğini hesap etmek bir çocuk işi olur. Ben odaları saymadım, ama hammamlara uzak ve binaenaleyh hastaları oturtamayacağımız, tepedeki Büyük oteli dahi saydığımız halde zannetmem ki; 300 kişiden fazla barındırabilelim. Hatta bu bile biraz mübalâğalıdır.

Bugünkü halile ben Yalova'yı çocukken gidip de can sıkıntısından esnediğimiz (Çiftehavuzlar) mesiresine benzetiyorum. Bu halile yani getirdiği bu az masrafla oraya bir takım eğlence yerleri, sinemalar, tiyatrolar falan yapmaya imkân yoktur. Gene bu halile iradı artırmaya da imkân olmadığı gibi. Onun için hastalar baş başa verip birbirlerine hastalıklarını ve dertlerini anlatırlar. Yalnız kalınca da kendilerini düşünüp yeni yeni hastalıklar keşfederler. Halbuki bir su şehrinde hastayı tedavi eden bir taraftan su ise diğer taraftan da türlü türlü eğlentilerdir. Bir taraftan beden, diğer taraftan ruh tedavi edilmezse o tedavi neye yarar?

Akşam saat on, on buçuğa kadar Çınar altında oturduktan sonra düşünceli düşünceli odalarına çekilen hastaların şikâyet ettikleri şeylerin başında bu eğlencesizlik geliyor.

O halde ne yapmalı?

Bir kere, otel ismine hiç lâyık olmayan o barakaları ortadan kaldırıp oraya şöyle 1000, 1500 kişilik birkaç modern otel yapmalı... Yalova'nın cidden muntazam heyeti sıhhiyesi bugünkü otellerin odalarını gezse, hasta başına düşen metremikâbı [metreküp] havayı hesap etse acaba en basit fen muktezalarını bulabilir mi? Odalarda en sade konfor vâsıtalarının yokluğuna bir mazeret dermeyan edilebilir mi?

Ben bu satırları halk için bir ihtiyaç haline girmiş olan Yalova'nın rağbeti aleyhine bir propaganda olmayacağından emin olarak yazıyorum ve istiyorum ki; artık bu mükemmel kaplıca, bidayette kendisinin inkişafına cidden hizmet etmiş olan sabık Seyrisefain ve lâhik (A.K.A.Y.) gibi bir vapur idaresinden alınarak bir asrî şirket haline getirilsin! Yalova'da 3000 kişiyi barındıracak oteller yapıldığı gün orası sineması, tiyatrosu, eğlencesi, konforu ve sıhhati ile dünyanın en güzel kaplıcalarından olur ve hiç şüphesiz masrafını koruduktan başka kâr da bırakır... Ama 300 hastayı zar zor sığıştırabilen bir yerin yalnız güzelliği ve suyunun kıymeti onun inkişafına kifayet edecek bir amil değildir."⁵⁴

Eylül 1933

“Yalova’da ahbapsız oturmak güçtür. İnsanın canı sıkılıyor.

Yalova’ya gidip gelme 60 kuruştur. Yalnız gitme 50 kuruş. Bununla acaba gidenlerin orada kalmamaları mı teşvik ediliyor? Belki de otellerde yer olmadığı için... Oteller temizdir. Yemekler de iyidir. Lâkin otellerde ve otellerin civarında sükûnet yoktur. Ben geçen sene Vichy’ye gittiğim zaman kasabaya gece yarısı varmıştım. Bir otele indim. Odamda yüzümü yıkamaya başladım. Bitişik odada oturan bir kadın az kalsın aradaki duvarı yıkaçaktı. O kadar hiddetlendi ve bana musluğu kapamamı ve gürültü etmememi ihtar etti.

Bir gece Yalova’da kaldım. Koridorlarda hizmetçilerin ve garsonların görüşmelerinden tutun da (güya) hastaların gezintilerine, kahkahalarına kadar her şey sizi uyanık tutmaya yardım eder. Gündüz uykusu zamanında ise, meselâ otelin önünde bulunan bir boş otomobilin şoförünü aramak için, kapıcı yamağı klakson çalarak dağları taşları çınlatır. Bu gürültü meselesinde beni gürültüden ziyade, böyle yerlerde gürültü etmemek lâzım geldiğinin bilinmemesi rahatsız ediyor. Büyük yazılarla yazılmış levhaları Yalova otellerinin kapısına bacasına, koridorlarına asmalı! Çünkü o sessiz ve ıssız yerde lüzumundan fazla gürültü var. Meselâ Çınar Oteli’nin önündeki kahvede oynanan tavlların dübeş ve düşeş zarları öyle bir çattı ile oynanır ki, en derin uykudakilerin bile uyanmamasına imkân yoktur.

Banyo parası 60 kuruştur. Bu pahalıdır. Daha ucuz, hele daha basit olmalı. Bir dostum var, kendisinden banyo için ayrı, buğu için ayrı para almışlar, bir diğlerinden bu ikisi için yalnız altmış kuruş istemişler... Matbu ve dereceli bir tarife yoktu. Hâlbuki bu tarife pek kolay yapılır. İsterlerse ben bir tane yapıvereyim.

Avdet edeceğim gün Çınaraltı’nda çan çaldı. (R. 17) Birinci çandan sonra bekledim. İkinci çaldı kalktım ve iskeleye inmek için otobüse gittim. Bulamadım. Oradaki belediye polisleri otobüsün gittiğini söylediler. Vapur altıya beş kala kalıyor. Kaplıcalarla iskele arasındaki yolu otobüsler 17 dakikada alıyorlar. Benim yetişemediğim otobüs saat beşten evvel hareket etmişti. Bir daha dönmeyeceğini söylediler. Çünkü giderken boş gitmiş... Mecbur oldum otomobille gitmeye. Otomobiller de iskeleye iki liraya giderler. Bu çok pahalıdır. İdare buna da dikkat etmeli. Bir yere ne kadar ucuz gidilip gelinirse o kadar rağbet artar. Yalova’da otobüs ve otomobil servisi tanzime muhtaçtır. Her gün iskeleye kaç araba ineceğinin hareket saatleriyle birlikte bir tarife yapılp, otellere, kahvelere asılmalıdır... İsterlerse bu tarifeyi de yapabilirim, hem parasız! Milyonlar sarf edilmiş bir tedavi yerinin nakil vasıtalarını ve münâkale [nakletme] hayatını şoförlerin keyfine bırakmak doğru olamaz.”⁵⁵

17

17. “Galeri”nin (Çınar Otel) duvarında -Mide Suyu’nun karşısında- asılı duran çan

İşte 1934 senesi yazında bir ay müddetle istirahat ettiği Yalova kaplıcaları hakkında kaleme aldığı köşe yazılarından bazı pasajlar:

“Kaplıçalarda bu sene henüz bir değişiklik yok. Yalnız Dört Daire ismini alan mahut Havuzbaşı otelinden artık ümit kalmamış. Bu sonbaharda temellerini güneşe gösterecekler ve yerine 150 yataklı modern banyo şehirleri müesseselerinin bütün sıhhat ve istirahat şartlarını toplayacak bir otel yapacaklar. Bence ancak bu otel Yalova’ya bir banyo istasyonu vasfını verecektir.”⁵⁶

“Efendim, su şehirlerine tedavi için gelenlerin oturdukları otelde ilk aradıkları şey sükûnettir. Sükûnet olmadıkça en modern konfor on para etmez. İtiraf etmeli ki, Yalova kaplıcaları umumî bakışla çok sakin bir yerdir. En hareketli yeri olan Çınaraltı’nda bile günün ancak muayyen bir iki saatinde iki meraklı tavla oyuncusunun pul şakırtısından başka ses çıkmaz. Lâkin otel hayatının içyüzünde bazı gürültüler oluyor ki, bunları menetmek müessesenin iktidarı haricine çıkıyor ve halkın denliği ve densizliği dairesi içine giriyor.

Büyük Otel’deyiz. Gece saat ondan sonra rahat bir sükût çöküyor. Uyku yastıktan eliyle yanakları okşuyor. Gözleriniz bir tebessüm kırışmasıyla birlikte büzülüyor ve artık kendinizi yatağın kucağına bırakıyorsunuz. Alâ bir uyku değil mi? Evet ama on birden sonra çoluk çocuklu bir aile sokakta yürür ve sinemadan çıkar gibi sesli sadalı, güle konuşa katınızın koridorunu topuklu kunduraları ile geçiyor, bu arada bir afacan çocuk ta koridorun boyunda sür’at koşusu yapıyor. Bütün bu saygısız komşular odalarına çekiliyorlar. İçlerinden birisi var, muhakkak evinde kapı yok. Çünkü her defasında kapıyı tabanca gibi patlatarak kapıyor. Ya o kilit şakırtısı! Her biri odasının kapısını bir (bekâret kemeri) kilitler gibi tehâlûkle [ihtirasla] kilitliyen bu elliden yukarı hanımların otelde kendilerinden başka müşteri olduğundan malûmatları olmasa gerek.”⁵⁷

“Bir kere ancak azim bir hamle ile fevkalâde medenî bir ılıca haline getirilmiş olan burası Türklerden ziyade ecnebilerin malûmudur. Oturduğum otelde ekseriyeti Türk olmayanlar teşkil eder. Daha bir hafta evvel kucakta getirilmiş olan bir ecnebi banka müdürünü dün akşam yanındakinin koluna tutunarak yürürken gösterdiler. Bu adam tedavisini bitirip işine dönünce Yalova hakkında en iyi propagandaları yapacağını vadedmiş. Zaten Yalova’nın bedava propagandacıları onun diriltici sularından âfiyet kazanan hastalardır. Yoksa? Burada biraz acı sözler söylemek zaruretindeyim: Yalova’ya giden hastaları gönderen doktorların isimlerini öğrendim. İçlerinde pek az Türk adı var. Gene kendi meslektaşlarının pek sıkı tenkitlerine uğrayan hekimlerimizin galiba ecnebi profesörlerinin dışarda hasta tedavi edip etmemeleri gibi çok daha mühim meşgaleleri olmalı ki; Yalova suları hakkında derince tetkiklerde bulunmuyorlar.

İki sene evvel Vichy’de beni tedavi etmiş olan hekime sıhhatim hakkında ara sıra mektuplar yazarım. Beni hiç cevapsız bırakmayan bu nazik adam, döner, dolaşır ve Vichy’e tekrar gitmemi tavsiye eder. Bu çeşit su tedavilerinin yarısı, suyun

56 Milliyet Gazetesi, 08.07.1934

57 Milliyet Gazetesi, 09.07.1934

hassalarına bağı ise yarısı da telkin ve inanma kuvvetine dayanır. Ben güç inanır bir adam sıfatıyla yakından gördüm ve inandım ki: Yalova, mizacı tedirgin olmuş olanlar için yegâne âfiyet yeridir. Lâkin buna benden evvel hekimlerimizin inanmaları ve halkı inandırmaları lâzım değil midir?”⁵⁸

“Şimdi iznini alan ve parasını biriktiren adamların dinlenmek için yabancı yerlere gitmesine imkân yoktur. Parası yetmez, izini yetişmez ve harice para çıkaramaz. E o halde?.. Neden Yalova gibi tabiatı zengin ve cidden modern bir yer şimdi böyle dinlenmek isteyenlerle dolmuş olmamalıdır? Bu müessesenin, temas ettiğim idarecileri yakın bir zamanda bunun tahakkuk edeceğini ummaktadırlar. Lâkin Yalova nasıl yerdir? Kaç kuruşa geçinilir? Oraya gidenler kaç para sarf edebilirler? Bunları bilenimiz kaç tanedir?”⁵⁹

Resmi Fiatlar		
Büyük Otel		
	Tek yataklı odalar	2 ile 4 lira
	Çift yataklı odalar	3 ile 10 lira
Dört Daire ve Çınar Otel		
	Tek yataklı odalar	2 lira
	Çift yataklı odalar	3 lira
Taş Otel		
	Bir yatak	1 lira
Pavyonlarda 30 kuruştan 75 kuruşa kadar yataklar. On gün kalanlara bu fiatlerden tenzilât yapılır.		

Yemek Fiatları	
Büyük Otel	
Üç yemek (Sabah-Öğle-Akşam)	280 kuruş
Park Lokantası	
Üç yemek (Sabah-Öğle-Akşam)	175 kuruş
Pavyon	
Üç yemek (Sabah-Öğle-Akşam)	100 kuruş

58 Milliyet Gazetesi, 11.07.1934

59 Milliyet Gazetesi, 12.07.1934

“Yalova otellerinde bir Avrupa palas konforlarını aramak ve istemek haksızlık olur. Daha pek genç olan bu müessese, üç dört asırlık ılıcalara dört senede yaklaşamaz. Fakat bir şey var ki; bütün dünyadaki bu çeşit müesseselere gıpta hatta haset hissi vermelidir: Başta müessese müdürleri olduğu halde otellerde, banyolarda, sıhhi şubelerde hulâsa bütün orada çalışanlarda -adeta mübalâğa derecesinde- bir terbiye var; bir nezaket var ki, göze çarpmamak mümkün değil. Yalova’da kalan bir Türk belki orada birçok eksik görebilir, lâkin bir şey daha görebilir ki, onunla hep birlikten sevinmeliyiz.

Otelcilik, hele hastalara hizmet etmek, onların titizliklerine tahammül eylemek dünyanın en rakik [ince] bir sanattır. İşte bu sanatı anlamış Türk çocukları vardır. Sanılır ki; bir resmi devlet müessesesine bağlı olan orada kırtasiye kokusu, memur zihniyeti ve kalem odası ufuneti görülecek! Ne münasebet! Yalova en geniş ticaret ve otelcilik fikirlerine malik tedbirli adamların elindedir. Sade bu, orası için bir talih teşkil edebilir.”⁶⁰

“Ufak bir ilaç almak için kaplıca eczahanesini aradım. Bulamadım geçen sene vardı. Bu sene Yalova kasabasındaki eczacının şikâyeti üzerine kapatılmış. Hasta tedavisine mahsus bir yer olan kaplıcadaki eczahanenin 13 kilometre uzaktaki Yalova eczahanesine ne tesiri olur ki? Fakat kime anlatacağız. İş bir kere olmuş. Şimdi bir hasta yüz paralık asit borik almak için 13 kilometre gidecek ve 13 kilometre de dönecek. Böyle şey olur mu?.. Bu işin en kestirmesi kaplıca eczahanesini de Yalova’daki eczacıya teklif etmek ve kabul ederse ne âlâ, etmezse başkasına vermektir. Belki bu sakat iş tekrar tamir olunur. Çünkü -lâf aramızda- eczahanesiz bir kaplıca görülmüş şey değildir.”⁶¹ (R. 18)

“Bakınız! Bugün kaplıca müessesesinin 180 kadar müstahdemi var. Buna mukabil kaplıca oteller kaç kişi barındırabilir bilir misiniz? Azami 200 kişi. Bu rakam her zaman dolmaz. Şu hâlde her müşteriye bir müstahdem isabet eder. Hizmet noktasından bu çok iyi bir şeydir..

Yalova kaplıcalarında ilk iş bir büyük otel yapmaktır. 150 yataklı modern bir otelin bu sene Eylül’de inşasına başlanacağını haber aldım. Bu kararın değişmemesi Yalova’nın âtisi için çok şayanı temennidir. İkinci bir nokta var ki; bu daha esaslı ve sürekli bir tesir elde etmeğe matuf olacaktır. O da kaplıcaı kasabalaştırmak ve kalabalıklaştırmak. Bugünkü halile kaplıca müessesesi yazın üç beş yüz kişisi olan ve kışın boşalan bir sayfiyedir. Öyle bir sayfiye ki: Bütün ihtiyaçlarını dışarıdan getirir. Hatta

60 Milliyet Gazetesi, 16.07.1934

61 Milliyet Gazetesi, 17.07.1934; Osmanlı arşiv belgelerinden takip edilebildiği kadarıyla bu eczane -daha önceki makalemizde bahsettiğimiz üzere- Hazine-i Hassa’nın buraya işletmeci bulamadığı ve doğrudan işletmek mecburiyetinde kaldığı zamanda tesis edilmişti. İlaçların temini İstanbul’dan, Eczâhâne-yi Hümâyün vasıtasıyla temin edilmekteydi.

18. Kaplıca Eczanesine ait bir ilaç listesi. BOA, ML. EEM. nr. 602/82

No	İlaç Adı	Adet	Fiyat
1	Asit Borik	17	2.00
101	Asit Borik	2	0.20
102	Asit Borik	2	0.20
103	Asit Borik	2	0.20
104	Asit Borik	2	0.20
105	Asit Borik	2	0.20
106	Asit Borik	2	0.20
107	Asit Borik	2	0.20
108	Asit Borik	2	0.20
109	Asit Borik	2	0.20
110	Asit Borik	2	0.20
111	Asit Borik	2	0.20
112	Asit Borik	2	0.20
113	Asit Borik	2	0.20
114	Asit Borik	2	0.20
115	Asit Borik	2	0.20
116	Asit Borik	2	0.20
117	Asit Borik	2	0.20
118	Asit Borik	2	0.20
119	Asit Borik	2	0.20
120	Asit Borik	2	0.20

ahalisini bile. Yalova kaplıcaları nüfusu 1000-1500 kişi olan bir kasaba haline gelince; kendini kurtarmış olur. Bunun için eski Seyrisefain Müdürü Sadullah Bey'in çok mükemmel bir projesinden bahsettiler. Bu projeye aklım o kadar yattı ki hemen bu sütunlarda onu takviye etmeye karar verdim. Bu projeye göre kaplıca civarında ev yaptırmak isteyenlere bedava arazi verilecek bu evin yapı malzemesi vapur ve kamyonlarla bedava taşınacak -bu evlere iki sene su ve elektrik bedava verilecek üstelik gene iki sene müddetle bir de meccani [ücretsiz] vapur pasosu verilecek.”⁶²

Burhan Felek'in kaplıcalar hakkında kaleme aldıkları yazıların tamamına burada yer vermek elbette ki mümkün değildir. Ancak görüldüğü üzere Avrupa'nın pek çok şehrinde bulunan ve en iyi otellerinde konaklama imkânına sahip olan Burhan Bey gibi münevver bir şahsiyetin haklı ve yapıcı tenkitlerinin, bugün herhangi bir müessese için ne denli büyük bir önem arz ettiği ortadadır. Bilhassa kaplıcaların, bugün bile bu şekilde doğru yönlendirmelere ihtiyacı olduğu muhakkak, satır aralarındaki uyarılarına dikkat edilmesi elzemdir.

19

19. Henri Prost

13. Henri Prost Yalova Kaplıcaları için Geliyor (R. 19)

1935 senesi ise Yalova kaplıcaları ile Henri Prost'un adlarının ilk defa yan yana anıldıkları bir sene olmuştur. 1874 senesinde Paris'te doğan Prost o dönemde çalışmaları Avrupa'da yakinen takip edilen bir mimardır. Şans eseri kendisi İstanbul'a pek de yabancı değildi. 1905-1907 seneleri arasında buraya gelerek Sultan II. Abdülhamid'in izniyle Ayasofya'nın rölelerini hazırlayarak, krokilerini çizmişti. Bu tarihten sonra da o sıralarda Fransa'nın kontrolü altında bulunan Fas'ın, Marakeş, Rabat ve Meknes şehirlerinin planlarını hazırlamıştır (1914-1924)⁶³. 1926 senesinde ise 1922'de büyük bir yangın felaketine uğrayan İzmir'in planlanması için İzmir Belediye Başkanı Şükrü Kaya tarafından davet edilmiştir. Bu güzel şehirde kısa sürede fuar alanının da içinde yer aldığı bir nazım planı hazırlamıştır. Bu planın hazırlanmasından sonra Paris'in uzun sürecek planlamasını üstlenmiştir (1927-1934)⁶⁴.

1933 senesinde İstanbul için açılan şehir planlama yarışmasına Almanya'dan bir, Fransa'dan iki uzman davet edilmişti: Herman Ehlgötz, Donat Alfred-Agache ve Henri Prost. Alman şehir uzmanı Ehlgötz, Essen endüstri şehrinin gelişme planını gerçekleştirmekle ünlenmişti. Daha önceki senelerde ise Ankara için açılan şehir planlama yarışmasının da kazananı olmuştur. Fransız şehir uzmanı Agache de iki büyük Güney Amerika kentinin, Rio de Janeiro ve Buenos Aires'in planlamasını üstlenmişti. Prost'un

62 Milliyet Gazetesi, 21.07.1934

63 Seda Bayındır Uluskan, "Atatürk Döneminde İstanbul'un İmarı ve Henri Prost'un Planının Basındaki Yankıları (1936-1939)", ERDEM, 48 (2007), s. 119

64 Aron Angel, "Henri Prost ve İstanbul'un İlk Nazım Planı", Mimarlık, 222 (1987), s. 35

faaliyetleri ise yukarıda bahsedildiği üzere malumdur ve tam da bu tarihte Paris'in planlanması ile meşguldü. Bu nedenle davete icâbet edemeyeceğini bildirmeye mecbur olmuştur. Böylece Prost'un yerine Henri Lambert'in Türkiye'ye davet edilmesi uygun görülmüştür⁶⁵.

Yarışmadan bir sene sonra Türkiye'nin Paris Büyükelçiliği aracılığıyla bir şehircilik uzmanı için yeniden araştırma yapılmış ve bu bağlamda Büyükelçi Suad Davas ile Seine (Paris bölgesi) valisi arasında doğrudan bir yazışma sürdürülmüştü. Bu defa yazışma konusu Yalova kaplıcalarının imarı idi. Paris valisi bu konuda deneyimi olmasının yanında Doğu'yu iyi tanıdığı gerekçesiyle büyük bir tesadüf eseri olarak büyükelçiye Henri Prost'u önermiştir (1934)⁶⁶. Böylelikle Henri Prost ile yeniden kurulan temaslar, bu defa olumlu netice vermiştir. Prost, Türkiye'ye gelmesinde herhangi bir mâni olmadığını ancak gelmesi için biraz zamana ihtiyacı olduğunu, bununla birlikte kendisi gelinceye kadar gerekli incelemeleri yapması için yardımcısı Mimar M. Jean Royerre'i göndereceğini haber vermiştir.⁶⁷

23 Kasım 1934'te Türkiye'ye gelen Mimar Royerre, aralık ayının ilk gününe kadar kaplıcalarda incelemelerini sürdürmüştür. Mimar Royerre yaptığı incelemeler neticesinde hâsıl olan görüşlerini A.K.A.Y. Müdürü Cemil Bey ile Ekonomi Bakanlığı Hava ve Demiryolları Müsteşarı Sadullah Bey'e izah ettikten sonra Fransa'ya dönmüştür. Mimar Royerre'nin verdiği resmi izahat şu şekildedir:

"Yaptığım projeye göre Yalova çağdaş bir su şehri olacaktır. Esasen tabii güzelliği olan Yalova iyi hazırlanmış bir proje ile imar edilirse, numune teşkil edecek bir su şehri olacaktır. Gerek hastaların gerekse onlarla Yalova'ya gidecek sağlam insanların eğlencelerini temin için sinemalar, tiyatrolar ve gazinolar yapılacak, özetle kelimenin tam anlamıyla çağdaş bir su şehri meydana getirilecektir.

Yalova'nın rakibi olan Bursa'ya da giderek tetkiklerde bulundum. Bu tetkikler neticesinde Yalova'nın Bursa'dan daha cazibeli bir şehir olacağına kanaat getirdim. Esasen Bursa'nın kaynak suları uzakta olduğu için yeni yapılan müesseseye gelinceye kadar kuvvetlerini kaybediyorlar. Hâlbuki Yalova'daki hamamlar, suların bulunduğu yerdedir. Şu hâlde orada bir de çağdaş şehir yapılırsa Yalova'nın büyük bir rağbet kazanacağı muhakkaktır.

Hazırladığım ilk projeyi M. Prost'a göstereceğim ve Paris'te bu proje üzerinde çalışacağım. Mart ayında da beraber İstanbul'a gelerek bir iki ay burada kalacağım."⁶⁸

65 Cana Bilsel, "İstanbul'un Dönüşümleri: Prost Planlaması ve Modern Kenti Yaratmak", *Osmanlı Başkentinden Küreselleşen İstanbul'a: Mimarlık ve Kent (1910-2010)*, Der. İpek Yada Akpınar, İstanbul 2010, s. 49

66 Bilsel, a.g.m., s. 49-50

67 *Cumhuriyet Gazetesi*, 23 Teşrinievvel 1934

68 *Cumhuriyet Gazetesi*, 2 Birincikânun 1934

Royerre'nin hazırladığı projeler incelenmek üzere hemen ertesi gün A.K.A.Y. Müdürü Cemil Bey tarafından Ankara'ya götürülmüştür⁶⁹. İktisat Vekâleti'nce hazırlanan 21.02.1935 tarihli tezkerede kaydedildiğine göre, Yalova kaplıcalarının zamanın en son yenilik, fikir ve zevklerine uygun bir şekilde su şehri hâline konulması ve işlerin düzgün bir şekilde devamını temin maksadıyla kaplıcaların genel planını hazırlamak üzere Henri Prost'un Türkiye'ye davetinin uygun olacağına hemfikir olunmuştur. Planların gereğince hazırlanması ve sair muameleler için A.K.A.Y. İdaresi'nce dört taksitte 150.000 Frank ücret verilerek Paris'ten getirilmesi kararlaştırılmıştır. Bu talepten yaklaşık yirmi gün kadar sonra İcra Vekilleri Heyeti'nce gündeme alınan Prost'un getirilmesi meselesi onanmış, Atatürk tarafından imza edilmiştir.⁷⁰

20

20. Marcel Deschaseaux

Royerre, İstanbul'dan ayrılırken mart ayı içinde Prost'la geri geleceğini söylediği hâlde bazı işlerin tahminden daha uzun sürmesi nedeniyle İstanbul'a ancak 23 Mayıs'ta gelebilmiştir. İstanbul'a adım atar atmaz, A.K.A.Y. İdaresi Personel İşleri Müdürü Kemal Bey ile Yalova'ya gelmişlerdir⁷¹. 10 Haziran 1935 tarihine kadar burada incelemelerini sürdürmüşler ve ardından Türkiye'den ayrılmışlardır⁷². Prost'un Royerre ile müştereken hazırlayarak onayladığı planlar, Türkiye'den ayrılmadan önce Türk yetkililere teslim edilmiştir. Böyle olduğu hâlde kaplıcalar bölgesinin kullanımı ile imar ve işletmesinin kurallarının belirlenip, hazırlanan plan ve haritalarının onaylanmasından uzun bir süre sonra ancak 26 Haziran 1939 tarihinde "Yalova Termal Kaplıcaları İşletilmesine Dair 3653 Numaralı Kanun" adı altında *Resmî Gazete*'de yayınlanmıştır⁷³.

Kaplıcalar için sadece şehir planlama uzmanlarına değil, başka alanlara da hizmet edecek kimselere ihtiyaç duyulmaktaydı. Mesela, 1936 senesi kasım ayında kaplıcaların sıcak su kaynaklarının kaptajını⁷⁴ tetkik edecek tecrübe sahibi bir uzman ihtiyacı ortaya çıktığı için Fransa'da bulunan Plombières kaplıcalarından (Plombières-les-Bains) Uzman Marcel Deschaseaux'un getirilmesi arzu edilecekti. İlk etapta on beş gün müddetle burada kalmasının yeterli olacağı düşünülerek, kendisine birinci mevki yataklı vagon geliş-gidişleri ücretiyle, on beş günlük ikameti karşılığında 17.500 Frank ödenmesi, ikametinin on beş günü geçmesi hâlinde ise günlük 3 İngiliz Lirası karşılığının Türk Lirası olarak verilmesi karara bağlanmıştır.⁷⁵ (R. 20)

69 Cumhuriyet Gazetesi, 3 Birincikânun 1934

70 BCA, Kararlar Daire Başkanlığı, nr. 52-17-1

71 Cumhuriyet Gazetesi, 24 Mayıs 1935

72 Cumhuriyet Gazetesi, 11 Haziran 1935

73 Ayrıca bkz. BCA, Kararlar Daire Başkanlığı, nr. 82-29-6

74 Ayrıca bkz. BCA, Kararlar Daire Başkanlığı, nr.82-29-6

75 BCA, Kararlar Daire Başkanlığı, nr. 70-91-20; Marcel Deschaseaux, "Rapport Sur l'Etat Actuel des Sources Thermales de Yalova et les Possibilités du Développement de la Station", *MTHKY*, II (1962), s. 97-103.

14. Sedat Hakkı Eldem ve Termal Otel'in İnşası (R. 21)

Henri Prost'un kaplıcalara geldiği sene, burada bir başka otel binasının inşa edilmesi zarureti herkesçe kabul edilmişti. Esasen bu tarihte kaplıcalarda Çınar Otel, Taş Otel, Lokanta (Sinema Kafe), Yaverân (Büyük / Yeni Köşk) Köşkü, Branzeau Ailesi'nin idaresinden kalma kâgır bir ikametgâh ve hemen yukarıda Büyük Otel ile Büyük Gazino bulunmaktaydı. Fakat 1930'da inşa edilen Atatürk Köşkü'nün haricinde kalan bu yapıların hiçbirisi hızla modernleşen Türkiye'yi ve Atatürk'ün kaplıcalara aksettirmeye çalıştığı hissiyatını temsil etmemekteydi. Kaplıcaların imar ve ihyasının sıklıkla gazetelerde yer bulması, halkın her geçen gün buraya daha fazla rağbet etmesine vesile oluyordu. Temsil kuvveti ve değişimin sergilenmesi için kaplıcalarda yerli ve yabancı misafirlere daha konforlu ve mümkün olduğunca modern donanımlı bir otelin inşa edilmesi mühimdi. Bu düşünceden hareketle, A.K.A.Y. İşletmeleri'nin geleceğin su şehrinin inşa edilmeye devam edildiği kaplıcalar için

1934 senesinde açtığı otel projesine yarışmasına, yirmi bir proje ile katılım gerçekleştirmiştir. Pek çok üyeden mürekkep jüride Yüksek Mimar Ernst Egli ve İstanbul Belediyesi Fen İşleri Müdürü Ziya Bey de bulunmaktaydı. Jüri 1.000 lira ödüllü bu yarışmada, Sedat Hakkı Bey'in (Eldem) "T" planlı Lüks Termal Otel projesini birinciliğe, Mimar Hüsnü Bey'in Zümrüt planlı projesini ise ikinciliğe lâyık görmüştür⁷⁶. Mimarlığını Sedat Hakkı Bey'in üstleneceği bu otel için 1935 Ocak ayında gerekli görülen tetkikler tamamlanmış, Nafia Vekâleti'nce görevlendirilen mühendislerin onayı neticesinde A.K.A.Y. İşletmeleri'ne otele hazırlanan projeye başlanabileceği haber verilmiştir. Hemen ardından proje 285.777 lira 6 kuruşa ihale edilmiştir⁷⁷. (R. 22)

İhale sürecine kadar otel inşaatıyla ilgili her şeyin yolunda gittiği ve projenin kısa sürede tamamlanacağı öngörülmüştü. Ancak gerçekte işler pek de umulduğu gibi ilerlemeyecek, Atatürk'ün otel inşaatıyla ilgili ciddi endişeleri çıktığı gibi, sınırları de bir hayli gerginleşecekti. Bunun iki önemli sebebi vardı. İlki, yetersiz tetkikler neticesinde otel için seçilen zeminin çürük çıkması, bu sebeple temellerin çok daha derine indirilmesi idi. Bu derinlik ikinci bir bodrum katının meydana getirilmesine neden

21. Sedat Hakkı Eldem

22. Termal Otel'in temel çalışmaları (1935) Tevfik Bıyıklıoğlu Koleksiyonu, IRCICA, nr. FBU010926

21

22

76 Murat Metinsoy, "Resmî Sayfiye ya da Sayfiye Başkenti: Erken Cumhuriyet Döneminde Yalova", *Sayfiye. Haftalık Halleri*, Der. Tanıl Bora, İstanbul 2014, s. 118; Ahmet Akyol, s. 219; Projeler için bkz. "Yalova'da Bir Otel Proje Müsabakası", *ARKİTEKT*, 40 (1934), s. 105-116

77 BCA, *Kararlar Daire Başkanlığı*, nr. 76-16-5

23

23. Sedat Hakkı Eldem'in inşa ettiği eski Termal Otel (1940 öncesi). Hususî Kütüphanemiz (A.Ç.B.)

24. Kurşunlu Hamam ile Termal Otel arasında gözüken Atatürk'ün dairesi (1960 öncesi). Tevfik Bıyıklıoğlu Koleksiyonu, IRCICA, nr. FTB000228

olmuştu. Dolayısıyla temel kazısı yüklü bir masraf çıkardığı gibi temelin hazırlanarak, binanın yükseltilmesi işini de tahmin edilenden çok daha fazla yavaşlatmıştı. İkinci ise ilk projeye uygun olarak inşa edilmesi planlanan Termal Otel'e ilave edilen inşaat yani otelde Atatürk için hazırlanması istenilen daire meselesi idi.

Sedat Hakkı Bey'in anlattığına göre otelin tamamlanması işi o kadar uzamıştı ki A.K.A.Y. İşletmeleri Genel Müdürü Cemil Bey, korkudan Atatürk'ün huzuruna çıkamaz olmuş, yüzüne âdeta felç gelmişti. Bu sebeple Cemil Bey, Sedat Hakkı Bey'i Atatürk ile gerekli görüşmeyi sağlaması için araya sokmuştu. 1936 yazında kaplıcalara gelen Sedat Hakkı Bey, Atatürk ile planlar üzerine gerekli görüşmelerde bulunmuş ve Atatürk'ün vefatının ardından o anları şöyle anlatmıştı: (R. 23, 24, 25)

"...Gazi kalktı, elini yüksekte uzattı, yani öpülemeyecek şekilde. Ve sağ tarafında oturan zâti yerinden kaldırarak beni yanına oturttu. Önünde ilaveleri söz konusu olan yeni dairelere ait tarafımdan hazırlanmış plan ve perspektifler vardı. Gülümseyerek, "Adadaki tarzı devam ettiriyorsunuz galiba?" dedikten sonra, konunun esasına girdi. Ayrıntıları görüştü. Ben de gereken izahatı verdim. İstenilen şey, esas giriş katının üstünde, eski projede öngörülmuş olan daireler yerine Gazi'ye özel bir kısım ve kütüphane hazırlamak ve gene özel bir asansörle en alttaki kapalı selsebil havuza bağlantıyı oluşturmaktı. Bu işler binada epey değişiklikler icap ettiriyor ve yapı işini uzatıyordu. Kendisi, "Ne istiyorlar? Köşk kâfi değil mi?" şeklinde

24

25. Termal Otel (1950'ler). Atatürk Kitaplığı, nr. Krt.022732/1

26. Atatürk Yalova Kaplıcaları'nda (Dr. Nihat Reşat, Kılıç Ali Beyler vd.). Hanri Benazus Koleksiyonu

25

26

ifadede bulundular. Buna çok şaştım. Sanki illâki göze girmek için bu işi çıkaranlar olmuştı. Kitaplık ve oturma odası üst katta, bir ilâve kanat hâlinde idi ve planı o zaman düşkünü olduğum iki çaprazlı oval tavan ile örtülü dört çıkmalı tarzda idi. Gene buna işaret ederek "Bari böyle bir mekân kazanmış olacağız." şeklinde bir tarifte bulundu ve "Siz gene bu tarzda devam edin." diye ilâve etti. Masa etrafında gerginlik gevşemiş, Gazi'nin mültefit tarzı sanki herkese sirâyet etmişti. Ben kendimden geçmiş gibiydim. Cevaplarım biraz da dağılan dikkatimi yansıtıyordu. Bu sefer o keskin bakışıyla beni bir daha süzdü ve "Teşekkür ederim." diyerek ayağa kalktı, elini uzattı ve hafifçe sıktı. Kapıyı nasıl bulduğumu hatırlamıyorum. Bundan şunu öğrendim. Gazi, kendisine zorunlu olarak gösterilmek istenen bu ilave daireleri aslında istemiyordu. Bu işgüzarlığa sıkılıyordu. Fakat karşı da gelemiyordu.

Atatürk ile son karşılaşmam 1936 senesinin eylül ayında oldu. Bu sefer Dolmabahçe Sarayı Veliahd Dairesi'nin büyük sofasında kabul edildim. Sabahtı. Yanında İsmail Müştak Bey'den başka kimse yoktu. Gazi, hemen Müştak Bey'le görüşmesini kesti ve "Buyurun" dedi. Bu, onun için gitmek, benim için oturmak demektir. Yine ayağa kalkmış ve elini uzatmıştı. "Buyurun" diye tekrar etti. Planları açtım. Gereken izahatı vermeye başladım. Konu yine Yalova ile ilgiliydi. Bu sefer kendine yapılmak istenen daire çok büyümüş, âdeta bir ayrı köşk hâline gelmişti. Ben, aslında A.K.A.Y. İdaresi nâmına ve Celâl [Bayar] Bey'in yerine gelmiştim. İşin gereksizliğine tekrar işaret etti "Zaten orada köşküm var. Ne istiyorlar?" dedi. Fena bozulduğumu gördü. Biraz sonra "Ada'da olsa iş değişirdi." dedi ve gönlümü aldı. Bundan sonra meseleyi Celâl Bey ile görüşerek halletmemi istedi.⁷⁸

27

27. Dr. Nihat Reşat Berger

Bu ikinci mesele Celâl Bey ile Sedat Hakkı Bey'in istişaresi neticesinde bir karara bağlanmış ise de bundan başka ilk keşifte gösterilen dere kanalının kapatılması gereken kısmının tahmin edilenden daha fazla uzatılması da lâzım geldiğinden, mühendis otel inşaatının tamamlanabilmesi için ilaveten 84.000, çıkması muhtemel işler için ise 15.000 liraya ihtiyaç olduğu İktisat Vekâleti'ne bildirilmiştir. Bu talep İktisat Vekâleti'nce uzun bir süre değerlendirildikten sonra -ki bu esnada inşaat durmuştur- inşaatın başka bir müteahhide verilmesi düşünülmüş ise de bu düşünce hem idari ve hem de teknik bakımdan sıkıntı yaratacağından tereddüt edilmiştir. Bunun üzerine ihale kanununa dayanarak yukarıda verilen toplamda 99.000 liranın, ihale bedelinin %20'sini teşkil eden 57.155 lira 31 kuruşun verilmesini ancak arta kalan 41.844 lira 69 kuruşluk meblağın aynı müteahhide pazarlıkla yaptırılması için karara bağlanması hükümete arz edilmiştir. Hükümet, vekâletten gelen bu talebi dikkate alarak onamış ve karar Atatürk tarafından imzalanmıştır.⁷⁹

Termal Otel'in banyoları için yurtdışından getirilmesi zaruri olan yeni sistemlerden kaplıca suyunun ihtiyacına göre en uygun olanlarını yerinde görmesi ve lâzım gelenleri satın alması için yurt dışıyla da doğrudan temas kurulmuştur. İlk önce A.K.A.Y. İdaresi Genel Müdürü Cemil Bey gerekli incelemelerde bulunmak için Karlovy Vary'a (Karlsbad) gönderilmiştir (Ocak 1937). Ardından yirmi gün müddet için Paris'e kaplıca müdürü olan Dr. Nihat Reşad'ın (Berger) (R. 27) gönderilmesi uygun görülmüş ve kendi-

78 Akyol, a.g.e., s. 220-221

79 BCA, Kararlar Daire Başkanlığı, nr. 77-69-8

sine seyahati için 750 lira karşılığındaki döviz, harcırah olarak çıkarılmıştır (Şubat 1937)⁸⁰. Paris'ten döndükten sonra aynı maksatla bir de Almanya'ya gönderilmiştir (Nisan 1937). Yirmi gün müddetle çıkacağı bu seyahat için ise kendisine 800.000 liralık döviz verilmesi iktisat vekâletince istenilmiş, maliye vekillüğünden yazılan mütâlaanamede ise gerekli olacak masrafların kliringle⁸¹ ödenmesinin icap edeceği bildirilmiştir⁸².

1937 senesi yazında hâlen inşaatı devam eden otel için mühendisin yeni ödenek talepleri olmuş, 28 Temmuz'da 63.500 lira daha ödenek ayrılmıştır. Bütün ilave masraflara rağmen aralık ayında güçlükle tamamlan otelin problemleri bitmemektedir. Otelin devir teslimi başlı başına bir mesele hâlini almıştır. *Cumhuriyet Gazetesi*'nde yer verilen bilgiye göre A.K.A.Y. İdareci, otelin belirlenen tarihte müteahhidi tarafından teslim edilmediğini ileri sürerek teminat parasını vermeye yanaşmamakta, müteahhit ise gecikmenin kendisinden kaynaklanmadığını ileri sürmektedir. Bu ihtilafli meselenin bir mahkemeye yahut hakeme başvurularak hâll edilmesi muhtemel gözüktüğünden devir teslim yapılamamaktadır⁸³. Fakat gazetelerin haber verdiği bu ciddi mesele her nasılsa aralık-ocak ayları içinde hâll edilmiş olmalıdır ki sağlanan mutabakat neticesinde Termal Otel, 22 Ocak 1938 tarihinde başta Atatürk olmak üzere devlet ileri gelenlerinin katıldığı bir davetle açılmıştır. Otelin ilk misafiri de Atatürk olmuştur⁸⁴.

15. Atatürk'ün Son Defa Kaplıcalara Gelişi ve Vefatı

Atatürk'ün, Termal Otel'in açılışının ardından kaplıcalara son gelişi şubat ayında olmuştur. Kılıç Ali'nin yazdığına göre Atatürk'ün son senelerde iştahı hemen hemen tamamen kesilmiş, son zamanlarda burnu sık sık kanamaya başlamıştır. Banyo mevsimi olmamasına rağmen ani bir kararla kaplıcalara gelinmiştir. Bu durum bir ıstırapın göstergesiye de ne olup bittiği kimsece malum değildir⁸⁵. Atatürk geldiği geceyi Termal Otel'de kendisi için hususi olarak yapılan dairede geçirmiş ve ertesi sabah yine kendisine mahsus olarak yapılan banyo dairesine girerek, Kaplıca Müdürü Dr. Nihat Reşat (Berger) Bey'i yanına çağırılmıştır. Nihat Reşat Bey Atatürk'ün vefatının ardından banyo dairesinde yaşananları, Ruşen Eşref Ünaydın'a şöyle anlatmıştır: (R. 28, 29)

80 BCA, *Kararlar Daire Başkanlığı*, nr. 70-89-14

81 Kliring, ülkeler arasındaki iki yanlı ticaret anlaşmalarının temelinde malla ödemeyi öngören bir türü. Kliringde anlaşmalı ülkeler arasında ithalat ve ihracat işlemleri döviz kullanılmadan mahsup ve takas yoluyla ve kliring kurumları aracılığıyla gerçekleştirilir. Kliring kurumları merkez bankası ya da kliring ofisidir

82 BCA, *Kararlar Daire Başkanlığı*, nr. 72-18-12

83 *Cumhuriyet Gazetesi*, 13 Aralık 1937

84 Akyol, *a.g.e.* s. 163

85 *Atatürk'ün Sırdaşı Kılıç Ali'nin Anıları*, Der. Hulusi Turgut, İstanbul 2005, s. 614

28

29

28, 29. Atatürk'ün özel hamamı ve saunası. Yalova Termal Otel Arşivi

30

30. Dr. Neşet Ömer İrdelp

“...kendisine mahsus olarak yaptırılan banyo dairesine girdi ve beni çağırttı... Şikâyetlerini bana bildirdi... Kaşıntıya çare bulmaklığımı istiyordu... Dedim ki: Müsaade buyurursanız, önce zât-ı devletinizi bir muâyene edeyim. Kaşıntıların sebebini tespite çalışayım. ‘Peki iyi’ dedi. Soyunma odasına koydurtmuş olduğumuz şezlonga uzandı, bende muayeneye başladım. Tabii önce vücudun en çok kaşınan yerini, yani bacaklarını muayene ettim. Egzema, ürtiker, erytheme gibi belirtiler bulamadım. Yalnız kaşıntının bıraktığı tırnak izleri buldum. Atatürk’ün yaşayış tarzını göz önünde tuttuğum için bacaklardan sonra karnını ve bilhassa karaciğerini muayeneye koyuldum. Ve derhâl gördüm ki, Atatürk’ün karaciğeri üç parmak kadar büyümüş ve sertleşmiştir. Kalbini dinledikten sonra kendisine teşekkür ettim. Muayenemin bittiğini söyledim. Atatürk, ‘Doktor, kaşıntının sebebini buldunuz mu?’ dedi. ‘Evet efendim’ dedim. Bu kaşıntının yemek ve bilhassa içmekle ilgili olduğunu arz ettim. ‘Buna emin misiniz?’ diye sordu. ‘Efendim, kanaatim o kadar kat’idir ki bu teşhisimin isabetinde şüphenin gölgesi bile yoktur.’ dedim. ‘Karaciğeriniz büyümüş ve biraz sertleşmiştir. İşte kaşıntınızın nedeni bu karaciğer rahatsızlığıdır’ dedim.”⁸⁶

Dr. Nihat Reşat Bey’in muayenesinin ardından ertesi gün İstanbul’dan Dr. Neşet Ömer (İrdelp) Bey, kaplıcalara çağrılmıştır. O da Atatürk’ü muayene ettiğinde, Dr. Nihat Reşat Bey’in tespitlerinin harfiyen doğru olduğunu, karaciğerin dört parmak kadar büyüdüğünü söylemiştir⁸⁷. Bunun üzerine şimdilik Dr. Nihat Reşat Bey’in önerdiği küçük bir perhizle beraber lâzım gelen tedaviye devam edilmesi uygun görülmüştür. (R. 30)

Atatürk, Termal Otel’de on iki gün kadar kalmış, bu süre zarfında rahatsızlığında önemli derecede bir düzelme olmuş, hatta kaşıntısı büsbütün ortadan kalkmıştır. Ancak uygulanması gereken tedavi programını hiçe sayarak devlet meseleleriyle ilgilenmek üzere kaplıcalardan ayrılarak önce Bursa ve ardından da İstanbul’a giden Atatürk, bu esnada zatürreye yakalanmıştır. İstanbul’da bulunduğu bir gece Dolmabahçe sarayında birdenbire kuvvetli bir şekilde öksürmeye, nefes almakta zorlanmaya, göğsünde kuvvetli ağrı hissetmeye başlamıştır. Yanında bulunan Dr. Nihad Reşad ve Dr. Neşet Ömer beyler bu öksürüğün ve ağrının önüne kısa sürede geçmeyi başarmışlar ise de Atatürk, rahatsızlığı tam olarak geçmeden o sırada Ankara’ya gitmiştir⁸⁸.

Atatürk’ün rahatsızlığının bir türlü iyileşme göstermemesi üzerine hükümet, Paris Üniversitesi’nden karaciğer hastalıkları konusunda uzman olan Profesör Fiessenger’i 28 Mart 1938 tarihinde Ankara’ya getirtmiştir. Ne yazık ki Çankaya Köşkü’nde yapılan muayenenin ardından Cumhurbaşkanlığı Genel Sekreterliği’ne sunulan rapor aynıydı. Rahatsızlığı daha fazla gizlemek mümkün olamayacağından Anadolu Ajansı, 30 Mart 1938’de şu haberi

86 Ruşen Eşref Üneydin, *Atatürk’ün Hastalığı/Profesör Dr. Nihad Reşad Belger’le Mülakat*, Ankara 1959, s. 10-11; Mithat Aydın, “Atatürk’ün Son Hastalığı”, *BELGİ*, 12 (2016), s. 179

87 *Atatürk’ün Sırdaşı Kılıç Ali’nin Anıları*, s. 614

88 Aydın, a.g.m., s. 180

31

geçmiştir:

“Türkiye Reısicumhuru Atatürk, geçen ocak ve şubat aylarındaki Yalova, Bursa ve İstanbul seyahatlerinde kuvvetli bir grip geçirmişlerdi; Ankara’ya avdetlerinde grip nüksettiğinden konsültasyon için Fransa’dan Prof. Fiessinger davet edildi. Prof. Fiessinger, tetkik ve muayene neticesinde, Atatürk’ün sıhhatinde ehemmiyete şayan bir vaziyet olmadığını tespit etmiş ve kendilerine bir buçuk ay kadar istirahat tavsiyesini kâfi görerek avdet etmiştir.”

Prof. Fiessinger, Atatürk hakkındaki kanaatini ise şu şekilde açıklamıştır:

“Şefinizi ne kadar sevdiğinizi takdir ediyorum. Türk milletinin Atatürk hakkındaki hissiyatını, büyük şefini gördükten sonra daha iyi anladım. Bu kadar dinamizmin, bu kadar zekâ ve cevvaliyetin bir arada toplanması pek seyrek tesadüflerle kabildir. Zamanımızın birçok büyük adamlarıyla temas etmek fırsatını bulmuştum. Atatürk’ü bunların hiçbirisiyle kıyas etmek elimden gelmiyor.”⁸⁹

Atatürk kendisi için tüm doktorların yaptığı istirahat tavsiyesine uymayarak devlet işleriyle özellikle de Hatay meselesi ile alâkadar olmaya devam etmiş, çeşitli seyahatlere çıkmıştır. Fakat bütün bunlar durumu daha da kötüleştirmiştir. 2-3 Haziran 1938’de yapılan muayenelerde Prof. Fies-

31. Dolmabahçe Sarayı
Atatürk’ün vefat ettiği oda.
Foto: Dr. Tuna Yılmaz

89 Aydın, a.g.m., s. 181

singer'in tekrar Türkiye'ye davet edilip, kesin muayene ve raporun alınması gerektiği gündeme getirilmiştir. 8 Haziran'da ikinci kez Türkiye'ye gelen Dr. Fiessinger, Atatürk'ü Savarona Yatı'nda muayene etmiş ve tedavi için gerekli olan direktifleri verdikten sonra 10 Haziran akşamı Türkiye'den ayrılmıştır. Atatürk, 25 Haziran'da siroz hastalığının neden olduğu büyük bir kriz ve akabindeki yüksek ateşle ciddi bir şekilde sarsılmıştır. 10 Temmuz gecesi ateşinin yükselmesine neden olan bir hastalık geçirmeye başladığında yapılan muayenede zatürrenin ortaya çıktığı görülmüştür. Ateşi bir hafta sonunda ancak düşürülebilmştir. Bu esnada siroz hastalığı da önemli bir ilerleme kaydetmiştir. Atatürk'ün hastalığının ilerlemesi üzerine Profesör Fiessinger, 16 Temmuz'da üçüncü defa Türkiye'ye gelmiştir. 10-23 Temmuz arasında uygulanan tedaviyle Atatürk'te kısmî bir rahatlama meydana gelmiş ise de hastalıkların gün geçtikçe daha da ciddi bir hâle bürünmesi sebebiyle 24/25 Temmuz gecesi Ankara'dan Dolmabahçe Sarayı'na nakledilmiştir. Bu naklin ardından hükümet, Almanya ve Avusturya'dan da uzmanlar getirterek onların da durum hakkındaki görüşlerini almakta yarar görmüştür. Almanya'dan Profesör von Bergmann ile Avusturya'dan, karaciğer hastalıkları araştırmaları ile şöhret bulmuş Profesör Eppinger davet edilmiştir. Fakat verilen raporlar öncekilerinin onaylanmasından öteye geçememiştir⁹⁰.

Durumunun gün geçtikçe daha ciddi bir hâl alması üzerine Atatürk, vasiyetini yazdırma ihtiyacı duymuştur. Bunun için Cumhurbaşkanlığı Sekreteri Hasan Rıza Soyak'ı huzuruna davet etmiş ve vasiyetnamesine son şeklini vermiştir. Vefatına değin hazırlanan vasiyetnamenin duyulmamasını tembih etmiş, bir gün sonra yani 6 Eylül 1938'de vasiyetname, gizlice saraya getirilen İstanbul 6. Noteri İsmail Kunter'e teslim edilerek resmi süreç başlatılmıştır⁹¹.

Atatürk, eylül sonlarına doğru tekrar ağırlaşmaya başlamış, ilk ağır komaya 16 Ekim'de girmiştir. Üç gün devam eden bu koma hâli, 19 Ekim'de sona ermiş, sağlığına kavuşmuş, 21 ve 22 Ekim'de sağlığındaki iyiye gidiş devam etmiştir. 22 Ekim'de yayımlanan raporda hastalığın normal seyrinde ilerlediği haber verilmiştir⁹².

Atatürk'ün karnındaki su, 16 Ekim'deki ilk koma hâinden sonra gün geçtikçe birikmiş, göğsünü ve kalbini sıkıştırmaya başlamış dolayısıyla nefes almasını zorlaştırmıştır. Atatürk'ün çift kişilik ve oldukça geniş olan yatağı doktorların etrafında çalışmakta zorlanmaları sebebiyle 20 Ekim'de daha dar ve şilteleri hafif bir karyolayla değiştirilmiştir. Fakat Atatürk, 21 Ekim sabahında kendine geldiğinde "Ya bu karyola niye değiştirilmiş?" diye sormuştur. Bunun üzerine gerekli izahat yapılmış ise de emri üzerine bu dar karyola kaldırılmış ve yerine Yalova kaplıcasındaki yatak odasından bütün takımıyla

90 Aydın, a.g.m., s. 182-184

91 Aydın, a.g.m., s. 186

92 Aydın, a.g.m., s. 192

birlikte getirilen geniş karyola yerleştirilmiştir.⁹³ (R. 30)

7 Kasım 1938 tarihinde bu duruma daha fazla dayanamayacağını söyleyen Atatürk, suyun derhâl alınmasını emretmiştir. Doktorlar, su alma işleminin komayı çabuklaştıracağı için emri ağırdan almak istemişlerse de Atatürk'ün ısrarı üzerine aynı gün üçüncü defa olmak üzere ponksiyon işlemi yapılmıştır. Bu üçüncü ponksiyondan sonra biraz ateşi yükselmesine rağmen uykusunu gece yarısına kadar sakin bir şekilde geçirmiştir. İkinci ve son koma hâli ise hemen ertesi gün ortaya çıkmıştır⁹⁴.

Gazi Mustafa Kemal Atatürk, 10 Kasım Perşembe günü saat 09:05'te Dolmabahçe Sarayı'nda, büyük bir heyecanla imar ve ihya ettirdiği Yalova kaplıcalarından getirtmiş olduğu yatağının ve şiltelerinin üzerinde, gözlerini ansızın açmış ve birkaç saniye içinde sonsuza değin kapamıştır.⁹⁵ (R. 32, 33, 34, 35)

32

33

34

35

93 Hasan Rıza Soyak, *Atatürk'ten Hatıralar*, İstanbul 2019, s. 724

94 Aydın, a.g.m., s. 194-195

95 Soyak, a.g.e., s. 724

BİBLİYOGRAFYA**Cumhuriyet Arşivi**

BCA, *Muamelat Genel Müdürlüğü*, nr. 7-42-8
 BCA, *Kararlar Daire Başkanlığı*, nr. 3-29-3; 3-78-6; 8-7-17; 9-17-1; 37-46-15; 52-17-1; 82-29-6; 70-91-20; 76-16-5; 22; 77-69-8; 70-89-14; 72-18-12

Gazeteler*Cumhuriyet Gazetesi:*

20 Ağustos 1929, 21 Ağustos 1929, 29 Ağustos 1929, 31 Ağustos 1929, 1 Eylül 1929, 5 Teşrinievvel 1929, 31 teşrinievvel 1929, 29 Teşrinisani 1929, 20 Teşrinisani 1929, 10 Kânunuevvel 1929, 16 Kânunuevvel 1929, 26 Mayıs 1930, 2 Mayıs 1930, 30 Mayıs 1930, 12 Haziran 1930, 2 Nisan 1930, 9 Nisan 1930, 2 Mart 1933, 17 Ağustos 1934; 23 Teşrinievvel 1934; 2 Birincikânun 1934; 3 Birincikânun 1934; 24 Mayıs 1935; 11 Haziran 1935, 13 Aralık 1937

Milliyet Gazetesi:

20 Ağustos 1929, 21 Ağustos 1929, 20 Ağustos 1929, 21 Ağustos 1929, 28 Ağustos 1929, 12 Eylül 1929, 14 Eylül 1929, 2 Teşrinievvel 1929, 29 Teşrinievvel 1929, 4 Teşrinisani 1929, 26 Teşrinisani 1929, 11 Kânunuevvel 1929, 16 Kânunuevvel 1929, 20.09.1930, 30.07.1933, 03.09.1933, 07.1934, 09.07.1934, 11.07.1934, 12.07.1934, 14.07.1934, 16.07.1934, 17.07.1934, 21.07.1934

İkdam Gazetesi:

21 Ağustos 1929, 7 Teşrinisani 1929

Resmi Gazete,:

8.7.1933

Araştırma-İnceleme

“Yalova’da Bir Otel Proje Müsabakası”, *ARKİTEKT*, 40 (1934), s. 105-116

AKYOL, Ahmet, *Atatürk’ün Kenti Yalova*, Yalova 2003

ANGEL, Aron, “Henri Prost ve İstanbul’un İlk Nazım Planı”, *Mimarlık*, 222 (1987), s. 35
Atatürk’ün Sirdaşı Kılıç Ali’nin Anıları, Der. Hulusi Turgut, İstanbul 2005

AYDIN, Mithat, “Atatürk’ün Son Hastalığı”, *BELGİ*, 12 (2016), s. 176-201

BAYINDIR ULUSKAN, Seda, “Atatürk Döneminde İstanbul’un İmarı ve Henri Prost’un Planının Basındaki Yankıları (1936-1939)”, *Erdem*, 48 (2007), s. 109-155

BİLSEL, Cana, “İstanbul’un Dönüşümleri: Prost Planlaması ve Modern Kenti Yaratmak”, *Osmanlı Başkentinden Küreselleşen İstanbul’a: Mimarlık ve Kent (1910-2010)*, Der. İpek Yada Akpınar, İstanbul 2010, s. 49-67

ÇAVUŞ, Tevfik, *Atatürk’ün Yalova Kaplıcalarında Geçirdiği Günler ve Madeni Suyun Faydaları*, (Tarihsiz)

DESCHASEAUX, Marcel, “Rapport Sur l’Etat Actuel des Sources Thermales de Yalova et les Possibilités du Developpement de la Station”, *MTHKY*, II (1962), s. 97-103.

GIRAY, Saib, *Yalova Kaplıcaları. Tarihçesi ve Şifalı Suları ile Tedavi*, İstanbul 1951

METİNSOY, Murat, “Resmî Sayfiye ya da Sayfiye Başkenti: Erken Cumhuriyet Döneminde Yalova”, *Sayfiye. Hafiflik Halleri*, Der. Tanil Bora, İstanbul 2014, s. 109-131

SOYAK, Hasan Rıza, *Atatürk’ten Hatıralar*, İstanbul 2019

TUNCEL, Metin, “Yalova”, *DİA*, XLIII (2013), s. 306-308

ÜNAYDIN, Ruşen Eşref, *Atatürk’ün Hastalığı/Profesör Dr. Nihad Reşad Belger’le Mülakat*, Ankara 1959

Zümrüt Yalova Kaplıcaları, İstanbul 1931

EK 1: Atatürk ve Yalova Termal

Hanri Benazus Koleksiyonu

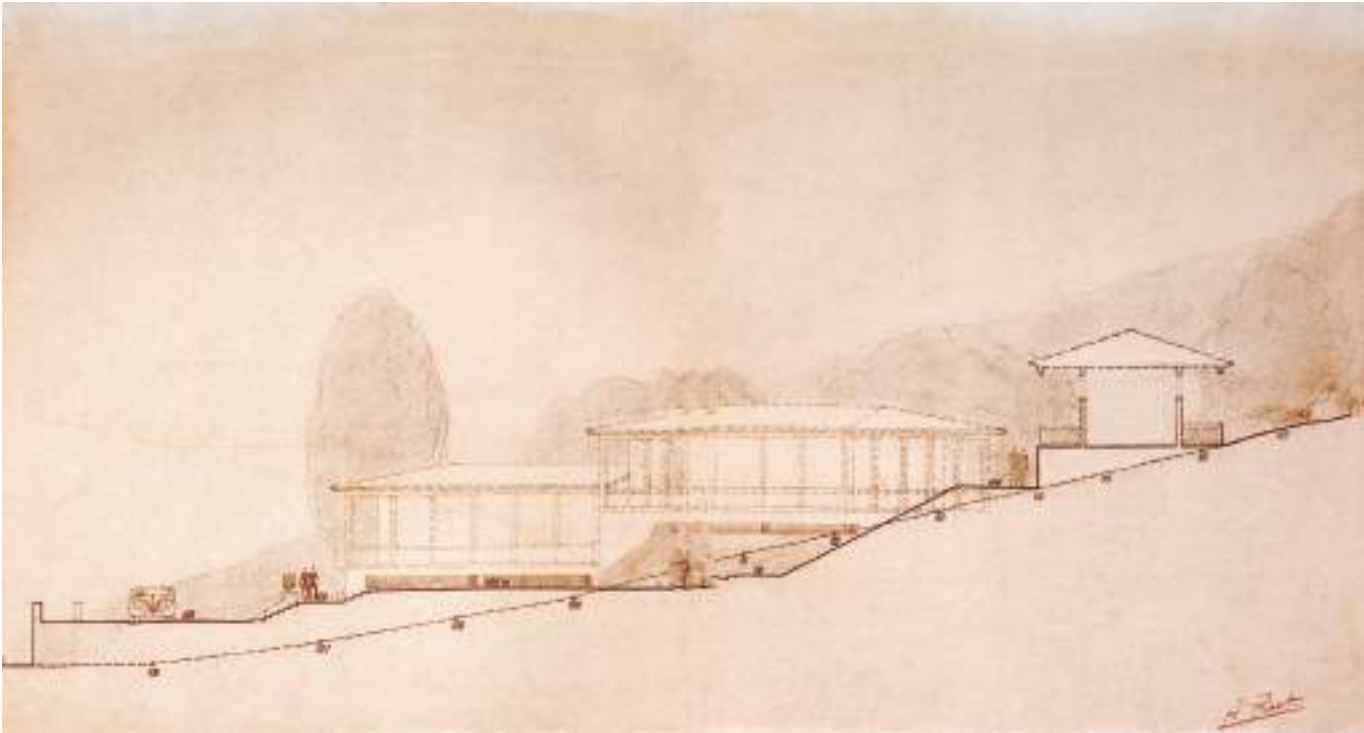
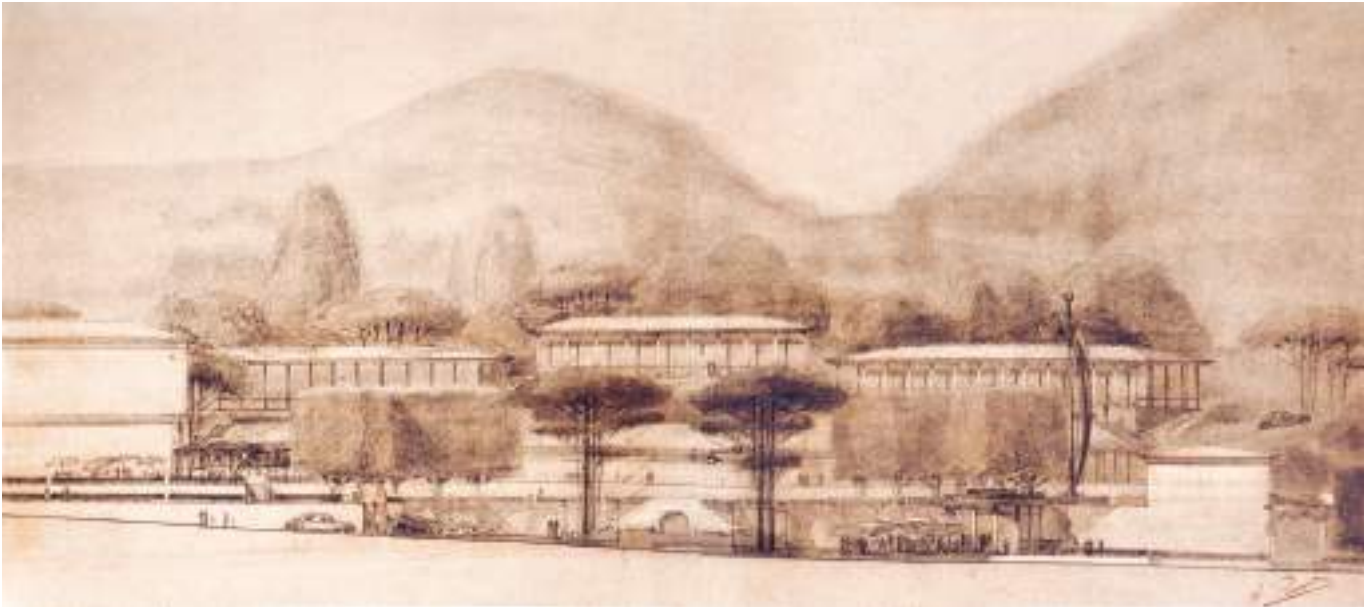

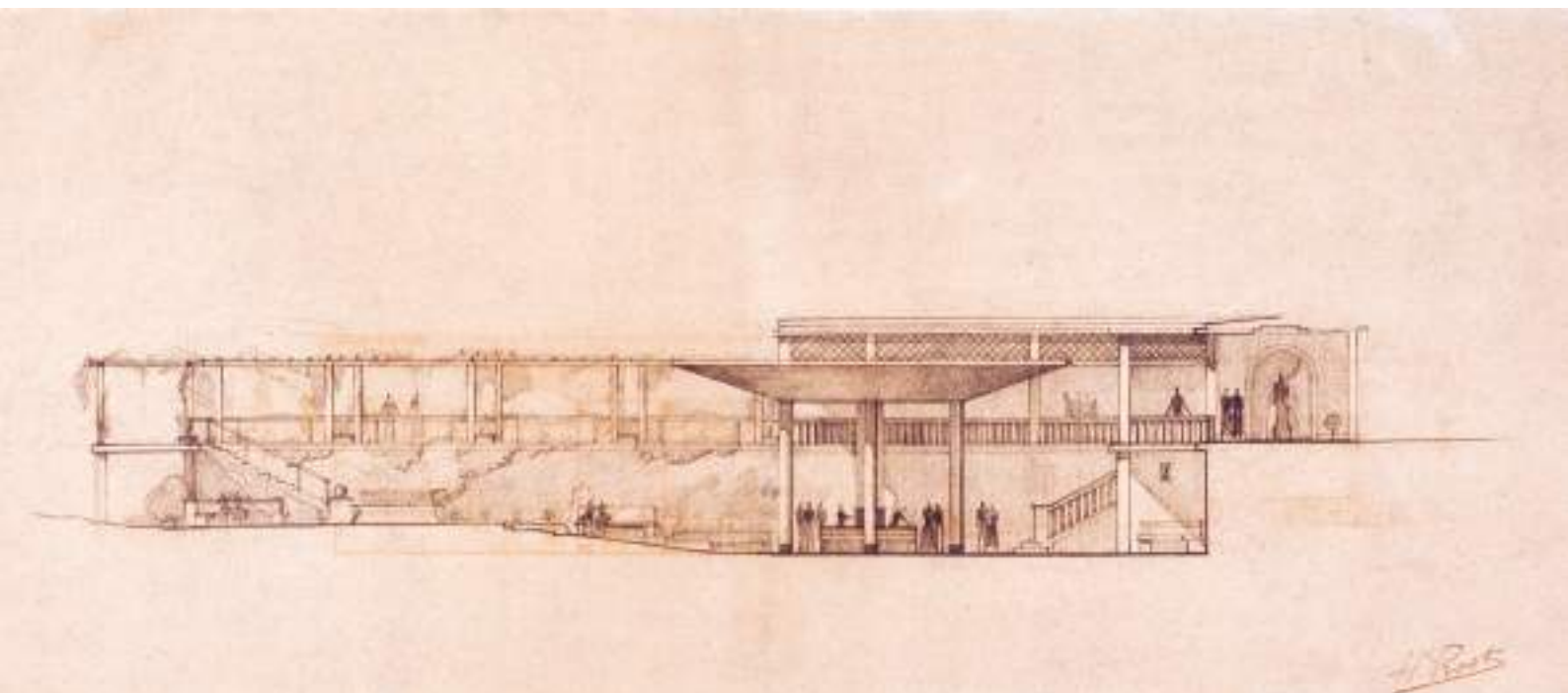
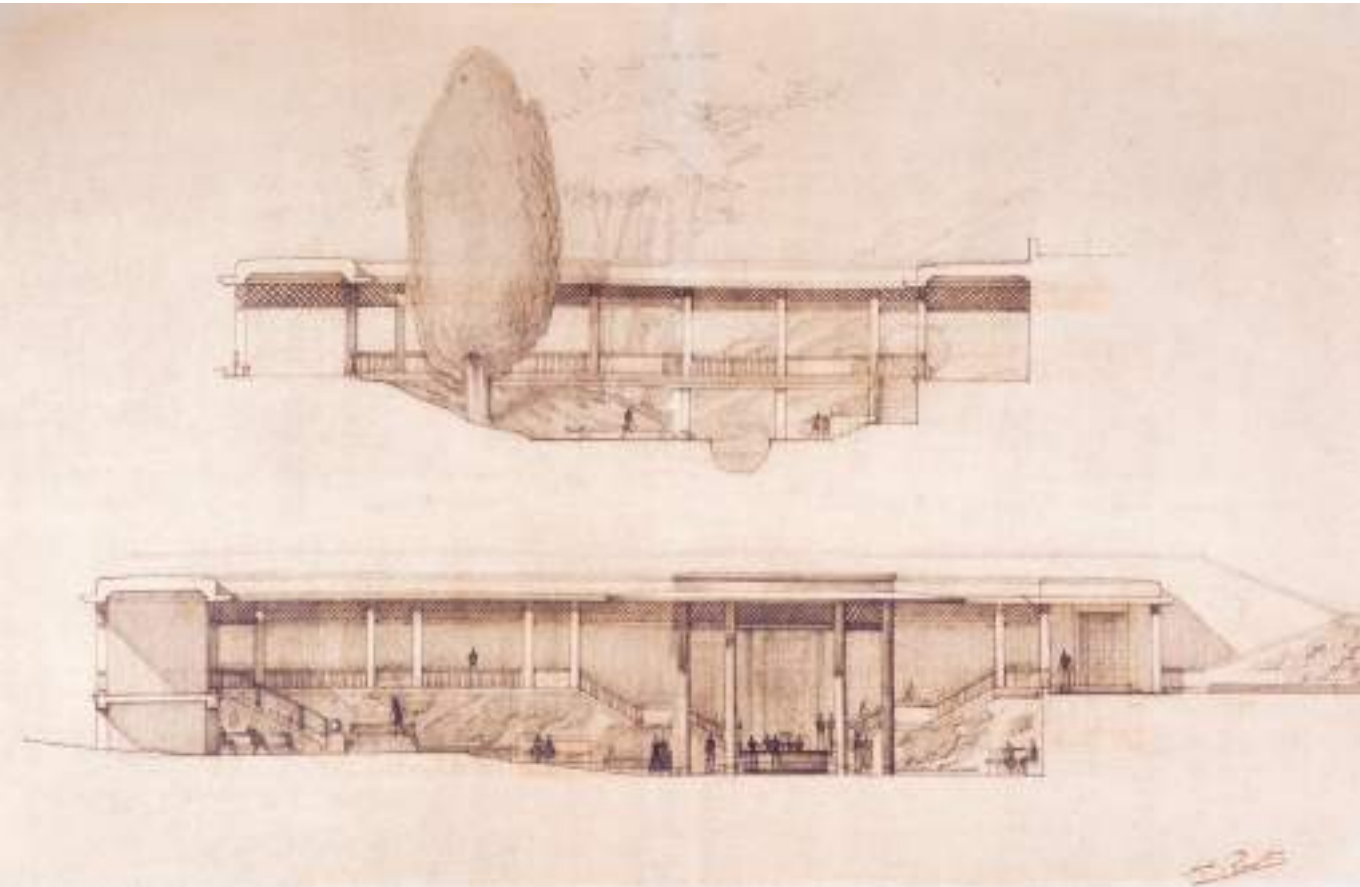
EK 2: Henri Prost'un Yalova Termal'e Ait Çizimleri ve Maketleri

Yalova Termal Otel Arşivi

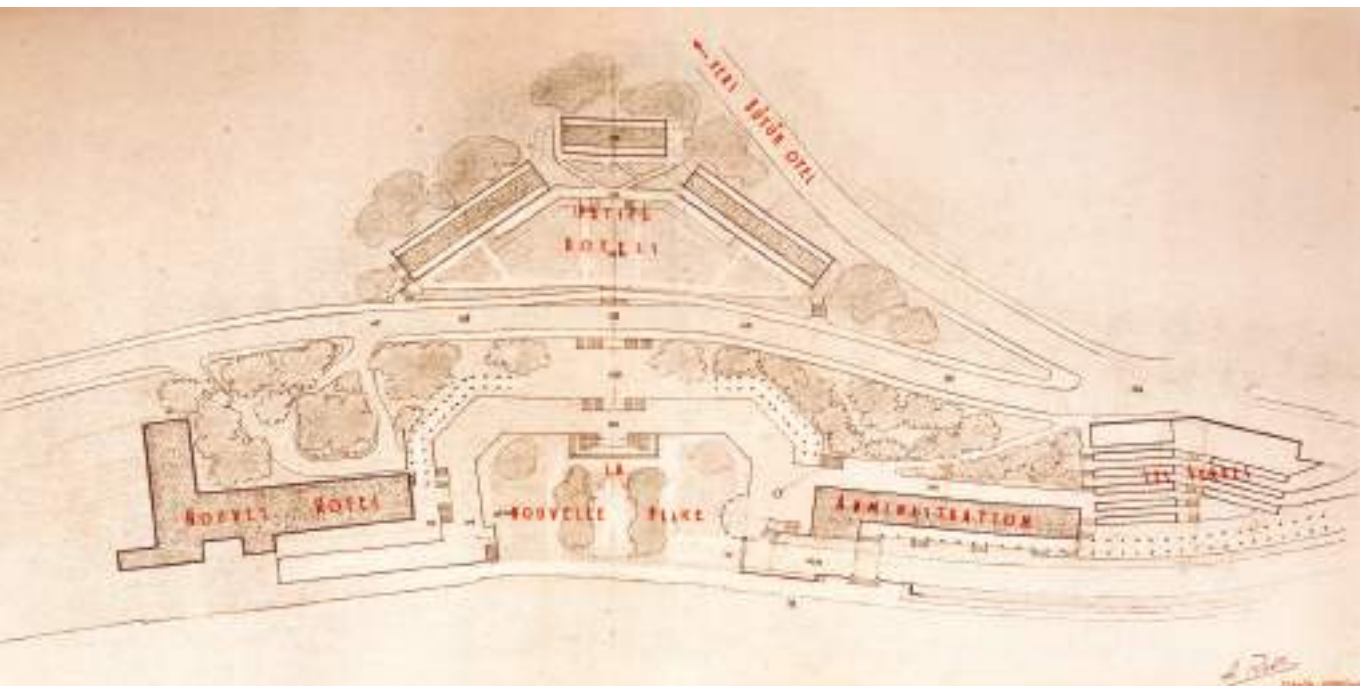
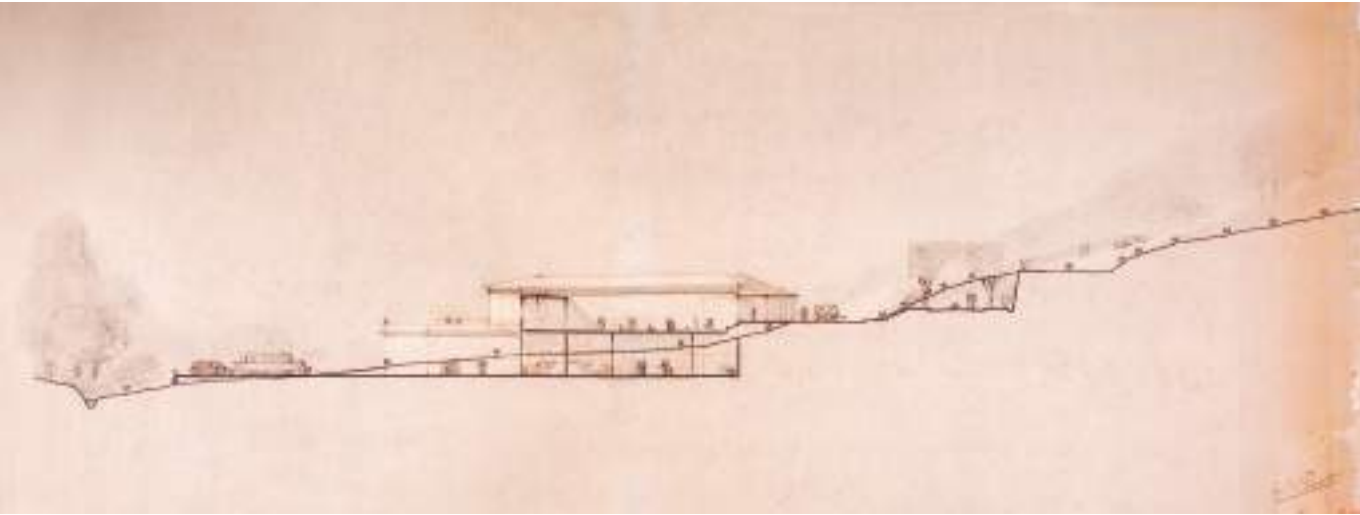

BUVETTE THERMALE

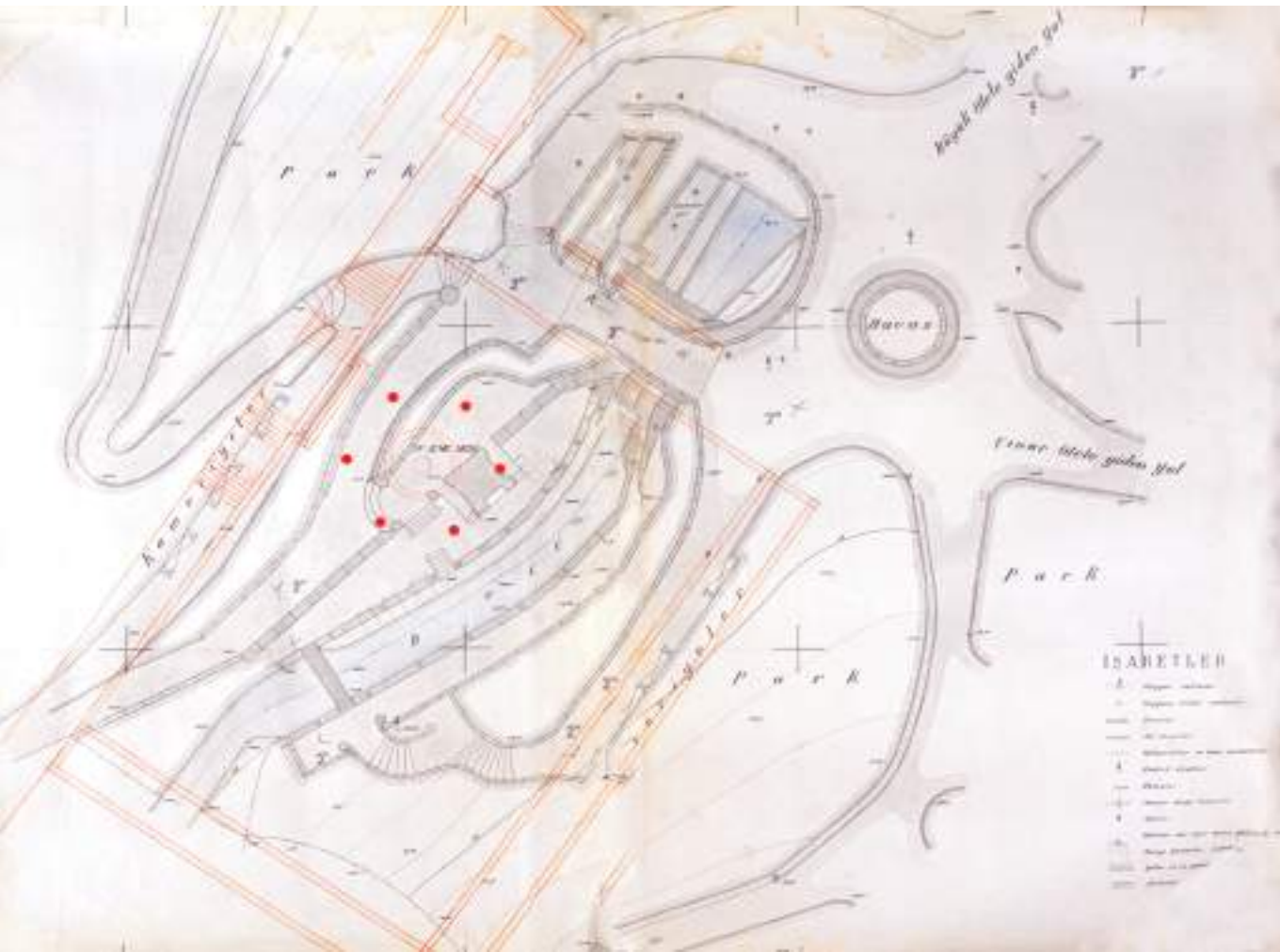
COUPE

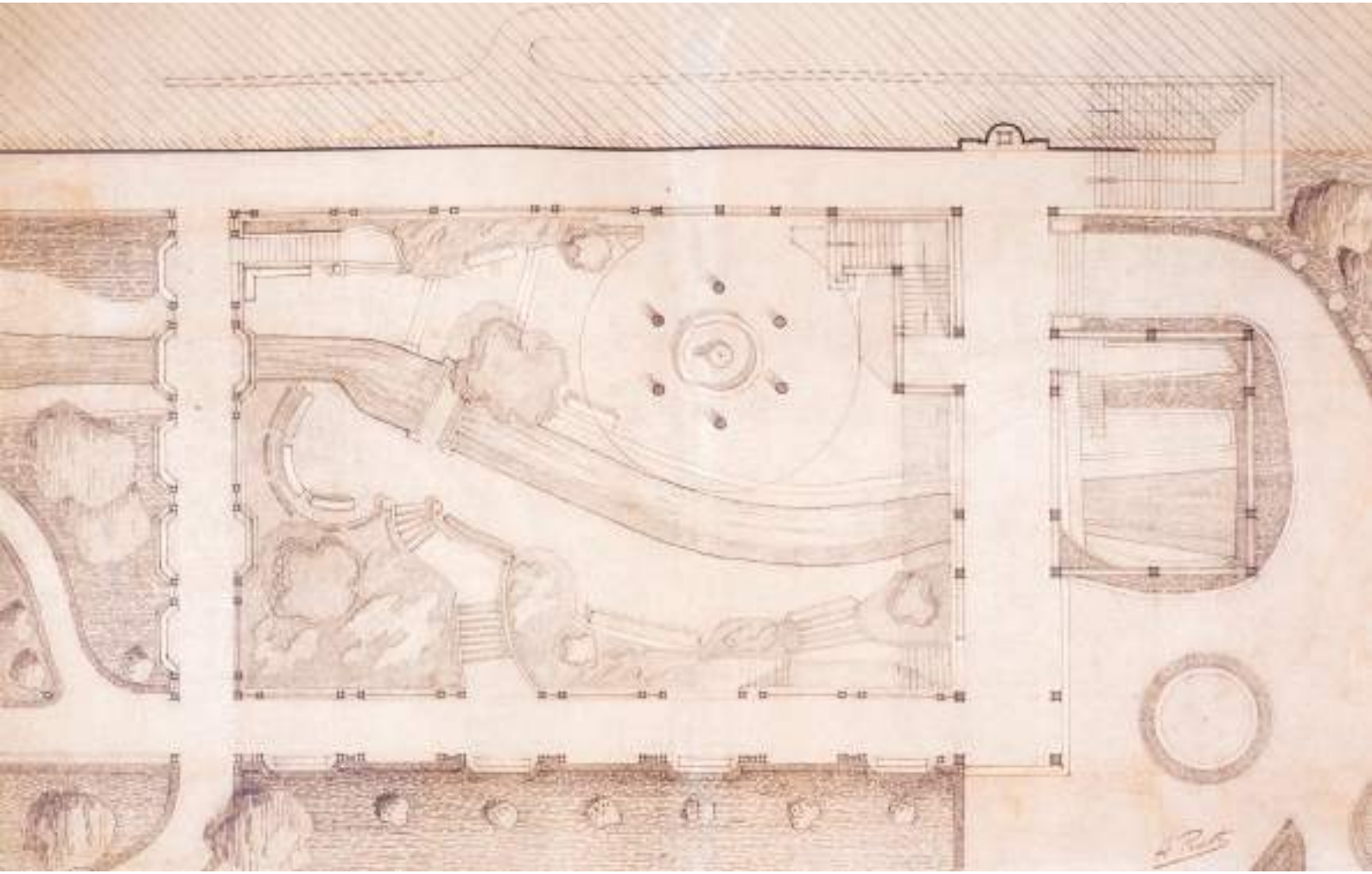

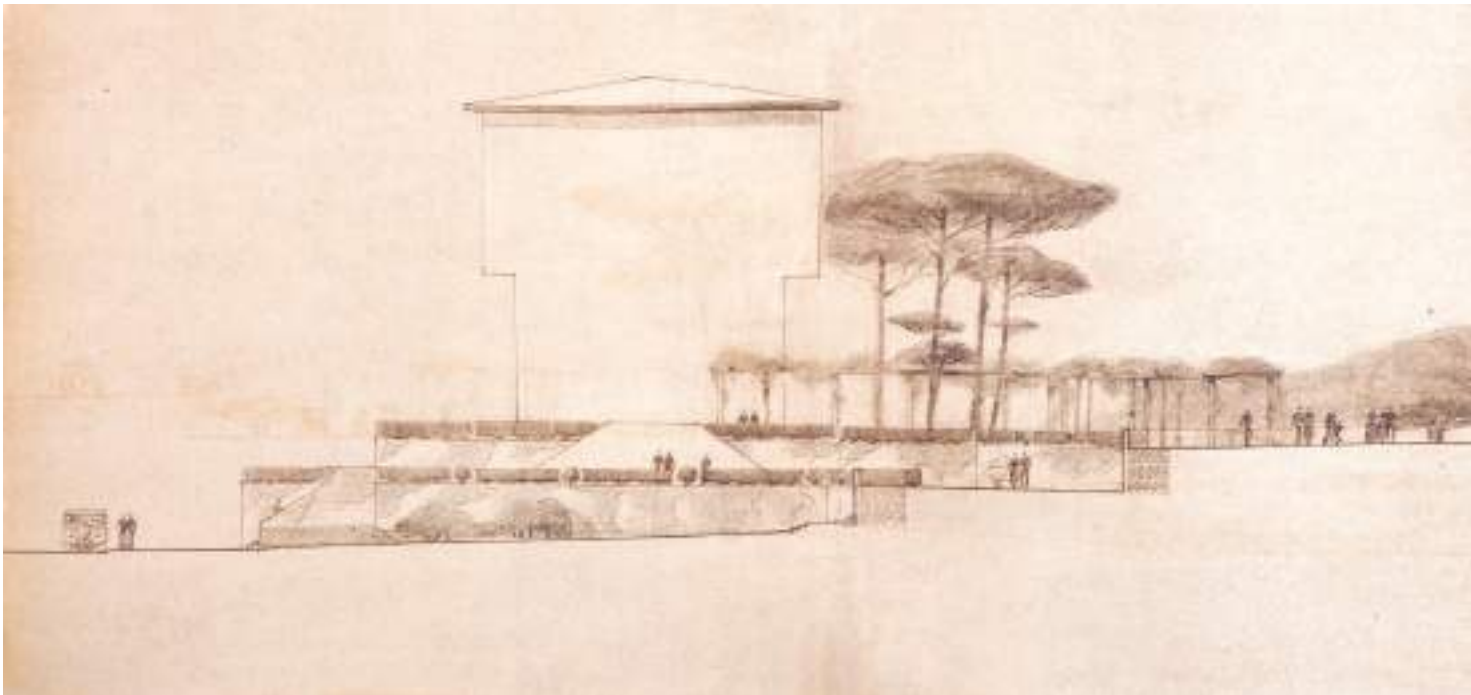
ÉLÉVATION

ECHELLE : 0.01 P.M.

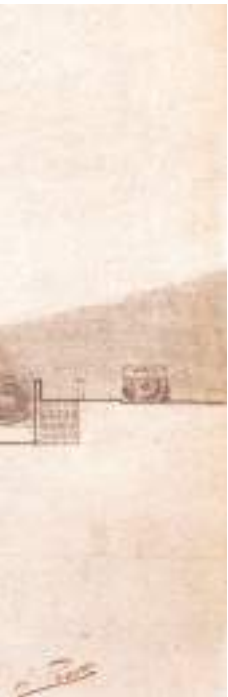
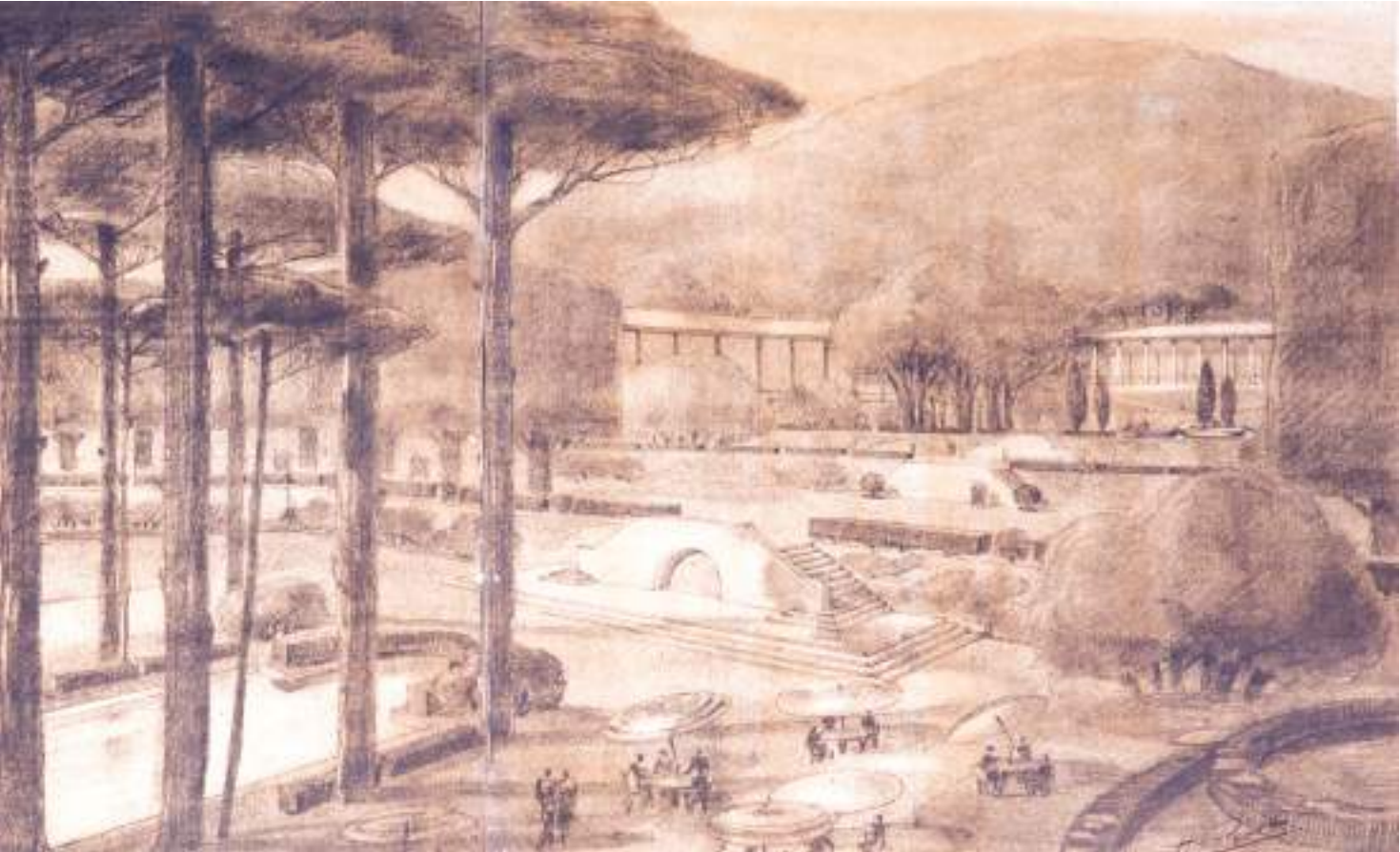

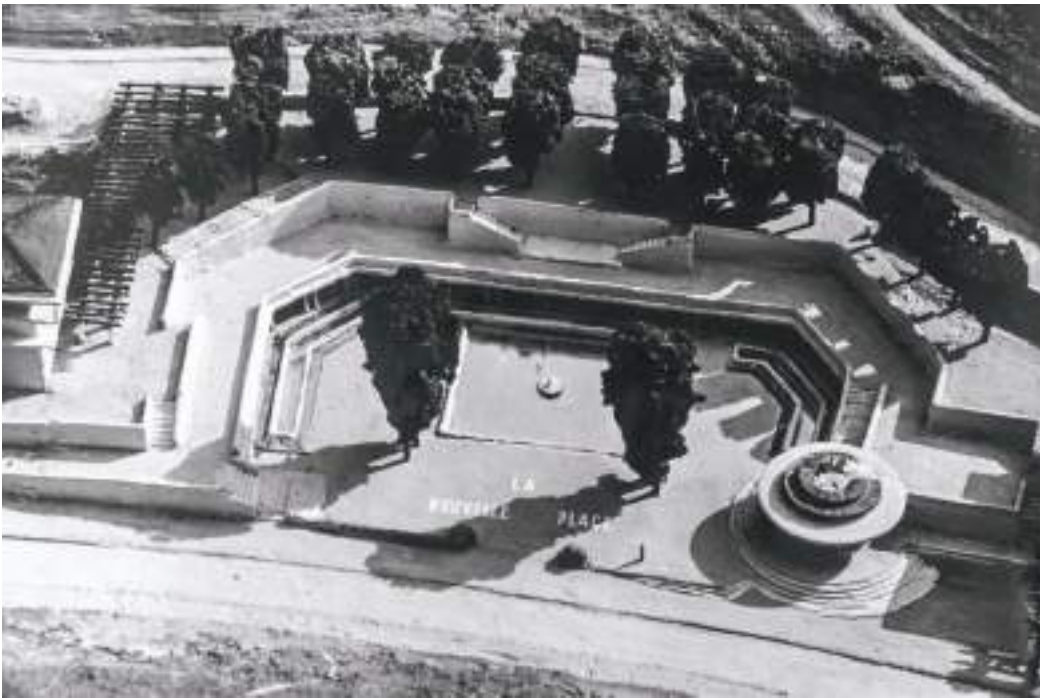

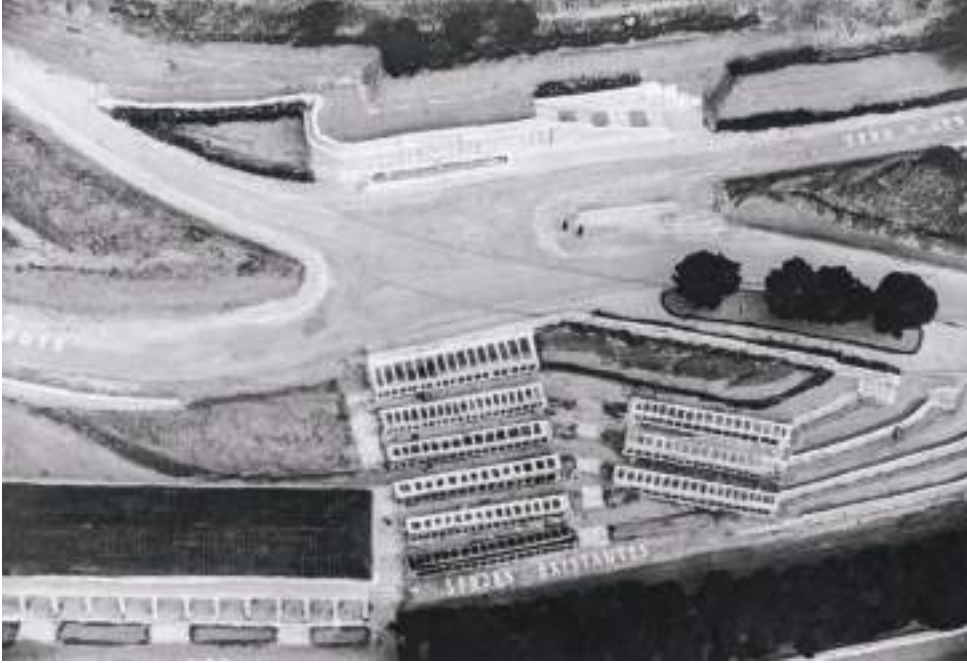
EK 3: Maketler

**YALOVA
TERMAL**

—
BUGÜN

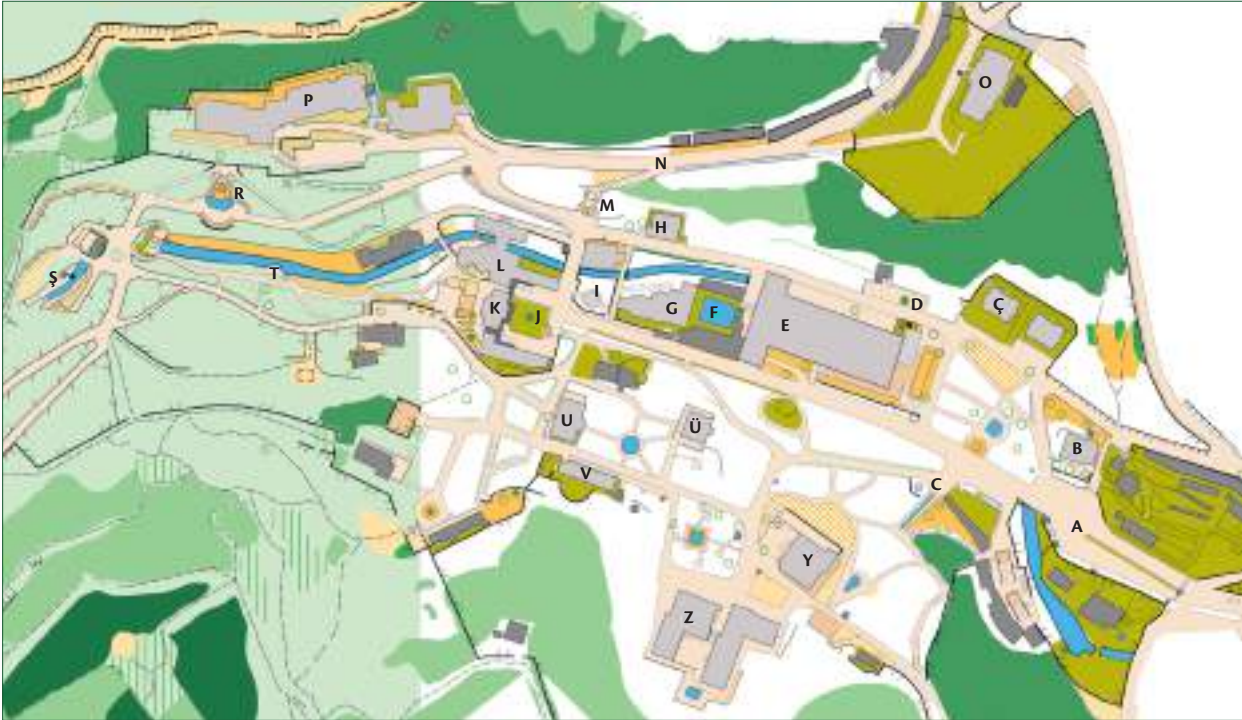
50

YALOVA TERMAL KAPLICALARI'NIN BUGÜNÜ

NURHAN ATASOY

Oluşumundan günümüze Termal'in tarih içinde yerini gösteren yazıları kapsayan kitapta, bu makalelerin içinde yer alan yahut almayan ancak misafirlerin karşısına çıkacak olan yapıları "Yalova Termal'e Genel Bakış" ile kısaca tanıtmayı amaçlamaktadır.

A-Termal Giriş / B-Fransız Evi / C-Yedi Havuzlar / Ç-Apartlar / D-Yaşlı Çınar / E-Termal Otel / F-Açık Havuz / G-Kurşunlu Hamam / H-PTT / I-Mide Suyu / J-Ulu Çınar / K-Çınar Otel / L-Valide Hamamı / M-Aşıklar Merdiveni / N-Aşıklar Yolu / O-Büyük Otel / P-Çamlık Oteli / R-Atatürk Büstü / S-Ayak Suyu / Ş-Kükürt Buğusu / T-Göz Suyu / U-Taş Otel / Ü-Büyük Köşk (Yaveran Köşkü) / V-Sinema Cafe / Y- Atatürk Köşkü / Z-TBMM Sosyal Tesisleri

1

1. Termale giriş yolu.
Foto: Serhat Gökçaylar
2. Girişteki yapay şelale.
Foto: Serhat Gökçaylar

2

Termal'e Giriş

Yalova Termal Kaplıcaları'na giriş, bir cümle kapısından yapılır. Cümle kapısından girdikten sonra karşınıza çıkan geniş yol Termal Otel'e uzanır. (R.1) Bu yolun solundaki yokuş Atatürk Köşkü'ne, sağındaki yol ise Termal Otel'e bağlı apartlara gider. Bu yapılar yolun sağ ve solunda ağaçların arasına

gizlenmişlerdir. Solda Methal Restaurant onun ilerisindeyse bayramlarda su aktığında renkli ışıklarla aydınlatılan merdiven biçiminde bir şelale bulunur. (R. 2)

Cümle kapısının hemen yanında sağda bir otopark, ilerisinde yuvarlak planda bir park bulunur. (R. 3) Burada yer alan ve Fransız Evi adı verilen bina, kaplıcaları büyük bir başarı ile işletip çeşitli ödüller alan Fransa tebasından Mösyö ve Madam Branzeau'ya aittir. Şu anda kapalı olup içi harap vaziyettedir. (R. 4, 5)

Sağda, Termal Otel'in arkasına gizlenmiş olan ve iki yamaç arasında kaldığı için düpedüz göğe doğru uzanmış çınar bölgenin en yaşlı çınarıdır. Yanlara doğru açılan dalları yoktur. Atatürk de bu çınarla ilgilenmiştir. Bu yaşlı çınarın civarında birçok nadir ağaç türü bulunmaktadır. (R. 6)

3. Cümle kapısının sağında yeralan park. Foto: Serhat Gökçaylar

4. Fransız Evi ön cephe. Foto: Serhat Gökçaylar

5. Fransız Evi arka cephe. Foto: Serhat Gökçaylar

6. Yaşlı çınar. Foto: Serhat Gökçaylar

3

4

5

7

8

Termal Otel

Geniş yol boyunca biraz ilerlendiğinde sağ tarafta Termal Otel bulunur. Samanlı Dağları'nın yamaçlarında ve aralarında çok nadir ağaçların da bulunduğu eşsiz bir ormanın içinde çok güzel bir konuma sahiptir. (R. 7, 8, 9) Termal'in şifalı su kaynaklarına ve hamamlarına en yakın yerde bulunan Termal Otel, sekizi suit olmak üzere 64 odası, yemek salonu, termal havuzu, konferans salonu ile hizmet vermektedir. Açılmış olan proje yarışmasının birincisi olmayı başaran Mimarı Sedat Hakkı Eldem oteli üç katlı ve T planlı olarak projelendirip 1938'de inşaatını bitirmiştir. Ancak bu otel 1984'te zeminin çürük olması sebebiyle yıkılmıştır. Atatürk bu otelde kalmış, alt kattaki beyaz mermerle kaplı hamamda yıkanmıştır.

9

10

7. Termal Otel. Foto: Termal Otel Arşivi

8. Termal Otel Yolu. Foto: Serhat Gökçaylar

9. Termal Otel'in girişı. Foto: Serhat Gökçaylar

10. Termal Otel'in açık hava havuzu.

Foto: Serhat Gökçaylar

Çok lüks bir otel olarak projelendirilip inşa edilen otelin en önemli özelliği, içine devamlı şifalı sıcak suyun dolduğu, yaz-kış hatta kar altında bile yüzmeye elverişli büyük açık havuzudur. Havuz suyunun sıcaklığı, kar altında bile girmeye uygundur. (R. 10)

Termal Otel'in lobisinde 1911 yılında Roma'daki şifalı sular yarışmasında "Suları En Şifalı Kaplıca" ünvanını aldığı için verilen altın madalya ile cümle kapısından girdikten sonra ileride sağda kalan şelalenin bir zamanlar üst kaskadında bulunan Herakles Heykeli bugün yine lobide özel bir vitrin içinde muhafazaya alınmıştır (R. 11) Lobinin sağ tarafında, yemek salonuna ulaşan geniş alanda ise, bugün harabe halinde olan ve kalan kalıntılardan çok zarif ve güzel bir şekilde inşa edilip tefriş edildiği anlaşılan Çamlık Otel'in lobisinden getirilen güzel vitraylar sağlıklı bir biçimde sergilenmektedir. Bu vitraylar bugün biraz yorgun halde olan Termal Otel'in lobisine güzellik getirmiştir. (R. 12, 13, 14)

11. Termal Otel'in lobisindeki Herakles heykeli.
Foto: Serhat Gökçaylar

12

12. Termal Otel'in, amlık Otelinden getirilen vitrayla süslenen lobisi. Foto: Serhat Gökçaylar

13. Termal Otel'e amlık Otel'den getirilen vitraylardan biri. Foto: Serhat Gökçaylar

13

14. Termal Otel'e Çamlık Otel'den getirilen ve lobide yer alan vitray.
Foto: Serhat Gökçaylar

15. Mide Suyu. Foto: Serhat Gökçaylar

16. Mide Suyu'na iniş. Foto: Serhat Gökçaylar

15

Mide Suyu

Termal Otel'den çıkılıp geniş yolda, Çınar Otel'e ilerlerken solda Ortanca Kafe, sağda Bizans Devri'nden kalma Kurşunlu Hamam ve hemen ilerisinde, daha önceki makalelerde değinilmemiş olan Mide Suyu yer almaktadır. Bu su gelenlerin Termal hamamlarından başka şifasından faydalandığı üç sudan ilkidir. (R.14)

Ne zaman yapıldığı kesin olarak bilinmemekle birlikte, fiskiyesinden yukarıdan aşağıya gittikçe büyüyen üç mermer çanağa akan suyun, başta mide olmak üzere daha bir çok hastalığa iyi geldiğine inanılmaktadır. Çeşitli dertlere şifasından faydalanmak isteyenler bu sıcak sudan içerler. Bugün bu su buradaki fiskiyeye epeyce dinlendirilip soğutulup verildiği halde hâlâ rahatça içilemeyecek kadar sıcak olduğundan halk suyu, genellikle yanlarında getirdikleri şiselere doldurarak, soğutup içerler.

Mide Suyu, yol ve Çınar Otel'in meydanının seviyesinden oldukça aşağıdan çıktığı için bu kot farkından dolayı fiskiyeli havuz, birkaç basamakla inilen, yuvarlak bir duvarlı bir yapı ile muhafaza altına alınmıştır. (R. 15) Fiskiyeden fışkıran suyu çevreleyen duvar koyu renk ve hiçbir özelliği olmayan modern çinilerle kaplanmıştır. Bu yuvarlak yapının üzerine kurşunla kaplı bir kubbe oturtulmuştur. Kubbenin etekleri genişleyerek açılmaktadır. Kubbesi "Osmanlı Baroğu" tipindedir. Kubbede bulunan kaburgalar, Osmanlı kurşunlu kubbe örtüsüyle uyum sağlamaktadır. Tepesinde de hilalli bir alem bulunmaktadır.

16

Çınar Otel (Galeri)

Termal Otel'i geçtikten sonra geniş yolun tam karşısında ve Mide Suyu'nun üzerinde karşımıza Çınar Otel yani "Osmanlı devrindeki adıyla "Galeri" çıkar. Sn. Başkurt'un "Osmanlı Devrinde Yalova Kaplıcaları" makalesinde yapının hem Osmanlı hem de Cumhuriyet devrindeki inşa, kullanım ve değişim süreçleri hakkında önemli bilgiler yer almaktadır.

19. yüzyılda ticaret tüm dünyada çok değişmiş ve ona bağlı olarak ticareti kolaylaştıran bazı yollar yapılmış, seyahat imkanlarında değişiklikler olmuştur. Selçuklu ve Osmanlı İmparatorlukları'nın kudretli olduğu devirlerde her 30-40 km'de bir, yolcuların eşkiya korkusu yaşamadan canlarından emin olabilecekleri ve yanlarındaki malları ve eşyalarını taşıyan hayvanları ile kalabilecekleri taştan yapılmış anıtsal kervansaraylar artık çok gerilerde kalmıştır. Bu çeşit kervansaraylar Osmanlı Devleti'nin savaşlardan yorgun ve fakir olduğu devirlerden itibaren artık hizmet vermekten uzak harabeler haline gelmiştir.

Osmanlı devrinde yapılmış bazı ahşap kervansaraylardaki yolcuların ve mallarının güvenliği, etrafta yaşayan bazı gruplar tarafından bir miktar para karşılığı sağlanıyordu. Bu tip yapılar Osmanlı İmparatorluğu'nun hâkim olduğu bazı topraklarda da yapılmıştır. Romanya bunlara bir örnektir.

Termal'deki Çınar Otel, bunlara benzer bir kervansaray tipindedir. Ahşaptan yapılmış olan binanın süslemeleri ise bu devirde moda olan "chalet"

17. Çınar Otel.
Foto: Serhat Gökçaylar

mimarisindekilerin benzerleridir. Aslında çevredeki bu dönem tüm ahşap yapılarda da benzer üslup hâkimdir.

Çınar Oteli, ulu çınarı ortasına alan “U” biçiminde planlanmıştır. (R. 17) Alt katındaki mekanlar eşyaların depolandığı odalar, dükkanlar ve ahırlara ayrılmıştı. Binada, “U” nun iç köşelerine yerleştirilmiş merdivenler üst kata çıkar. Üst katta 18 otel odası yer alır. Bir dizi oluşturan odaların önünde ortak bir balkon yer alır. Binanın tam orta kısmının çatısı binanın diğer kısımlarından yüksektir. Balkon da orta kısımda öne çıkarak daha genişlemiş ve veranda halini almıştır. (R. 18) Bu kısımdaki verandanın arkasında bir

18

18. Çınar Oteli'nin sağ tarafta yer alan merdiveni ve ortadaki verandası. Foto: Serhat Gökçaylar

19. Çınar Oteli'nin üst katına çıkan sağ taraftaki merdivenin tam karşısında kalan boşluk ve arkada Valide Sultan Hamamı'nın kubbeleri. Foto: Serhat Gökçaylar

19

20, 21. Çınar Otel'in arkasındaki Valide Sultan Hamamı'nın kısımları. Foto: Serhat Gökçaylar

20

21

büyük salon vardır. Onun üzerinde de çatı arası. Orta kısmın sağ tarafında odalar yoktur. (R. 19)

Çınar Otel halen işletilmekte olup odaları kiraya verilmektedir. Bu orta mekanın arka kısmında bulunan, termal suya bağlı hamamda misafirler yıkanma imkanı bulmaktadırlar. Otel'in zemin katındaki ahırlar ve çeşitli servis mekanları bugün dükkanlara ve işyerlerine dönüştürülmüştür.

Çınar Otel, sağ arka tarafından Valide Hamamı'nın kubbelerine dayandığı için balkonun arkası boşaltılmıştır. Bu yüzden binanın simetrisi bozulmuştur. Çukura gömülmüş durumda olan Valide Hamamı'nın bölümleri ve parçaları eklene eklene yapıldığından öyle kolaylıkla görülebilecek ve anlaşılabilir gibi değildir. (R. 20, 21)

Ulu Çınar

Çınar Otel, adını avlusundaki doğal anıttan, bir ulu çınardan almıştır. Bu çınar daha ilk bakışta insanı kendine çeker. Botanikçilerin “Doğu Çınarı” olarak isimlendirdikleri ağaç, 209 yaşına rağmen dimdik ayaktadır. Çınarın uzun dalları, onu sevip koruyanların yaptırdıkları dayanaklar sayesinde rahat rahat uzayıp, çok daha geniş bir alanı kaplamıştır. Böylece geniş bir gölgelik alan da kendiliğinden oluşmuştur. (R. 22)

Bu doğa harikası çınar ağacının bizim için bir başka önemi daha vardır. Atatürk’ün 1929’da kaplıcaya geldiği zaman hocası Şükrü Paşa ile burada neler görüştüğü ve ne gibi kararlar aldığından tarihçi A. Çağrı Başkurt’un kaplıcanın Cumhuriyet dönemini anlatan makalesinde bahsedilmiştir. Bir rivayete göre Atatürk’ün emriyle bahçıvan usta olarak kaplıcalara getirtilen Pandelli, bu çınarı üç yandan çevreleyen otelde çıkan bir yangın (1954) haberi kendisine verildiğinde tereddüt etmeksizin “Ağacı kurtarmaya bakın. Bırakın otel yansın.” şeklinde bir cevap vermiştir. Pandelli’nin bu sözü ve kararı ne kadar da isabetlidir. Oteli inşa etmek elbette ki mümkündür ama ki eğer çınar yansaydı yerine dikilecek yeni bir çınarı 209 yaşında görmek bizler için bir hayal olurdu. (R. 23)

22

23

22, 23. Ulu Çınar.
Foto: Serhat Gökçaylar

Âşıklar Merdiveni ve Âşıklar Yolu

Çınar Otel'in sağında Valide ve Kurşunlu Hamamları'nın tam karşısında, yol üzerinde yer alan merdivenlerle vadiden yukarı yamaca tırmanılır. (R. 24) İki kere iki kol halinde yükselen merdivenlerin güzel mimarisi tam karşıdan değil biraz yandan bakılırsa görülmektedir. Çünkü ilk çift kolun arasındaki alana dikilen ağaç, merdivenin üst kısmını yani ikinci çift kolun görüntüsünü kapatmakta ve merdivenin güzel mimari görüntüsünü örtmektedir. Merdiveni çıkanlar, mor salkım ile diğer sarmaşıkların üzerini tamamen kaplayan ancak iki kişinin yaya olarak yanyana yürüyebileceği âşıklar yoluna çıkarlar (R. 25). İsteyen yamaca çıkan yolu bütünüyle yürür, isteyense merdivenleri çıkar. (R. 26) Bu yolun yukarısı Büyük Otel'e ve Büyük Gazino'ya çıkar ki burası bugün Limak Otel'in idaresi altındadır.

25, 27. Âşıklar merdiveni.
Foto: Serhat Gökçaylar

26. Âşıklar Yolu. Foto:
Serhat Gökçaylar

24

25

26

27. Büyük Otel giriş kısmı.
Foto: Serhat Gökçaylar

27

Büyük Otel

Büyük Otel'in inşası bilgisi için tarihçi A. Çağrı Başkurt'un buranın yeniden inşasına dair verdiği bilgiler aydınlatıcıdır. Bugün yandıktan sonra yenilenmiş otelin girişi biraz yüksekçe olup birkaç basamakla çıkılmaktadır. Girişin iki yanında bronzdan yapılmış aslan heykelleri bulunmaktadır. Büyük binaların girişlerine konan, Hititler'den günümüze kadar görülen bu as-

28

28. Büyük Otel'in cephesi. Foto: Serhat Gökçaylar

29. Büyük Otel'in arkasında bir çıkıntı halinde camlı toplantı odası. Foto: Serhat Gökçaylar

29

lan heykelleri kapıları muhafaza ediyormuş izlenimi yaratmaktadırlar. Giriş kısmının en üstü diğer iki kanattan farklı olarak ayrı bir seviyede yapılmıştır. Burada, ikinci katta, birinci kattaki pencereler büyüklüğünde pencereler bulunmaktadır. Bu giriş kısmı, otel mimarisinin orta eksenini oluşturur. Bu orta kısmın iki yanındaki kanatlarda beşer oda bulunmaktadır. (R. 27)

Büyük Otel'in cephesine ahşap süsleme hâkimdir. Odaların ayrı ayrı, birbirlerine bağlı olmayan balkonları vardır. Ahşap balkon korkulukları ve ahşap süslemeler binanın dış cephesine hareketlilik katmıştır. En üstteki odaların ise ayrı ayrı küçük küçük çatıları vardır. Aşağı kattaki odaların önlerinde bulunan balkonlar ise birbirlerine bağlıdır. (R. 28)

Girişin tam karşısındaki çıkma, üç tarafı camlarla kaplanarak bir salona dönüştürülmüştür. (R. 29) Otelin arkasında küçük tek katlı bir bina görünmektedir ki otel idaresinden öğrendiğimize göre bu küçük bina da eskiden beri var olup yangında zarar gördüğü için otelle birlikte yenilenmiştir. Bugün "Küçük Otel" olarak anılan bu yapı, vaktiyle hamam ve banyo mahalli olarak kullanılmıştır. (R. 30) Ancak su basıncı yetmeyince burası küçük odalara dönüştürülmüştür.

30. Büyük Otel'in arkasına eklenen yapı Küçük Otel diye de anılır. Foto: Serhat Gökçaylar

Çamlık Otel

Âşıklar Merdiveni'nin önünden sol tarafa ilerlendiği zaman, solda Valide Hamamı'nı geride bıraktığınızda bir yol ayrımına gelinir. Bu yolun sağ tarafı Âşıklar Yolu'na, sol tarafı Atatürk büstünün önünden Ayak Suyu'na gider. Yukarı yol ise Çamlık Otel'e gider.

Yamaca dayalı olarak inşa edilmiş olan Çamlık Otel, âdeta yeşillikler içine yerleştirilmiş gibidir. (R. 31) Otele giden yolun zemini, üç değişik tonda veya renkte küçük parke taşlarıyla zarif bir desen uygulanarak yapılmıştır. (R. 32, 33, 34) Bu zemin otelin otoparkında da devam eder. Yolun büyük kısmı ve otopark zemininde bozulma yoktur. Korunmasına özen gösterileceğini ümit ediyoruz. Yalnızca bir yerinde bozulma varsa da buradaki taşlar kaybolmadan kolaylıkla onarılır gibi görünmektedir.

31. Çamlık Otel. Foto: Serhat Gökçaylar

32, 33, 34. Çamlık Oteli yolu parke taşları. Foto: Serhat Gökçaylar

31

32

33

34

Çamlık Otel, ormanın içine doğru araziye uydurularak konumlandırılmıştır. İki bölüm arasında kot farkı ve doğa ile ilişki gayet iyi bir şekilde çözümlenmiştir. Otel daha sonra birbirine bağlanan iki bölümden oluşmaktadır. Otel kısmı ile restoran arasında mimari geçişi sağlayacak yapay bir şelale yapılmıştır. (R. 35, 36) Otelin bölümleri Güney 1 ve Güney 2 olarak tanımlanmıştır. Faaliyette bulunduğu zamanda 83 odaya ve 166 yatak kapasitesine sahipmiş. Ancak 2010 yılından beri kapalıdır ve bugün harabe haline gelmiştir.

Çamlık Otel bir bakıma aşağıdaki Çınar Oteli'ne benzer şekilde tasarlanmıştır. "Chalet" ile kervansaray tipi bu otelde birleştirilmiştir. Fakat yine de daha çok "chalet" görüntüsündedir. İki

35. Çamlık Oteli ve restoran arasındaki yapay şelale.
Foto: Serhat Gökçaylar

36. Çınar Oteli restoran kısmı.
Foto: Serhat Gökçaylar

35

36

katlıdır ve yukarıda da açıklandığı gibi vadinin bir yamacında yer alır. Üst katta sıralanan otel odalarının önünde boydan boya uzanan balkonlar bulunmaktadır. (R. 37) Her bir odanın balkonunu diğer odadan ayırabilmek amacıyla aralara paravanlar yerleştirilmiştir. Buradaki balkon ahşap korkulukları kafes şeklinde yapılmıştır. Alt kattaki aile banyoları eski devirdeki konak hamamlarını anımsatırlar. (R. 38) Eski gelenek ve yeni fikirlerin birlikte olduğu Çınar Otel'in alt katında da 16 adet aile banyosu yer almaktadır.

Otele girildiğinde lobide nefis vitray süslemeler yer almıştır. Bu vitraylar her an bir tarafı çökecek kadar harap olan bu binadan yakın zamanda tavsiyemi dikkate almaları üzerine zarara uğramadan çıkarılmıştır. Bu zarif, Tiffany tarzı vitraylar Termal Otel'e başarılı bir şekilde taşınmış ve muhafaza altına alınmışlardır. Lobide hemen sağdaki duvarlarını kaplayan seramikler, Gordon Sanat Seramik imzalıdır.

37

37. Çamlık Otel balkonlarından ayrıntı. Foto: Serhat Gökçaylar

38. Çınar Otel'i zemin katındaki 16 adet banyonun dıştan görünümü. Foto: Serhat Gökçaylar

38

39 a

Atatürk Büstü

Çamlık Otel'in altında kalan yol, Ayak Suyu'nun bulunduğu yere ve daha ilerideki kaynak mahalline ulaşmaktadır. Yol üzerinde sağda bir başka çift kollu merdiven bulunmaktadır. Kolları arasında yüksekçe bir kaide üzerindeki Atatürk büstü büyük bir öneme sahiptir. (R. 39 a-b) Atatürk'ün 1927'de Seyri Sefain İdaresi'nin (Türkiye Denizcilik İşletmeleri) Karaköy'deki yolcu salonu binasının önüne konulmak üzere poz vererek yaptırdığı yegâne çalışmadır. (R. 40) Büst, Atatürk'ün bursuyla Fransa'ya heykeltıraşlık eğitimi almaya gönderilmiş olan Kenan Ali Yontunç (1904-1995) tarafından yapılmıştır. Seyrisefain İdaresi'nin Termal'i imarı çalışmaları sırasında Termal'de özel olarak hazırlanan yerine getirilmiştir.

39 b

39 a-b. Atatürk büstü ve merdivenler.
Foto: Serhat Gökçaylar

40. Seyrisefain İdaresi Karaköy Yolcu
Salonu Binası (1927)

40

Ayak Suyu

Atatürk büstünün yer aldığı yolu takip ettiğimizde bir meydana çıkarız. Bu meydanın solunda, altta “Ayak Suyu” bulunur. Bu suyun da özellikle ayaklarda oluşan rahatsızlıklara şifa olduğuna inanılır. Su burada insanı şaşırtan tonozlu bir yapının içinden akar. Su, kayalık bir yoldan akan sıcak su dereciği diyebileceğimiz niteliktedir. Buradaki diğer şifalı sular gibi o da aynı kaynaktan çıkar. Yine diğer şifalı sular gibi yoldan daha düşük kotta bulunduğundan Ayak Suyu’na da bir merdivenle inilir. Tonozlu yapının hemen giriş kısmında kenarda insanların oturabileceği bir küçük basit düzenleme yapılmıştır. Ziyaretçiler burada ayaklarını derede akan soğuk su ile yer altından çıkan sıcak suyun birleştiği yere uzatarak ve bir müddet oturur.

Tonozun hemen yanbaşımda daha küçük bir tonoz içinden, sıcak suyun içindeki gazlarla birlikte su buharı çıkar. Hem Ayak Suyu’nun üzerindeki tonozun ve hem de yandaki küçük tonozun içeri doğru epeyce derinlikleri vardır. Prof. Dr. Sümer Atasoy’un dediği gibi burası daha iyi bir incelemeye muhtaçtır. Ayak Suyu tonozunun diğer yanında bir tane daha küçük tonozun varlığı da ayrıca araştırılmalıdır. (R. 41)

41. Ayak Suyu.
Foto: Serhat Gökçaylar

42

42. Göz Suyu'na iniş.
Foto: Serhat Gökçaylar

43. Göz Suyu.
Foto: Serhat Gökçaylar

43

Göz Suyu

Ayak Suyu'nun hemen ilerisinde -yani Çınar Otel istikametinde- bir başka şifalı su olduğuna inanılan Göz Suyu bulunur. Göz hastalığı olan ziyaretçiler gözlerini bu suyla silerek ya da suyu gözlerine damlatarak şifa bulmaya çalışırlar. Bu su, Çınar Otel'den membaya doğru giderken, derenin sağ tarafında yer alan ayrı bir kaynaktan çıkar. (R. 42) Su, olduğu gibi hiç bir işlem görmeden sıcak olarak akar. Debisi çok düşük olan ve Göz Suyu olarak adlandırılan bu su dört musluğa alınmıştır. Yoldan bir merdivenle inildiğinde

çevresi mermerle düzenlenmiş küçük bir alana gelinir. Burada yol koduna dayalı olan duvarda yuvarlak kör kemerler dikkati çeker. Bu kör kemerlerin, bugünkü düzenlemeden önceki yapıya ait olması muhtemeldir. Duvarın tümü ve suyun hafif kemerimsi örtüsü ayrı renkte, kiremit kırmızısına boyanmıştır. Bu şekilde yoldan geçenlerin dikkatini çekip kolayca bulabilmeleri amaçlanmış olabilir. (R. 43)

Yüzyıllar boyu halkın şifasına inandığı ve bilimsel bakımdan da desteklenen, muhakkak ki birçok kişiye de şifa vermiş olan Mide, Ayak ve Göz Suları'nın işlevsel olarak Termal'e layık bir şekilde yeniden düzenlenmesine ihtiyaç vardır. Bu düzenlemede muhakkak ki üçü bir arada ele alınmalı, yeni düzenleme ortak ve sade bir üslupta olmalıdır. Bununla birlikte etkileyici ve çağımıza uygun bir görüntü sergilemelerine de dikkat edilmelidir.

Sinema Kafe

Göz Suyu'ndan çıkılıp, Çınar Otel'in üzerindeki yol Termal Otel paralelinde takip edildiğinde karşımıza bugün Sinema Kafe denilen ince uzun bir yapı çıkar. Tarihçi A. Çağrı Başkurt'un Osmanlı Devrinde Yalova Kaplıcaları makalesinde bu yapının 1910/11 senesinde Yalova Kaplıcaları Otel'i'nin (Taş

44. Sinema Kafe.
Foto: Serhat Gökçaylar

Otel) yemek salonu olarak inşa edildiği bilgisini vermektedir. (R. 44) 1932 yılında Prof. Arif Müfid Mansel kafenin arka kısmında bölgedeki ilk bilimsel kazıyı yapmıştır. Cumhuriyet devrinde Sinema Kafe olarak isimlendirilen binada, kaplıcalarda II. Abdülhamid devrinde ve sonrasında yapılan ahşap yapıların çoğunda olduğu gibi “chalet” tipi ahşap süsleme elemanları kullanılmıştır. Özellikle önündeki açık galeri halindeki uzun cephesinin çatı altındaki desteği bu üslubun elemanlarıdır. (R. 45)

45

Yaveran Köşkü (Büyük Köşk - Yeni Köşk)

Sinema Kafe'nin ilerisinde, sol tarafta yamaca göre şekillendirilmiş olan Yaveran Köşkü yer alır. Bu yapı bugün Yaveran Köşkü olarak tanınsa da Sn. Başkurt burasının esasında ne olduğunu Osmanlı ve Cumhuriyet devri makalelerinde bilimsel olarak ortaya koymuştur. İki buçuk katlı olan bu köşk, I. Dünya Savaşından (1914-1918) Atatürk'ün geldiği 1929 yılına kadar uzun yıllar - diğer tüm yapıların olduğu gibi - bakımsız kalmıştır. 1929 yılında Atatürk geldiğinde kalabileceği uygun bir yapı olmadığından bu harap köşk acele tamir ve tefriş edilerek Atatürk'ün kullanımına tahsis edilmiştir. Ancak Atatürk burada fazla kalmayarak hemen sol yukarı tarafında kendisi için daha uygun bir köşk yaptırmıştır. (R. 45)

46 a

46 b

45. Sinema Kafe'nin önündeki verandanın çatısı. Foto: Serhat Gökçaylar

46 a, b. Yaveran Köşkü. Foto: Serhat Gökçaylar

47

47. Atatürk Köşkü. Foto: Serhat Gökçaylar

Atatürk Köşkü

Atatürk Köşkü, 1930 yılında tamamen ahşaptan ve kare plan üzerine iki kat olarak yapılmıştır. İçinde pek çok odası bulunduğu gibi tefriş edilmiş şekilde Termal'e gelenlerin ziyaretlerine açıktır. Köşkün üst iki cephesi de oldukça düzdür ve birbirine ulaşan köşesi düzleştirilerek buraya içerdeki merdivenleri aydınlatan pencereler yapılmıştır. Köşkün kapısı, üzerindeki oldukça gösterişli bir sundurma ile belirginleştirilmiş ve yağmurdan korumaya alınmıştır. Kapıya birkaç basamaklı merdivenle ulaşılır. (R. 47) Köşkün arka kısmındaki balkonlardan seyredilen bahçe, etraftaki ağaçlar ve kaskadlı küçük şelale köşkün adeta ferahlayan yüzüdür. (R. 48, 49, 50)

Köşk o devir için oldukça modern bir yapı olmakla birlikte, içindeki eşyalar köşke ait orjinal eşyalar değildir. Atatürk'ün vefatından sonraki kullanımlarda önemli değişiklikler yaşanmıştır. Ancak sonradan devrin eşyalarıyla yeniden tefriş edilmiştir. Yetkililerden öğrendiğimize göre köşkte Atatürk'e ait olarak sadece bir çift terlik bulunmaktadır.

48. Atatürk Köşkü'nün bahçeye bakan cephesi. Foto: Serhat Gökçaylar

49. Atatürk Köşkü'nün bahçe tarafındaki yapma şelale. Foto: Serhat Gökçaylar

50. Atatürk Köşkü'nün bahçe tarafındaki şelalenin fiskiyeli başlangıcı . Foto: Serhat Gökçaylar

48

49

Ve nihayet Atatürk Köşkü'nün hemen altındaki yol Termal'e gelenleri yeniden cümle kapısına kavuşturur.

Termal tarihinde sözü edilen ve burada kısaca anlatılanların dışında, postane hizmetleri veren ancak pek bir özelliği olmayan Postane binası, Termal'e bağlı olarak çalışan modern apart otel yapıları ve bunlar gibi daha birçok yapı bulunuyorsa da bunlar Yalova Termal'in hikayesinde önemli bir yer tutmadıkları için buraya alınmamışlardır.

50

YALOVA
TERMAL
—
ATATÜRK
ARBORETUMU

Milletimizin Sadakası Ebemkuşığı Renkli Bir Bahçe: YALOVA TERMAL ATATÜRK ARBORETUMU

A. ÇAĞRI BAŞKURT

Arboretum Nedir?

Tohumların çatlayıp filizlerin çıkması ve ihtişamlı ağaçlar hâline gelmesi, kara topraktan sayılamayacak kadar çok renk ve türde bitki, meyve, sebze ve çiçeğin yetişmesi, üzerinde durup düşünülmesi gereken muhteşem bir hâdisedir. Cismimizin küçüklüğünden kaynaklı olarak, bugün etrafımızda tesadüf ettiğimiz park, bahçe ve korularda bulunan tabiat unsurlarını, bu temâşânın birer yansıması olarak düşünüyorsak da bunun pek de öyle olmadığı ancak Yalova Termal’de bulunan Türkiye’nin ilk arboretumu olan “Atatürk Arboretumu” görüldüğü vakit anlaşılacaktır. Mutlak gücün bir tohum üzerinde binlerce kere şekillendiği bu temâşâ, medeniyetimizin tabiatı sahiplenişinin, gören gözler için bir serviye sarılmış bahar dallarından okuyabileceğimiz hikâyesidir.

Arboretumlar yani botanik bahçeleri tüm dünyada, otsu ve odunsu bitkilerin bir araya toplanıp, etiketlendiği, nesli tehlike altında bulunan bitki türlerinin tespit edildiği, korunduğu, tanıtıldığı ve bitkiler konusunda araştırmaların yapıldığı, dinlenme ve eğlenme imkânları sunan, bulunduğu şehir, bölge veya ülkeye prestij kazandıran bir nev’i canlı bitki müzeleri olarak görülürler. Yine bu bahçelerin sadece bulunduğu bölge veya ülke bitkilerinin toplandığı açık hava müzeleri de olmayıp, bulunduğu coğrafyada benzer eko-

1

lojik şartlardaki bitkilerin de sergilendiği uluslararası bahçe koleksiyonları olarak kabul edilirler. Bu sebeptendir ki Avrupa milletleri henüz erken tarihlerden itibaren bırakınız kendi ülkelerini ve hatta coğrafyalarını pek çok uzak coğrafyadan edindikleri ağaç, bitki ve yaprak örnekleriyle bu bahçeleri birer araştırma sahası olarak tesis etmişlerdir. Böylece dünyanın ekolojik dengesinin anlaşılması için bir araya getirilen tabiat ananın güzellikleri bugün dünyada ekolojik dengenin muhafaza edilebilmesi için sürdürülen araştırma enstitülerinin merkezi konumuna yükselmişlerdir.

Tarihi kayıtlara göre Avrupa'nın ilk üniversite (Università di Pisa) botanik bahçesi, Medici Ailesi'nin desteğiyle 1544 yılında İtalya'nın Pisa şehrinde Luca Ghini tarafından kurulmuştur ve hâlen üniversite bünyesinde varlığını devam ettirmektedir. Şu anda dünya üzerinde faal durumda 3364 adet botanik bahçesi bulunmaktadır. ABD 813 botanik bahçesiyle açık ara bir farka sahipken, İngiltere'de 199, İtalya'da 120, Kanada'da 119, Almanya'da 109, Fransa'da 96, Hollanda'da 48 ve Avusturya'da 22 botanik bahçesi bulunmaktadır. Avrupa'daki botanik bahçelerinin kuruluşu da oldukça eski tarihlere gitmekte olup, eski bahçeleri kuruldukları ilk yerlerde bugün bile ziyaret etmek mümkündür. Türkiye'de ise bu sayıyı ne yazık ki 9 ile sınırlamak

1. Atatürk Köşkü'nden
Arboretum'un renkleriyle
Büyük Gazino manzarası.
Foto: Serhat Gökçaylar

2

2. Arboretum içindeki yarım, bir ve bir buçuk saatlik olarak değişkenlik gösteren yürüyüş yolları. Foto: Serhat Gökçaylar

zorundayız. Halbuki botanik bahçelerinin kurulmasında ve sürdürülebilir olmasında ülkelerin iklim yapısı ve bitkisel çeşitliliğinde belirleyici rol oynamakta olduğu açıktır. Dahası dünya üzerinde 350,699 çeşit bitkinin varlığını sürdürdüğü bilinirken, Türkiye’de bu miktarın 10.000 olduğu ve bu biyoçeşitlilikle Türkiye’nin Avrupa’nın en geniş bitki skalasına sahip ülkesi olduğu görülmektedir. Öyle ki dünyada 126.000 endemik bitki bulunurken bu sayı Türkiye’de 3.090, tüm Avrupa’da ise 2.750’dir.

Atatürk ve Pandeli Usta

Cumhuriyet Devri’nde Yalova Termal’in en büyük mimarı ve botanisti hiç şüphesiz ki Mustafa Kemal Atatürk idi. Modern Türkiye’nin inşası esnasında Atatürk, Cumhuriyet’in tesisinden sadece altı sene sonra Yalova’da kurduğu ve kendi adıyla anılan arboretum sayesinde botanik araştırmalarında Türkiye’yi dünya sıralamasına dâhil etmeyi başarmıştır (1929). 3.600 dönümlük kaplıca arazisininin 125 dönümü arboretum için ayrılmıştır.

Atatürk’ün Yalova Kaplıcaları’nı ihya için buraya attığı ilk adımın ardından daha önceki makalelerde bahsedildiği üzere senelerce sürecek olan

3

hummalı bir çalışma başlamıştı. Bu çalışma, kaplıca arazisinde bir yandan modern binaların inşası ve eski binaların modern tesisatla yenilenmesi diğer yandan da uzun senelerdir kaderine terk edilmiş olan vadinin yeniden ortaya çıkarılması şeklinde iki farklı yolda ilerlemekteydi.

Atatürk'ün 19 Ağustos 1929 tarihinde kaplıcalara ilk defa gelişinden sadece bir hafta sonra, kaplıca arazisinde yeni tarhlar yapılmış, parmaklıklar arasında çiçekler ve palmyelerle donatılmış bahçeler vücuda getirilmişti¹. Aynı senenin güz mevsiminde, ağaçları sarmış olan ve toprağı neredeyse görünmez hâle getirmiş olan tüm zararlı otlardan temizlenen vadide, içinde yalnızca yayaların kullanabileceği gezi yollarının yapımına başlanmıştı. Bu yollar herkesi her istikamette geçdirecek kadar âdeta örümcek ağı gibi planlanmaktan başka, yarım saatlik ve bir saatlik turlara uygun olarak bir matematiksel sistem dâhilinde yapılmıştı. Yürüyüş yolları güzergâhında ise misafirlerin oturup bir süt yahut bir kahve alabilecekleri küçük dinlenme mekânları inşa edilmişti. Dahası bu zümrüt yeşili vadideki ağaçlık alanlar elektrikle aydınlatılarak âdeta buraya yeni bir hayat bahşedilmişti².

3. Arboretum yürüyüş yolları.
Foto: Serhat Gökçaylar

1 Cumhuriyet Gazetesi, 29 Ağustos 1929; 31 Ağustos 1929; 1 Eylül 1929

2 Milliyet Gazetesi, 26 Teşrinisani 1929

4

5

6

7

8

9

10

Kaplıcaların içinde bulunduğu bu vadi bir zümrüt gibi parlamaya başlamışsa da Atatürk'ün burası için daha farklı düşüncelere sahip olduğu muhakkaktı. Bu düşüncelerinin en başında ise burada zengin bir arboretum oluşturmak gelmekteydi. Ancak arboretumun oluşturulmaya başlanılmasından önce yapılması gereken şey, getirilecek bitkilerin çeşitliliğine uygun olarak bunların farklı metotlarla yapılacak bakımları işini üstlenecek birisinin bulunmasıydı. İşte Atatürk'ün bu arayışı günün birinde Seyrisefâin İdaresi'nin Topkapı bahçesinde bahçıvanlık yapan Pandeli Roketas'ı tesadüfen fark etmesiyle sona ermiştir.

Pandeli Usta'nın elimize ulaşan detaylı bir biyografisi mevcut değil ise de hakkında bazı bilgileri ihtivâ eden eserlerde, ailesinin Sakız kökenli Rum Osmanlı tebaasından olduğu, hiç evlilik yapmadığı, babasının da kendisi gibi bahçıvan olduğu hatta saray bahçıvanlığı yaptığı söylenmektedir. Muhtemeldir ki Pandeli Usta, bahçeler ve bitkiler hakkındaki derin bilgisini babasının saray bahçıvanlığı esnasında hem şifaen ve hem de tecrübî olarak edinmiş olmalıdır³.

Pandeli Usta'nın anlattığına göre kendisini ilk defa Topkapı'daki bahçede çalışırken gören Atatürk, burada yetiştirdiği çiçekleri pek beğenmiş ve "çocuklarım" diye seslendiğini duyarak, onun çiçeklere olan sevgisini takdir ederek Yalova kaplıcalarına aldırılması için gerekli emirleri vermiştir.

Kısa süre sonra Yalova kaplıcalarına tâyin edilen Pandeli Usta'nın Atatürk'ten ilk ricası burada câmekânlı bir sera yaptırılması olmuştur. Zîra bu seranın varlığı, vücuda getirilecek olan Atatürk Arboretumu ve geri kalan kaplıca arazi için fidanların yetiştirilmesi için son derece gerekliydi. Seranın Pandeli Usta'nın istediği gibi ve kısa sürede tamamlanmasının ardından o sırada seraya alınan yerli fidanlarla birlikte, yurt dışından sipariş edilen çok sayıda yabancı fidan da burada dikime uygun hâle getirilene kadar yetiştirilmeye başlanılmıştır.

Arboretum için dünyanın çeşitli yerlerinden çok sayıda ağaç ve bitki siparişi verilmişti. Bu siparişler, arboretumun dünya ölçeğinde yahut bu ölçeğe en yakın seviyede bir çeşitliliği barındırması için son derece kıymetliydi. Atatürk, en sevdiği bitkileri de burada görmek arzusunda olduğundan, Nolina (*Beaucarnea Recurvata*) başta olmak üzere diğer pek çok siparişin emrini de bizzat vermiştir.

4. Arboretum'da sonbahar renkleri. Foto: Serhat Gökçaylar

5, 6, 7, 8, 9, 10. Arboretum'daki ağaç plakalarından örnekler

11. *Platanus orientalis* / Doğu Çınarı

3 Aydın Akan, *Her Yönüyle Termal İlçesi*, Yalova 2015, s. 57

Kaplıcalarda inşa edilen bu serayı çok seven Atatürk, kaplıcalara her gelişinde muhakkak surette Pandeli Usta'nın çocukları gibi gördüğü eşsiz güzellikteki canlıları nasıl yetiştirdiğini yerinde ziyaret etmiştir.

Pandeli Usta ve çiçeklerinin tek ziyaretçisi elbette ki sadece Atatürk değildir. "Cumhuriyet Devri'nde Yalova Termal" makalemizde kendisinden ve yazılarından bahsetmiş olduğumuz Gazeteci-Yazar Burhan Felek'in kendisi gibi gazeteci olan yeğenleri Sn. Okşan Atasoy Hanımefendi de bu ziyaretçilerdendir. Sn. Atasoy'un çocukluk çağına tesadüf eden bu ziyaretlerine dair makalemiz için lütfen ve husûsi olarak kaleme aldıkları yazıları, hem Pandeli Usta'nın hem de arboretumun ebemkuşağı renklerinin bugüne değin bilinmeyenlerini ilk defa bizlere haber vermektedir.

“

14 Şubat 2020

Yalova'da Başbahçıvan Pandeli Usta

Yemyeşil bir dünya, bir çocuğun dünyasına gelip de nasıl yerleşir? Hep düşüncümüşümdür, hayal mi gerçek mi, diye. Ancak mevcut resimler bu yeşil dünyanın gerçek olduğunu kanıtladıkça, Yalova sihirli bir yer olup çocukluğumu sınımsız kalamış oldu.

Ailece Yalova Termal Otel'de kaldık. Küçük yaşlarımdan beri çocukluğumun yazları bir ay kadar hep orada geçirdi. Akşamları yemek salonuna şık kıyafetler giyerek inilirdi. Orkestranın sesi duyulunca yemek saatinin geldiği anlaşılırdı. Çıgan müziği, kemanlarla her akşam yemeklere eşlik ederdi. Ben de akşam süslenmesinden nasibimi alırdım, en güzel kıyafetlerimi giyerdim. Onun için akşamları yemek salonu bana balo salonu gibi gelirdi. Ben doğmadan önceki yıllarda bile ailem Yalova'ya gelip kalırmış. Daha önceki yıllarda, büyükannem Atatürk'ün yaveri ve paşalarla otelde tavla oynarmış.

Aile büyükleri Termal sularından yararlanmak için Yalova'da kalırken, benim küçük dünyam bambaşka idi. Gün boyu en büyük keyfim Termal Otel'in hemen yanındaki bahçede, Pandeli Usta'nın kocaman câmekânlı seralarında, onun yanında olmak, onu seyredebilmektir...

Önümde yavru ağız küpe çiçekleri ve sıra sıra fujer saksıları. Onların aralarında zıplayan, hopleyan kar beyazı ve kapkara

tavşanlar. Ve de hepsini kucaklayan toparlacık yüzüyle Pandeli Usta. Gri renkli sapet tarzında bahçıvan tulumu, beyazı bol kıvrık saçları, gülen gözleri ile benim yanından ayrılmak istemediğim Pandeli Usta'm.

Pandeli Usta neler nelerle uğraşırdı... Çiçekleriyle tatlı tatlı mırıldanarak sohbet ederdi. Bana hikayelerini anlatırdı. Büyüyemeyen gelişemeyen çiçeklerin daha fazla ilgi istediğini anlatmaya çalışırdı. Ama yine de benim aklım hep o kar beyazı ve kapkara tavşanlarında olurdu. Yaşlıydı ve çok sevecendi. Gülen gözlerle beni karşılar ve istediğim kadar yanında kalmama izin verirdi. Pandeli Usta'nın tulumunun üstünde dizine oturdum ve birlikte tavşanları kucağımıza alır pembe kulaklarını severdik. Seranın rutubetli kokusu hayal dünyamın dehliziydi.

Yalova benim için Pandeli Usta, onun çok sevdiği pembe kulaklı tavşanları, yeşillikleri, mermer oymalı saksıları, salkım salkım çiçekleri ve de rutubet kokan sıcacık seraları ile harika bir hayal alemiydi. Erkek kardeşi Mihalaki Usta da bizim bahçıvanımızı Çamlıca'da, Burhan Felek Köşkü'nde. İki kızkardeşi de vardı. Kadıköy'de Yeldeğirmeni'nde otururlardı. Yalova dönüşü buluşup Pandeli Usta ile seralardaki keyfimi onlara çocuk aklımla anlatmaya çalışırdım. On iki yaşına kadar hemen her fırsatta on beş günden az olmamak kaydıyla, bütün yazlarımız, ailemle ve özellikle dayım Burhan Felek ile beraber Yalova'da geçerdi. Ve de hemen her günüm Pandeli Usta'nın yanında, onun çiçek kokulu dünyasıyla dolardı. Pandeli Usta'yı Yalova'ya Atatürk'ün getirdiğini öğrendiğimde onu daha da büyük görüyordum. Ve bahçesine ve tüm çevrenin bakımına ait çalışmalarını büyüklerimden dinledikçe daha da heyecanlanıyordum. Artık benim için Pandeli Usta, yeşil dünyayı yöneten masal kahramanımdı. Ve de hep, hep öyle kaldı...

Okşan Atasoy"

Çiçeklere ve tabiata olan sevgisini "Doğa aşk ister.", "Bahçenin yenisi, güzeli olmaz." ve "Çiçekler çocuklara benzer." gibi cümlelerle ifade eden Pandeli Usta, toprağa verilecek emeği o kadar kutsal görmüştür ki, arboretum ve diğer arazi için buraya alacağı bahçıvanların seçiminde de son derece titizlikle davranmıştır. Bahçıvan seçimi esnasında, karşısındakine ilk önce "Ellerinizi uzatınız!" dedikten sonra, ellerine bakıp, nasır tutmamış olanlara "Sen daha evinde çalışmamışsın, burada toprakla, gübre ile nasıl iş yapacaksın?" diyerek çiçekleri o ellere emanet etmeyi reddedermiş. Bu derece titiz bir şekilde işini sahiplenmiş Pandeli Usta, emrindeki bahçıvanları titizlikle kontrol edip, talim ve terbiye esaslarına uygun olarak davranışlarını sergilemelerini istermiş.

Son derece disiplinli karakterinin yanında, mizâhî bir yöne de sahip olduğu bilinen Pandeli Usta'nın onunla çalışan bahçıvanların hafızalarında bu yönüyle de yer bulduğu anlaşılmaktadır. Mesela Pandeli Usta günün birinde, bahçıvanlardan birisine budanması için bir ağacı işaret ederek "Çık şu ağaca, dallarını kesiver." demiştir. Bahçıvan, Pandeli Usta'nın dediği gibi süratle ağaca çıkıp, elindeki testereyle dalları kesmeye koyulmuştur. Gelgelelim aradan uzun bir zaman geçtikten sonra Pandeli Usta, ağacın durumunu merak ede-

13

14

15

16

17

18

19

20

21

13. Magnolia grandiflora
angustifolia / Büyük Çiçekli
Manolya

14. Taxus baccata / Adi Porsuk

15. Tilia tomentosa-Tilia
argentea / Gümüşü Ihlamur

16. Acer amoenum / Akçaağaç

17. Paulownia tomentosa / Kral
Ağacı

18. Aesculus hippocastanum /
Beyaz Çiçekli At Kestanesi

19. Lagerstroemia indica / Oya
Ağacı

20. Lagerstroemia indica / Oya
Ağacı

21. Lagerstroemia indica / Oya
Ağacı

rek tekrar bahçıvanın yanına gelmiş ve fakat ağacın dallarının hâlen yerinde durduğunu görmüştür. Bahçıvana “Daha kesmedin mi o dalları?” diye seslendiğinde, “Ustam, bu gavur testere kesmiyor!” diye bir karşılık alınca, mizâhî yönünü konuşurarak “İn aşağıya o zaman ve çabuk Müslüman bir testere bulup gel!” diye cevap vermiştir⁴.

Zümrüt Renkli Atatürk Arboretumu'nun Bugünü

Atatürk'ün direktifleri ve Pandeli Usta'nın elleriyle şekillenen ve bu sene 96. senesini kutlayan Atatürk Arboretumu, bugün bir zamanlar küçük fidanlar hâlinde toprağa dikilen ağaçların ve bitkilerin, büyükanne ve büyükbabalarından miras kalan tohumlardan her seferinde yeniden dirilen çiçeklerin yarattığı bir cennet bahçesi hâlinde varlığını kendi kendini muhafaza etmeye çalışmaktadır. Orman Yüksek Mühendisi Teoman Varol'un bir

4 Akan, a.g.e., s.57

bilimsel merak eseri olarak 2002 senesinde gerçekleştirdiği arboretum envanter çalışması, son derece detaylı fişler ve krokiler eşliğinde hazırlanmış olup, burası için yapılmış olan son envanter çalışmasıdır. Bu çalışmaya ait olan çok sayıda dosya bugün Termal idaresi tarafından muhafaza edilmekte olup, üzerinde çalışacak araştırmacıları büyük bir sessizlik içinde beklemektedir. Bu envanter çalışmasına göre Atatürk Arboretumu'nda genel cins, genel tür, yapraklı ağaç, ibrelî ağaç, yerli ağaç ve yabancı ağaç başlıkları altında şu kayıtları vermek mümkündür:

Genel Cins Adedi: 41			
Akasya	Dişbudak	Katalpa	Pavlonya
Akça ağaç	Dut	Keçiboynuzu	Porsuk
Ardıç	Erguvan	Kestane	Sedir
At kestanesi	Erik	Kurtbağrı	Sekoya
Cennet Ağacı	Ginko	Ladin	Servi
Ceviz	Göknar	Manolya	Sögüt
Çam	Gürgen	Mazı	Veymut Çamı
Çınar	Ihlamur	Meşe	Yalancı Portakal
Çitlenbik	İncir	Orman Gülü	
Çoban Püskülü	Karayemiş	Oya	
Defne	Katalpa	Palmiye	

22. *Beaucarnea recurvata* /
Nolina

23. *Ligustrum vulgare* /
Kurtbağrı

24. *Platanus orientalis* / Doğru
Çınarı

22

23

24

25. Carpinus betulus / Küpeli Me e

26. Pırnal Me e

27. Pinus strobus / Veymut  amı

25

26

27

Genel T�r Adedi: 66			
Abies Bornm�lleriana	Trachycarpus Fortunei	Lagerstroemia Indica	Robinia Pseudoacacia
Abies Nordmanniana	Ficus Carica	Prunus Domestica	Salix Babylonica
Acer Negunda	Cupressus Sempervirens Pyramidalis	Magnolia Grandiflora Angustifolia	Picea Pungens
Acer Ameonum	Cupressus Arizona	Magnolia Grandiflora Goliath	Picea Pungens Glauca
Acer Campestre	Carpinus Orientalis	Magnolia Soulangeana	Rhododendron Japonica
Acer Pseudoplatanus	Carpinus Betulus	Morus Alba	Quercus Infectoria
Aesculus Hippocastanum	Castanea Sativa	Laurus Nobilis	Quercus Ilex
Ailanthus Altissima	Eriobotrya Japonica	Ligustrum Vulgare	Quercus Robur
Albizzia Julibrissin	Fraxinus Excelsior	Prunus Laurocerasus	Salix Eleagnos
Catalpa Bignonioides	Gingko Biloba	Paolwnia Tomentosa	Sequoia Sempervirens
Cercis Siliquastrum	Gleditsia Triacanthos	Platanus Orientalis	Tilia Argentea
Celtis Australis	Ilex Aquifolium	Pinus Brutia	Taxus Baccata
Cedrus Atlantica	Ilex Aquifolium Variegata	Pinus Nigra	Thuja Plicata

Cedrus Atlantica Pyramidalis	Juniperus Nana	Pinus Maritima	Thuja Orientalis
Cedrus Atlantica Glauca	Juniperus Excelsa	Pinus Sylvestris	Ulmus Campestris
Cedrus Deodora	Juglans Regia	Pinus Strobus	
Cupressus Sempervirens	Maclura Pomifera	Picea Orientalis	

Yapraklı Ağaç: 737

Adi Dişbudak	Dişbudak Yapraklı Akçaağaç	İncir	Pırnal Meşesi
Adi Gürgen	Doğu Çınarı	Japon Akçaağacı	Salkım Söğüt
Ak Dut	Doğu gürgeni	Leylak Yapraklı Katalpa	Saplı Meşe
Anadolu Kestanesi	Erguvan	Mazı Meşesi	Yalancı Akasya
Beyaz Çiçekli At Kestanesi	Erik	Melez Manolya	Yalancı Keçiboynuzu
Cennet Ağacı	Gingko Biloba	Ova Akçaağacı	Yalancı Portakal Ağacı
Ceviz	Gülibrişim Akasya		
Çitlembik	Gümüşü İhlamur	Oya	
Dağ akçaağacı	İğde Yapraklı Söğüt	Pavlonya	

İbrelî Ağaç: 1107

Adi Kurtbağrı	Boylu Mazı	Japon Orman Gülü	Sahil Çamı
Adi Servi	Büyük Çiçekli Manolya	Kara Çam	Sarı Çam
Akdeniz Defnesi	Çoban Püskülü	Karayemiş	Sirvi Servi
Alaca Çoban Püskülü	Doğu Karadeniz Göknarı	Kızıl Çam	Tüylü Palmiye
Arizona Servisi	Doğu Ladini	Mavi Atlas Sediri	Uludağ Göknarı
Atlas Sediri	Doğu Mazısı	Mavi Ladin	Veymut Çamı
Bodur Ardıç	Erhami Atlas Sediri	Porsuk Ağacı	Yeni Dünya
Boylu Ardıç	Himalaya Sediri	Porsuk Yapraklı Sekoya	

Yabancı Ağaç Türü: 805			
Adi Gürgen	Büyük Çiçekli Manolya (angustifolia)	Japon Orman Gülü	Porsuk Ağacı
Arizona Servisi	Cennet Ağacı	Mavi Atlas Sediri	Porsuk Yapraklı Sekoya
Atlas Sediri	Ehrami Atlas Sediri	Mavi Ladin	Tüylü PalmiyE
Bodur Ardiç	Gingko Biloba	Mavi Ladin(Glauca)	Veymut Çamı
Boylu Mazı	Gülibrişim Akasya	Melez Manolya	Yalancı Keçiboynuzu
Büyük Çiçekli Manolya	Himalaya Sediri	Oya	Yalancı Portakal Ağacı
Büyük Çiçekli Manolya (Goliath)	Japon Akçaağacı	Pavlonia	Yeni Dünya

Genel Ağaç Adedi: 1844 Tüylü Palmiye: 372⁵

İşte bu çeşitlilikte yukarıda da ifade ettiğimiz gibi Atatürk Arboretumu bugün kendi kendini muhafaza etmeye çalışan eşsiz bir botanik bahçesidir. Yurt içinden ve yurtdışından getirtilen bu kıymetli bitkilerle ilgilenmek üzere 80'li senelerde sadece arboretumda çalışmak üzere 40 bahçıvan görev yaparken, bugün "bütün kaplıca arazisi için" bu sayı 8'e inmiş bulunmaktadır. Üstelik bu sayı profesyonel bahçıvanlık işini üstlenecek kimseleri de ifade etmemektir. Oysaki bir botanik bahçesi ancak orayı hakkıyla muhafaza edebilecek, bir çocuk gibi bakıp büyütecek ehil ellerde olmayı hak etmektedir. Zira botanik bahçeleri, "milletler bahçeleri" gibidir. Bu alanlardaki her ağaç farklıdır, kendince bakım ve ilgi ister. Aksini düşünmek bile Türkiye'nin bu ilk arboretumunun geleceği için ürkütücüdür. Dolayısıyla eğer ki tarihi öneme sahip olan Yalova kaplıcalarını sadece sularıyla değil, Atatürk Arboretumu ile emanetçisi olduğumuz geleceğe bırakmak istiyorsak, arboretumun yaşamasının ne derece büyük bir öneme sahip olduğunu bir an evvel fark etmeli, bu bağlamda onu dünyaya tanıtarak burada daha çok bilimsel çalışma yapılması desteklenmelidir. Böylelikle bu toprakların çocuklarına da yüzyıllar sonra, bugün İtalyanların büyük bir titizlikle muhafaza ederek kendi çocuklarına hediye ettikleri Università di Pisa'daki yaklaşık 500 yıllık botanik bahçesi gibi bir emaneti terk etmek şerefine erişmiş oluruz. Zira önemli olan daha büyük ve görkemli bir botanik bahçesi kurmak değildir. Önemli olan var olanı korumak, onu yaşatmak ve geliştirmektir.

5 En başta büyük emekler neticesinde hazırlanmış olduğu arboretum envanter dosyalarındaki bilgilerini kullanma iznini daima Termal idaresine bıraktığını söyleyerek büyük bir alıcnaplık gösteren Orman Yüksek Mühendisi Teoman Varol ile bu dosyalarda yer alan ve çalışmamız için gerekli olan bilgilerin çıkarılması işini ricamıza binaen üstlenen Ziraat Mühendisi Sn. Seyhan Atak'a burada teşekkür etmeyi bir borç biliriz.

BİBLİYOGRAFYA**Gazeteler:**

Cumhuriyet Gazetesi, 29 Ağustos 1929; 31 Ağustos 1929; 1 Eylül 1929

Milliyet Gazetesi, 26 Teşrinisani 1929

Araştırma-İnceleme

Aydın Akan, *Her Yönüyle Termal İlçesi*, Yalova 2015

Yalova Benim Kentim, Haz. Özlem Salman Günalp, İstanbul 2015

YALOVA TERMAL

—

SAĞLIK
TURİZMİ

20

TEDAVİ AMAÇLI YAPILAN İLK SEYAHATLER VE TERMAL TURİZM KAVRAMI

MEHMED BURHAN TOPSÖĞÜT

Tatil ve tedavi ihtiyacının birlikte giderilmesine imkân tanıyan ve asırlar öncesi gerçekleştirilen bir turizm çeşidi olan sağlık turizmine verilen değer tarihi gelişmelerden ve kaynaklardan da anlaşılmaktadır.

Sağlık turizmi çeşitlerinden biri olan ve termal turizmin temelini teşkil eden kaplıca tedavisinin tarihi 4000 yıl öncesine kadar uzanır. İlk insanların deneme yanılma ve gözlem yapma yeteneği ile kaplıca suyunun hastalıklara karşı tedavi gücünün sırrı çözülmüş, ezoterik ve mistik bir imaj yüklenmiştir. Termal suyun hastalıklara karşı tedavisi ile vücuda zindelik ve güç katması, tanrıdan gelen şifa olarak görülmüş, kaplıcaların olduğu yerlere tapınaklar ve ibadet yerleri inşa edilmiştir.

Tedaviye yönelik yapılar incelendiğinde, Hellenistik dönemde sağlık tanrısı Asklepios adına inşa edilen Asklepionlar (tapınak ve tedavi merkezi), suyun ve yeşillığın bol olduğu güneşli bölgelerde, dağ yamaçlarında, soğuk ve sıcak su kaynaklarının yanında, kokulu ağaçlar arasında ve mutlaka iç açıcı yerlerin de bulunduğu Akdeniz ikliminin hâkim olduğu bölgelerde inşa edilmişlerdir. Asklepionlarda, abaton (kutsal yatakhane/uyku odası), soğuk ve sıcak su kaynakları, kutsal çeşme, kütüphane, tiyatro, gezinti alanları, din-

lenme alanları, tuvalet, banyo, kutsal koridorlar ve tapınaklar bulunurdu.¹ Asklepionlar bugünün sanatoryum görünümüne sahiptir. Bu nedenlerle farklı tedavi yöntemleri de geliştirilmiştir. Roma kültürü içinde kadın, cilt ve romatizmal hastalıkların tedavisi için, psikoterapinin yanı sıra hidroterapiye de ilgi gösterilmeye başlanmıştır.²

Yaklaşık M.Ö. 90-20 yıllarında yaşamış ünlü bir mimar olan Vitruvius, “Mimarlık Üzerine On Kitap” adlı eserinde Asklepionların temiz yörelerde ve kaynak sularının yakınlarında yapılması gerektiğini yazarak gerekçelerini şöyle açıklamıştır:

*Özellikle çok sayıda hastayı şifalı güçleriyle iyileştirdikleri varsayılan Asklepios ve sağlık tanrılarına ufak tapınaklar yapılır ve bu tapınaklar uygun kaynak suları bulunan sağlıklı yöreler arasından seçilirse, iyileşme daha çabuk olacaktır. Çünkü sağlıklı bir çevreden gelen hastalıklı vücutların, sağlıklı bir yerin şifa veren memba suları ile yıkandıklarında hastalıklarından daha çabuk arınacaklar ve sonuçta, tamamen yörenin özellikleri nedeniyle sağlık tanrısının saygınlığı artarak daha itibarlı bir konuma ulaşacaktır.*³

Termal turizm kavramının geçmişine bakacak olursak “Term” kelimesi Latince olarak “sıcak” anlamındaki “thermos” kelimesinden türetilmiştir. Romalılar döneminde başlarda “halk banyoları” anlamına gelen “Term” kelimesi, daha sonra “su alınan yer” anlamında da kullanılmıştır. Yeraltından sıcak çıkan doğal kaynak suları için “termal (thermal)”, kaynak sularını sıcaklık özelliklerine göre belirtmek için “termik (thermique)”, doğal sıcak su kaynaklarının incelenmesi ve sağlık amacıyla kullanılmak üzere düzenlenmesi için ise “termalizm (thermalisme)” diğer bir deyişle termal turizm ifadeleri kullanılmıştır.⁴

Afrika’da, Mısır ve Madagaskar’da sıcak sulardan din ve sağlık amacıyla faydalandığı Tevrat’tan öğrenilmektedir. Anadolu’da ise Agamemnon (Balçova) ve Kestanbolu (Ezine) kaplıcaları antik sıcak su tedavi merkezlerinin örnekleri arasındadır.⁵

Kaplıca tedavisi konusunda bilinen ilk bilimsel çalışmayı yapan Yunan bilgini Herodot (M.Ö. 486-425) dokuz bölümlük eserinde bu tedavinin ana ilkelerinden bahsetmiştir. Modern tıbbın kurucusu olan Yunan hekimi Hipokrat (M.Ö. 460-375) “*De Natura Hominis*” adlı eserinde doğal kaynaklarla tedavinin esasını, ekolojik yaklaşımla açıklayan ilk bilim adamıdır. Termal suların humoral dengeyi düzenlediğini ve çeşitli hastalıkları tedavi edici özel-

1 A. H. Bayat, *Tıp Tarihi*, İzmir 2003, s. 132; ayrıca bkz. E. M. Atabek, Ş. Görkey, *Başlangıcından Rönesans’a Kadar Tıp Tarihi*, İstanbul 1998.

2 Ş. Karagöz, “Eski Çağda Sağlık Merkezleri”, *İstanbul Arkeoloji Müzesi Geçmişten Günümüze Tıp Sergisi*, 38. Uluslararası Tıp Tarihi Kongresi Bildirileri, İstanbul 2002, s. 65-66; O. Bayatlı, *Bergama Asklepionu*, İzmir 1993, s. 10

3 Vitruvius, *Mimarlık Üzerine On Kitap*, Çev. Dr. Suna Güven, Ankara 1990, s. 141

4 M. Dikkaya, *Termalizm ve Termal Turizm ve Aydın Yöresinde Termal Ürün Pazarlaması*, Ege Üniversitesi YLT, İzmir 1979, s. 5

5 Nurten Özer, “Kaplıca Hekimliğinin Çağdaş Gelişimi”, *Anatolia Dergisi*, 2/3 (1991), s. 37

liğe sahip olduğunu belirtir. Hastalığın semptomlarından yola çıkarak uygulanacak tedavi yöntemlerinin belirlenmesini önermiştir. Bu suları içerdikleri erimiş mineral maddelerine bağlı olarak sertlik derecelerine göre sınıflandıran Hipokrat, “çok sert” olarak nitelendirdiği termal suların hiçbir amaç için kullanımının uygun olmayacağını söylemiştir.⁶

Bithynialı Hekim Asklepiades (M.Ö. 124-40), hastalığın seyrine göre kültür-fizik ve ilaç kürlerinden önce düzenli olarak mümkünse termal banyo, mümkün değilse sıcak su banyosu tedavisi uygulanmasını tavsiye etmiştir.⁷

Kaplıca kültüründe tarihi ve kültürel oluşumlar açısından yer edinmiş olan Roma’da, ilk dönemlerde kaplıcalar ve banyolar Ostia gibi yakın yerlerde inşa edilirdi. Kaplıcalar daha sonra Romalı Lejyonerlerin eğlenceleri için Yunanistan’dan Kuzey Afrika ve Anadolu’ya kadar dağıldı. Almanya’da Baden-Baden, İsviçre’de St. Moritz ve İngiltere’de Bath’de kaplıcalar inşa edildi. Eski dünyanın sekizinci harikası olarak kabul edilen Bath’in sıcak suları çok ünlüydü. Bath ‘de yapılan mimari araştırmalar, Kelt’lerin Romalılardan çok daha önceleri buralarda banyolar inşa ettiklerini göstermektedir.⁸

Romalıların kurdukları kaplıcaların çoğu doğal afetler ve savaşlar yüzünden ve daha sonra Hristiyanlığın doğuşuyla Avrupa’da neredeyse tamamen son bulmuştur denebilir. Çünkü Hristiyanlığın dini liderleri, kendi etkinliklerinin azalacağı düşüncesi ile şifalı suların tedavi edici kudretinin aldatmaca olduğunu söyleyerek kaplıcaları yakıp yıktırmışlar ve Hristiyanlar bu gibi olaylar neticesinde atalarının putperest olduğunu kabul etmişlerdir. Bunun sonucunda yüzyıllar boyu kaplıcalar kullanılmaz olmuşlardır.⁹

Selçuklu Türkleri antik dönem termal tedavi ve kaplıcaların yaygın olduğu Anadolu’yu 1071 Malazgirt zaferinden sonra Türkleştirmeleri ve yurt edinmelerinden önce de geldikleri Orta Asya’da bir banyo kültürüne sahipti. İskit Türkleri’nden bahseden Herodot, İskitler’in keçe çadırlarında, kızgın taşlar üzerine su dökerek buharla terleme banyoları yaptıklarını belirtmiştir.¹⁰

İslamiyet’in yayılması ile Roma ve Bizans dönemindeki kaplıcalar ve termal hamam kültürü, önce Abbasiler döneminde sonra bilhassa Selçuklular ve Osmanlılar döneminde yeni bir parlak dönem yaşamıştır. Bunda ritüel yıkanma ve temizliğin İslamiyet’in şartları arasında olmasının yanı sıra Türkler’in Orta Asya’dan getirdikleri kendi özel banyo (hamam) kültürünün de büyük rolü vardır.¹¹

6 Cemil Uğurlu, “Hipokrat”, *Ankara Üniversitesi Tıp Fakültesi Mecmuası*, 50/2 (1997), s. 67

7 A. H. Bayat, *Tıp Tarihi* (genişletilmiş baskı), İstanbul 2010, s. 132

8 Chuck Yim Gee, *Resort Development and Management*, Michigan 1981, s. 16

9 D.C. Gilbert and V. D. W. Marlies, “The health care tourism product in Western Europe”, *Tourism Review*, 46/2 (1991), s. 5

10 Arslan Terzioğlu, M. Zeki Karagülle, “Selçuklu Dönemi Kaplıcaları ve Hz. Mevlâna Celalettin Rumi”, *VII. Ulusal Kaplıca Tıbbi ve Balneoloji Kongresi Özetler Kitapçığı*, 2008, s.9

11 Terzioğlu, a.g.m., s. 9

1

Sağlık Turizmi ve Yalova Termal Kaplıcaları

Dünyada ve ülkemizde son yıllarda sağlığın bölünemez olduğu daha da anlaşılmıştır. Sağlığa karşı yaklaşımın bütüncül olması sağlık turizminde de geçerliliğini devam ettirecektir. Sağlık turizminde bütüncül yaklaşımda ise tamamlayıcı tıp uygulamalarının önemi artacaktır. Hem sağlıklı hem de iyi bir görünüme sahip olmak giderek daha önemli hale geldi. Çünkü insanlar ya da “tıbbi tüketiciler” artık “harika görünmek” istedikleri için sağlık turizmindeki arza karşılık vermeye devam edecekler. Bu durum da insanları, daha kolay seyahat edebildiği global dünyada birer potansiyel “sağlık mültecisi” yapıyor.

Termal turizm; termomineralli su banyosu, çamur banyosu, inhalasyon, içme gibi çeşitli türdeki uygulamaların yanında fizik tedavi, rehabilitasyon, iklim kürü, psikoterapi, egzersiz, diyet gibi destek tedavileri ile yapılan kür (tedavi) uygulamalarının yanı sıra termomineralli suların eğlence ve rekreasyon amaçlı kullanımı ile meydana gelen turizm çeşididir.¹²

1. Yalova Termal Otel'in açık hava havuzu. Foto: Serhat Gökçaylar

12 T.C. Kültür ve Turizm Bakanlığı, “Turizm Çeşitleri, Sağlık ve Termal Turizmi Tanımı”, <http://yigm.kulturturizm.gov.tr/TR-10392/saglik-ve-termal-turizm.html> (Son erişim tarihi: 18.09.2019)

2. Yalova Termal Otel'in alt katında yer alan hususi banyolardan bir örnek

2

Turistik bir destinasyonda çeşitli imkânların birlikte sunulabildiği sağlık turizmi, bugün birçok Avrupa ülkesinde revaçta olan bir faaliyettir. Hidroterapi, balneoterapi, bitkisel ilaç tedavileri, vitamin kompleks tedavileri, özel beslenme, tıbbi kontroller dahil çeşitli sağlık hizmetleri Avrupa'da birçok sağlık turizm merkezinde sunulmaktadır.¹³

Sağlık turizminin tarihsel süreci incelendiğinde Yalova Termal Kaplıcaları bu sürecin neredeyse tamamını yaşamakla kalmamış, sağlık turizminin gelişimine de yön vermiştir. Bölgenin tarihsel dönemleri incelendiğinde ise her dönemde olduğu gibi günümüzde de ülkemizi termal turizm alanında dünyada temsil edecek yetkinliğe sahip potansiyeli vardır. Tarihsel süreç içerisinde sağlık turizmi “sadece şifa bulmak amaçlı kişinin yaşadığı yerden başka bir yere göç etmesi” olarak tanımlanırken günümüzde bu kavram daha da gelişerek sadece tedavi amaçlı değil, tedavinin yanında tatil yapma imkânı ve kişisel sağlığının gelişimine yardımcı tedavi imkânlarını da sunan konseptler ortaya çıkarmıştır. Oysa Yalova Termal Kaplıcaları Cumhuriyet'inin ilk yıllarında bu konseptte misafirlerine hizmet sunmuş olsa da bir dönem sağlık hizmetleri yönü zayıflayarak turizm hizmeti sunmuştur. Günümüzde ise tekrar sağlık hizmetinin de sunulduğu bir konsept geliştirilerek hem tarihi ve turistik hem ekolojik ve iklimsel hem de sağlık hizmetinin birlikte sunulduğu “Sağlıklı Yaşamı Koruma ve Destekleme Programları” adı altında kanıta dayalı medikal uygulamalarla beraber integratif Geleneksel ve Tamamlayıcı Tıp (GETAT) uygulama ve yöntemlerinin kullanılacağı programlar oluşturularak “Sağlıklı Yaşam Kampüsü (SAYKA)” konsepti getirilmelidir.

13 Gilbert and Weerd, a.g.m. s. 5

Tüm tesisi bir kampüs gibi düşünürsek, bütünün birbirini destekleyen parçaları gibi tescilli tarihi yapıları, endemik bitki örtüsü olan arboretumu, klimaterapi kalitesindeki havası, ödül almış içilebilir şifalı termal suları ve turizm altyapısıyla birlikte Sağlık Bakanlığı tarafından işletilmesi, tesise büyük avantajlar sağlamakta ve bu potansiyelini kullanarak ülkemizi dünyada temsil edecek örnek bir sağlık turizmi tesisine dönüşümünü gerçekleştirme-yi ödev kılmaktadır.

Genel tıbbi uygulamalarla birlikte kullanılan tamamlayıcı yöntemler, sağlık hizmetlerinin yerine kullanılmaktan çok, hasta ve hasta yakınlarına destek olma amacı taşımaktadır. Yalova Termal Kaplıcaları'nda oluşturulması düşünülen Sağlıklı Yaşam Kampüsü (SAYKA) konseptinin genel amacı; bireylere sağlıklı yaşam biçimi alışkanlıkları kazandırılarak yaşam kalitesinin artırılmasıdır. Verilecek hizmetlerde, sigara bırakma, pulmoner hastalıklar, kilo kontrolü, kardiyovasküler hastalıklar, diyabet kontrolü, hamilelik öncesi ve sonrası uygulamalar, fizik tedavi hastaları için rehabilitasyon, düzenli uyku terapisi, beslenme alışkanlıkları ve diyet kontrolü, sosyal destek programları gibi uygulamalar yer alacaktır. Kısacası kişiye özel tedavi yöntemleri ile "Herşey Dahil Sağlık Hizmeti" verilecektir.

Dünyanın, özellikle de Avrupa'daki nüfusun gittikçe yaşlanması, kamunun ve özel sigortaların sağlık masraflarını karşılaması, sağlık turizmi işletmelerine yönelik yatırımların sürekli artması, nitelikli ve kaliteli olma çabası, sağlık turizminin önümüzdeki yıllarda gelişerek artacağını bizlere göstermektedir. Dolayısıyla Yalova Termal Kaplıcaları'nın da bu gelişime ayak uydurması gerekmektedir.

BİBLİYOGRAFYA

- ATABEK, E.M. ve Ş. Görkey, *Başlangıcından Rönesans' a Kadar Tıp Tarihi*, İstanbul 1998
- BAYAT, A.H., *Tıp Tarihi*, İzmir 2003
- _____, *Tıp Tarihi* (genişletilmiş baskı), İstanbul 2010
- BAYATLI O., *Bergama Asklepionu*, İzmir 1993
- DİKKAYA M., *Termalizm ve Termal Turizm ve Aydın Yöresinde Termal Ürün Pazarlaması*, (Yüksek Lisans Tezi), Ege Üniversitesi, İzmir 1979
- GEE Chuck Y., *Resort Development and Management*, Michigan 1981
- GILBERT D.C. and V. D. W. Marlies, "The health care tourism product in Western Europe", *Tourism Review*, 46/2 (1991), s. 5- 10
- KARAGÖZ Ş., "Eski Çağda Sağlık Merkezleri", *İstanbul Arkeoloji Müzesi Geçmişten Günümüze Tıp Sergisi*, 38. Uluslararası Tıp tarihi Kongresi Bildirileri, İstanbul 2002, s. 65-72
- ÖZER, Nurten, "Kaplıca Hekimliğinin Çağdaş Gelişimi", *Anatolia Dergisi*, 2/3 (1991), s. 35-39
- T.C. Kültür ve Turizm Bakanlığı, "Turizm Çeşitleri, Sağlık ve Termal Turizmi Tanımı", <http://yigm.kulturturizm.gov.tr/TR-10392/saglik-ve-termal-turizm.html> (Son erişim tarihi: 18.09.2019)
- TERZİOĞLU, Arslan ve M. Zeki Karagülle, "Selçuklu Dönemi Kaplıcaları ve Hz. Mevlâna Celalettin Rumi", *VII. Ulusal Kaplıca Tıbbı ve Balneoloji Kongresi Özetler Kitapçığı*, 2008
- UĞURLU, Cemil, "Hipokrat", *Ankara Üniversitesi Tıp Fakültesi Mecmuası*, 50/2 (1997), s. 67-78
- VITRUVIUS, *Mimarlık Üzerine On Kitap*, Çev. Dr. Suna Güven, Ankara 1990

DİZİN

—

A

Abapuş, s. 51
 Abdal Derviş, s. 51, 65
 Abdülhamid II, s. 37, 55, 78, 79, 86, 87, 93, 133
 Abdülmecid (Padişah), s. 69, 72, 73, 74, 75, 76
 Adalar, s. 74
 Aix les Bains, s. 79
 Akköy, s. 95
 Aleksandros, s. 59
 Alliano, s. 52
 Anadolu, s. 37, 52, 64
 Ankara, s. 106
 Aravelik Gazetesi, s. 96
 Ârif Paşa, s. 78
 Ariston, s. 53, 54
 Asklepieion, s. 52
 Asklepios, s. 50, 51, 52, 56, 59
 Atatürk Köşkü (Yeni Köşk), s. 121, 194
 Atatürk, s. 106, 107, 108, 112, 113, 114, 118
 Aurelia Metrodora, s. 54
 Ayak Suyu, s. 50, 190
 Azeriyan, s. 91
 Aziz Lucianus, s. 35

B

Baba Bineva, s. 51
 Bâb-ı Âli, s. 81
 Bâb-ı Seraskeri, s. 82
 Baden, s. 78
 Bahriye Nezâreti, s. 93
 Baltacı Çiftlik-i Hümâyûnu, s. 95, 111
 Baş Melek Mikael Kilisesi, s. 37, 45, 46, 47, 49
 Bergama, s. 52
 Besim Ömer Paşa, s. 46
 Beylerbeyi Sarayı, s. 71, 76
 Bezmiâlem Valide Sultan, s. 69, 70, 71, 72, 73, 74, 75, 76, 77
 Bithyn (Bitin), s. 34, 50
 Bizans, s. 45, 49, 50, 52, 64, 65, 66
 Branzeau, s. 84, 85
 Burhan Felek, s. 125, 127
 Bursa, s. 34, 50, 64, 65, 68, 74
 Büyük Gazino, s. 126
 Büyük Hamam (Kurşunlu Hamam), s. 55, 78, 91, 93

Büyük Köşk (Yeni Köşk), s. 97, 112, 113, 114, 193
 Büyük Otel, s. 116, 117, 183
 Büyükkada, s. 95, 108

C

Cerbe, s. 95
 Charles Texier, s. 68

Ç

Çamlık Otel, s. 186
 Çanakkale, s. 74
 Çekirge, s. 34, 50
 Çınar Otel (Galeri), s. 70, 85, 87, 89, 100, 178
 Çırağan Sarayı, s. 71

D

Dâhiliye Nezâreti, s. 94, 100
 Darphâne, s. 71
 Delphi, s. 52
 Despot (Büyük / Kurşunlu Hamam), s. 55, 78, 86, 91, 93
 Dil İçmesi, s. 67
 Dilgüşâ Kasrı, s. 76
 Divân-ı Hümâyûn, s. 81
 Dranko, s. 86

E

Ertuğrul Yatu, s. 108
 Eski Reji Hanı, s. 98
 Etyen Karatodori, s. 69
 Evliya Çelebi, s. 67

F

Frigler, s. 34
 Fridman, s. 78
 Faik Paşa, s. 86
 Faik Efendi, s. 95

G

Galata, s. 95, 114
 Galeri (Çınar Otel), s. 70, 85, 87, 89, 100, 178
 Gelibolu, s. 74
 Gelibolulu Mustafa Âli, s. 66, 67
 Goltz Paşa, s. 82
 Gökçedere, s. 36, 109

Göz Suyu, s. 192
 Groswarden, s. 79
 Gürgenpınar, s. 95

H

Hadrian (İmparator), s. 37
 Hamam Dere, s. 45, 50
 Hamidiye Etfâl Hastanesi, s. 96
 Hammer Purstgall, s. 67, 68
 Harbiye Nezâreti, s. 94
 Harem-i Hümâyûn, s. 72
 Hazine-i Hassa, s. 84, 94, 95, 96, 97, 112
 Hekimbaşı, s. 71, 78
 Helena, s. 36, 47
 Helenapolis (Hersek), s. 35, 36, 50
 Hellen, s. 34
 Hellenistik, s. 34, 36, 45
 Henri Prost, s. 133, 134, 135
 Herakles, s. 50, 51, 56, 57, 59
 Hereke, s. 73
 Hermes, s. 54
 Hierapolis (Pamukkale), s. 52
 Hristiyan, s. 49, 52
 Hudâvendigâr, s. 65

I-İ

İmparator, s. 35, 36
 İskender (Büyük), s. 34
 İsmail Paşa (Hekimbaşı), s. 71
 İstanbul, s. 35, 36, 47, 68, 73, 76, 79, 94, 118
 İzmir, s. 133
 İzmit, s. 35, 73, 75, 94
 İznik (Nikaia), s. 35

J

Jak Çiçekyan/Çekiçyan, s. 86
 Joseph von Hammer Purstgall, s. 67, 68
 Julyus Melenseren, s. 69
 Justinianos I, s. 36, 47
 Justinos II, s. 40, 46, 47
 Jüstinyen, s. 70

K

Kadıköy, s. 114
 Kaptan-ı derya, s. 71, 72
 Karamürsel, s. 35, 111

Karlovy Vary (Karlsbad), s. 79
 Karlsbad (Karlovy Vary), s. 79
 Kethüda, s. 71, 72, 74
 Knidos, s. 52
 Kocaeli, s. 106

Konstantin Karatodori, s. 69
 Konstantin Papa, s. 98, 100
 Konstantinopolis, s. 35, 36, 47
 Konstantinos I, s. 35, 36, 47, 66
 Köşk, s. 70
 Kurşunlu (Despot) Hamam, s. 37, 45, 55, 78, 86, 91, 93

L

Levand Herald Gazetesi, s. 96
 Lutfi Paşa, s. 65

M

Mabeyn, s. 112
 Mahmud II, s. 69
 Maliye Hazinesi, s. 100
 Manuel Kommenos I, s. 52
 Marcel Deschaseaux, s. 135
 Markianesi, s. 54
 Mavroyani Paşa (Hekimbaşı), s. 78, 86
 Mecidiye Vapuru, s. 76, 77
 Medusa, s. 53, 54
 Mehadia, s. 79
 Mehmed Ali Paşa (Kaptan-ı derya), s. 71, 72
 Mehmed Burhaneddin Efendi (Şehzade), s. 76
 Menodora, s. 51
 Metedora, s. 51
 Metrodoros, s. 54
 Mide Suyu, s. 91, 177
 Mihalaki Efendi, s. 86
 Mikael (Baş Melek), s. 37, 45, 46, 47, 49
 Mordtmann, s. 78, 86
 Mustafa Âli (Gelibolulu), s. 66, 67
 Münecimbaşı, s. 71
 Müslüman, s. 51

N

Nafia ve Ticaret Nezâreti, s. 100
 Nakibü'l-eşraf, s. 71
 Nikaia (İznik), s. 35
 Nikomedes IV, s. 34

Nikomedia (İzmit), s. 35
 Nimfadora, s. 51
 Nüketsezâ Hanım (İkbâl), s. 76
 Nymphé, s. 51, 57

O-Ö

Olympas, s. 54
 Omnibüs, s. 81
 Ortaburun, s. 95
 Osman III, s. 81
 Osman Paşa (İzmit valisi), s. 75
 Osman Saib Efendi (Münecimbaşı), s. 71

P

Pamukkale (Hierapolis), s. 52
 Panayot Eksetorides, s. 69
 Pandeli Usta, s. 203, 204, 205
 Park Lokantası, s. 37
 Pers, s. 34
 Pompeius (Romalı Komutan), s. 35
 Pontus, s. 34
 Pozantion Gazetesi, s. 96
 Prainetos (Karamürsel), s. 35, 36
 Proodos Gazetesi, s. 96
 Pyattigorsk, s. 79
 Pylai, s. 36
 Pythia Terma /Pythion Terma, s. 52

R

Regaip Kandili, s. 76
 Reşid Ayaz Bey, s. 98, 100, 108
 Roma, s. 34, 36, 37, 45, 52, 64
 Royerre, s. 134, 135
 Rumeli, s. 64
 Rus, s. 68

S-Ş

Sadullah Bey, s. 111, 112, 116, 119
 Samanlı İskelesi, s. 73, 74
 Selçuklu, s. 64
 Sıra Banyolar, s. 91
 Sinema Kafe, s. 37, 41, 45, 46, 53, 54, 55, 99, 100, 136, 192
 Siotis, s. 71, 98
 Sofia (imparatoriçe), s. 40
 Sophilos, s. 53
 Spitzer, s. 69

Stamboul Gazetesi, s. 96
 Stekoulis, s. 78
 Surpi Tophaneliyan, s. 84
 Süleyman I, s. 65
 Şükrü Paşa (Kimyager), s. 108, 109, 110

T

Tahidromos Gazetesi, s. 96
 Tahir Paşa (Darphâne Nâzırı), s. 71, 72, 74
 Tahsin Efendi (Nakibü'l-eşraf), s. 71
 Taif Vapuru, s. 70, 71, 72, 76, 77
 Taş Otel, s. 93, 136
 Tchihatcheff, s. 68
 Tekfur, s. 66
 Termal Otel, s. 136, 172
 Tevfik Bey, s. 108
 Theophilos, s. 54
 Topkapı Sarayı, s. 71
 Torino, s. 81
 Trakya, s. 34
 Türk, s. 51, 52, 64, 65
 U-Ü
 Üvezpınar, s. 36, 109

V

Valide Hamamı, s. 78, 85, 87
 Valide Sultan Köşkü, s. 70, 112
 Valide Sultan, s. 69, 70, 71, 72, 73, 74, 75, 76, 77, 78, 85, 87

Y

Yalakabad, s. 65, 66
 Yalakova, s. 65
 Yahova, s. 65
 Yanko, s. 67
 Yarımca Suyu, s. 112
 Yaverân Köşkü (Büyük, Yeni Köşk), s. 111, 112, 113, 114, 193
 Yeni Köşk (Büyük Köşk), s. 97, 112, 113, 114, 193
 Yıldız Sarayı, s. 79, 84
 Yunanistan, s. 52

Z

Zeviros (Zoeros) Paşa, s. 78, 84, 86
 Ziver Paşa, s. 77

